Zsubrits Attila

A gyermekkor kötődései

Neveléspszichológiai jegyzet

Nyugat-magyarországi Egyetem
Benedek Elek Pedagógiai Kar
Sopron

BENEDEK KÖNYVEK
Benedek Books

Sorozat szerkesztő
Prof. Dr. Kulcsár László

Lektorálta
Prof. Dr. Perjés István

Kiadja
A Nyugat-magyarországi Egyetem Kiadó
University of West Hungary Press

Felelős kiadó
Prof. Dr. Neményi Miklós
tudományos és külügyi rektorhelyettes

ISBN 978-963-334-018-9

Nyomdai szerkesztés és kivitelezés
Lővér Print Nyomdaipari Kft.

Sopron, 2011.

Tartalomjegyzék

„Legemlékezetesebb kapcsolataink olyanok, mint egy-egy lélegző-eleven műalkotás. Szétsugározzák fényüket, töltekezhetünk belőlük, erőt és hitet adnak”

Szepesi Attila

1. Bevezetés

A szocializáció személyes találkozások által valósul meg. Személyiségünk emberi kapcsolatok szövetében fejlődik. Elképzelhetetlen, hogy érzelmi involválódás nélkül vegyünk részt az emberi közösségek rendszerében. A másokkal kialakított tartós érzelmi kapcsolatok átélésének élményei egész életünkben meghatározó jelentőségűek.

A családi miliő, a nevelési-oktatási intézmények csoportjai, a munkahelyi közösségek és a baráti társaságok mind-mind alakítják személyiségünket. A kapcsolatok folyamatában különböző összetevők állapíthatók meg.

Az emberi kapcsolatok fejlődésében lényeges fordulópontokat különíthetünk el. Ezek a módosulást eredményező átmenetek a következő életszakaszokban érhetők tetten. A prenatális és szülést követő periódus után az első életévben megerősödik a csecsemő édesanyjához (vagy elsődleges gondozójához) fűződő ragaszkodása. A családi kisközösség érzelmi hálózata szintén a legfontosabb érintkezési mintákat nyújtja a későbbi társadalmi beilleszkedésünk eredményességéhez. Később megfigyelhető a bölcsődei-óvodai és iskolai intézményes szocializálódás kezdetével társas világunk kibővülése, amely szociális változás egészen a felnőttkorig áthúzódik. Érdemes kihangsúlyozni a pubertáskorban bekövetkező eseményeket, amikor az érzékelhető gyerek–szülő kapcsolat gyengülésével párhuzamosan a fiatalok életében igazán fontossá váló kortársak befolyásoló magatartásával, illetve az ellenkező nemű társakhoz való vonzódással szintén jól megragadható változások tapasztalhatók. A serdülőkort követően további sorsdöntő eseményekre kerül sor. A fiatal felnőttek boldogulása, továbbtanulása, majdani munkahelyi karrierje és önálló családi élete ugyancsak függ a rendelkezésre álló szociális hálótól.

A kapcsolatok szerveződésében módosulást idéz elő a család hiánya, a családot kiegészítő vagy az azt olykor teljesen helyettesítő eltérő szocializációs környezet, amikor a gyerekek hiányos, bizonytalanabb, rendellenes kapcsolatokkal rendelkezhetnek. Ilyen sajátos szocializációs

környezetnek tekinthetők a gyermekvédelmi rendszer átmeneti otthont biztosító intézményei. Ezekben az intézményekben a fiatalok személyiségének alakulásában legmeghatározóbban az aktuálisan rendelkezésre álló és elérhető személyekkel létrejött kapcsolatok jelenthetik azt az esélyt, amelyben a hátrányokból, veszélyeztetettségből, vagy a véglegessé váló elkallódás helyzetéből kitörhetnek.

Ma már elmondhatjuk, hogy a megfogalmazott kötődéselméletek az egész életen át tartó kapcsolatoknak valamennyi formáját igyekeznek értelmezni. Az anya–magzat kapcsolat tartalmi összetevői, a korai és a felnőtt kötődéselméletek ismeretei azt jelzik, hogy egyre jobban kikristályosodnak azok az alapvető humán kötődésre vonatkozó ismérvek, amelyek újabb és újabb tudással gazdagítják, és előrevetítik ennek a kutatási területnek az egyre szélesedő tudományos ismeretrendszerét, valamint további vizsgálandó kérdésköreit.

Ebben a tankönyvben arra vállalkozom, hogy bemutatom az általam fontosnak vélt, a gyermekkorhoz tartozó kötődési ismereteket, amelyek alapvetően a pedagógusképzésben segíthetik a hallgatók felkészülését. A tananyag pszichológiai alapismeretekre épít (általános lélektani, fejlődés-lélektani, személyiség-lélektani, szociálpszichológiai ismeretekre). A rendszerezésre törekvő elemzésben a pszichológiai tudás mellett pedagógiai és gyermekvédelmi ismeretek felhasználása történt.

A jegyzet mindenekelőtt a felsőfokú képzés nevelés-lélektani tananyagához kíván hozzájárulni oly módon, hogy nemcsak elméleti áttekintést nyújt, hanem hasznos gyakorlati tevékenységekhez is lehetőségeket kíván biztosítani. Érdemes arra is felhívni a figyelmet, hogy a pedagógusképzés területei közül a mai hazai társadalmi elvárásoknak megfelelően az óvodai és az iskolai pedagógiai hatás eredményessége mellett a kisgyermeknevelés, a bölcsődei gondozás-nevelés sikerességét ugyanannyira igyekszik segíteni. Mindezeken túl a könyv hasznos lehet a már dolgozó szakemberek, tehát a bölcsődei és óvodai nevelők, az iskolai tanárok, valamint a gyermekvédelmi szakterületen dolgozó munkatársak számára is.

Egyik volt egyetemi tanárom fogalmazta meg a következő gondolatot: „A kutatások eredményeit sokszor valóban nem lehet azonnal forintra váltani, azonban szinte megfejthetetlen az, hogy miért érdekli kevésbé az embereket saját természetük, mint a csillagoké, vagy a madaraké. Mindenki természetesnek tartja, hogy kíváncsiak vagyunk a galaxisok eredetére. Miért ne lennénk kíváncsiak arra, hogy milyen sajátságokkal rendelkezünk mi, emberek?” *(Czigler, 1994. 7.)* Abban a hitben ajánlom az olvasó figyelmébe ezt

a könyvet, hogy a végére érve sikerül közelebb kerülni a gyerekkor társas világának, a kapcsolatokban fejlődő gyermek érzelmi életének jobb megértéséhez.

2. A kötődés fogalmának meghatározása

Nincs gyakorlatiasabb,
mint egy jól sikerült elmélet.

Kurt Lewin

Az emberi élethez szorosan hozzátartozó jelenség a kötődés. A kötődés tulajdonképpen az egyén és a körülötte előforduló ingerek, pszichikus tartalmak, objektumok, valamint a személyek közötti érzelmi kötelék kialakulását, megerősödését jelenti.

A *kötődés tágabb meghatározása* tehát a vonzódás különféle tárgyait nevezi meg. Így beszélhetünk közösségekhez, élő rendszerekhez: állatokhoz, növényekhez való ragaszkodásról, valamint értékekhez, eszmékhez, szimbólumokhoz vagy konkrét tárgyakhoz kötődésről.

Talán kevésbé figyelünk rá, de az élettelen tárgyak választásában is gyakran kifejeződik személyiségünk belső világa. A mélylélektani megközelítés szerint nem véletlen, és szimbolikus értelmezésre is lehetőséget ad az, hogy milyen könnyen váltogatjuk, vagy mennyire erősen ragaszkodunk saját dolgainkhoz. Családjukból kiemelt gyermekvédelmi gondoskodásba került gyerekeknél azt lehet látni, hogy a korai trauma, az édesanya teljes vagy bizonytalan időre történő elvesztésének emléke kísért a fiatalok új környezetéhez való viszonyulásában. Előfordulhat például, hogy egyáltalán nem tudnak mit kezdeni saját tárgyaikkal, akár a karácsonyra kapott ajándékokat is pillanatok alatt szétosztják társaik között. Míg a másik végleten a túlzott mértékű függőségben fejeződhet ki a korai kötődési zavar.

Izgalmas ismeretekkel szolgál az otthoni környezethez kötődés és a helyhez kötődés szerepének tanulmányozása is *(Dúll, 1995; 1996)*. Mindazonáltal leszögezhetjük, hogy a pszichológiai kutatások fókuszában alapvetően az emberi kapcsolatok tanulmányozása áll.

Az emberi együttélés lényeges szociális összetevőit – érthető módon – mindenekelőtt a *szociálpszichológiai kutatások* tárták fel. Így például a közeli kapcsolatok kialakulásának és szerveződésének sajátosságait, a csoporttörténéseket, vagy a tömeg egyénre gyakorolt hatását. De kiindulásként azt is megállapíthatjuk, hogy társas viselkedésünk bázisát velünk született affiliációs késztetés (társulási késztetés) határozza meg. A jól ismert vonzalomelméletek más-más aspektusból elemzik érzelmi

kapcsolatainkat (pl. a csereelmélet, a jutalmazási elmélet, a fokozás–visszavonás elmélet, a társulások kognitív elméletei, vagy a hasonlósági–kiegyenlítési szükségletek elmélete). Szintén szociálpszichológiai kutatásokból tudjuk, hogy a kapcsolatok alakulásában a fizikai tulajdonságoknak, az ismerősségnek, a szociális státuszbeli hasonlóságnak, illetve az attitűdhasonlóságnak is szerepe van *(Forgács, 1997)*. A kapcsolatok egyik típusú csoportosításakor megkülönböztethetünk *formális és informális kapcsolatokat*. Az utóbbinál a szerepviselkedésen túlmutató erős érzelmek (szimpátia, bizalom, intimitás) találhatók meg a háttérben. Olyan emberi vonzalmakban éljük át leggyakrabban ezeket az érzéseket, mint a barátság vagy a szerelem. De ismertek a kapcsolatok proszociális vonatkozásai is *(Belle, 1989)*.

Az érzelmi alapú kötődést személyes kapcsolataink legfontosabb összetevőjeként tarthatjuk számon. Zajonc (2003) szerint a vonzódás és a kötődés fogalmai ugyanazon érzelmi kapcsolat különböző oldalát hangsúlyozó értelmezései. A vonzódás a szubjektíven fontos külső ingerhez közeledés szándékát jelenti, míg a kötődés inkább a kapcsolat alakulásának emocionális erősségére utal.

Az *etológiai, humánetológiai* és *fejlődés-lélektani kutatási eredmények* az állatkísérletek tapasztalatait követően egyre pontosabban körülírták az anya–gyerek kapcsolat jellemzőit. Ugyanakkor napjainkig tartó különös érdeklődés övezi a méhen belüli történések tudományos megismerését, a várandós anya és magzata között bontakozó kapcsolat jellegzetességeinek feltárását. Ebben a kapcsolatban a kismama szubjektív érzésire támaszkodva, illetve az általa érzékelhető változásokra, mozgásokra reagálva igyekszik fejlődő babájával egyre szorosabb kontaktusba kerülni. John Bowlby angol pszichoanalitikus kutató volt az első, aki a személyiségfejlődés szempontjából meghatározó jelentőségűnek gondolta a születést követő korai kötődés szerepét, amit örökletes, erős érzelmi ragaszkodási készségként definiált. Bowlby szerint az elsődleges gondozóhoz, az édesanyához fűződő ösztönös viselkedés voltaképpen az újszülött túlélését biztosítja. E nélkül az elsődlegesen biológiailag meghatározott, az állatvilágban szintén megfigyelhető viszonyulás nélkül a világra jött pici lény elpusztulna. A *korai kötődéselmélet* azonban azt is megfogalmazza, hogy az életben maradáshoz szükséges táplálékhoz jutás mellett a kötődési viselkedés biztosítja az újszülött számára a személyes érzelmi igények érvényesülését. Ezek az elsődleges társulási élmények alkotják a szociális magatartás kiindulópontját. De azt is fontos aláhúzni, hogy a korai kölcsönös kötődési kapcsolatban

ugyanannyira sorsdöntő jelentőségű az édesanya jellegzetesen ösztönös meghatározottságú szenzitív, gondoskodó beállítódása.

Abraham Maslow, a humanisztikus pszichológiai iskola jeles képviselője *A lét pszichológiája felé* című könyvében (2003), az önmegvalósítás folyamatában, a hiánymotívumok és a növekedési motívumok kettős természetű rendszerében arra hívja fel a figyelmet, hogy az *önmegvalósító ember* törekszik a függetlenség fenntartására, nem kiszolgáltatottja a környezetének. Nem érzi úgy, hogy „a biztonság, a valahová tartozás, a szeretetkapcsolatok és a megbecsülés szükségleteit csak más emberek tudják kielégíteni…” *(101)*. Úgy véli saját kutatásainak eredményeivel alátámasztva, hogy eljuthatunk odáig, hogy személyiségfejlődésünknek köszönhetően „önállóbbak és tartózkodóbbak” legyünk, és autonóm módon vegyünk részt társas kapcsolatainkban.

Ehhez szorosan illeszkedik Gordon Allport (1997) elmélete, aki az *érett személyiség* kritériumai között fogalmazta meg az egyén azon képességét, hogy mély, bensőséges kapcsolatokat tud kialakítani. Eric Berne (1984/2002) szintén az *intimitás*t tekinti olyan lehetőségnek, amely az interperszonális helyzetek kedvezőbb, „játszmamentesebb” kimenetelét eredményezheti.

A *pedagógia* napjainkban a kompetenciateórián belül, a *szociális kompetencia egyik komponenseként* mérhetővé téve rendszerezi a kötődések tartalmi ismérveit. Így például vizsgálja a kötődések mennyiségi és minőségi jellemzőit. De kutatja a pedagógiai kapcsolat, a *pedagógiai kötődés* sajátosságait is. *(Kron, 1997; Letschert, 2004; Nagy, 2000; Rychen–Salganik, 2001; Zsolnai, 2001)*

A *pedagógiai lélektan* kutatási témakörein belül ugyancsak találkozunk a pedagógiai folyamat pszichológiai törvényszerűségeinek, háttérismereteinek rendszerezésével, a személyközi kutatások és a csoportkutatások újabb és újabb, a személyiségfejlesztés sikerességét támogató eredményeivel. Például az intézményi csoportfolyamatok egyénre gyakorolt hatásának komponenseivel, a csoportdinamikai törvényszerűségek kimutatásával, a kortárscsoport markáns szerepének hangsúlyozásával, vagy az eredményes pedagógus–gyermek kapcsolat értelmezését szolgáló megközelítésmódokkal. Ugyanakkor ismerünk vizsgálati adatokat a kötődési viszonyulás szociális magatartásra, tanulási képességre, iskolai teljesítményre, a gyerekek magatartási problémáira, iskolai beilleszkedési nehézségeire kifejtett hatásairól is. *(Láng, 2008; N. Kollár–Szabó, 2004; Tóth, 2000a)*

A *gyermekvédelem* szintén egyre inkább igyekszik elméleti kutatásaiban, és a sikeresebb gyakorlati beavatkozások irányvonalainak kijelöléséhez

összegezni, valamint alkalmazni a lélektani és pedagógiai ismereteket, így a társas kapcsolatokra vonatkozó eredményeket is *(Büki, 2009; Domszky, 2006; Major–Mészáros, 2007; Veczkó, 2007)*.

A kötődés biológiai meghatározottságához kapcsolódva a fejlődés-lélektani, személyiség-lélektani és szociálpszichológiai törvényszerűségeket figyelembe véve láthatók a kötődési magatartás alakulása szempontjából a leglényegesebb összetevők. Hangsúlyozhatók azok a történések, ahol a tudatosan átgondolt cselekvésekkel elősegíthetjük, illetve ha kell, korrigálhatjuk a társas viselkedés fejlődésében szerepet játszó mozzanatokat. Például már az sem kis lépés, ha ismételten kijelentjük, hogy az élet a fogantatással kezdődik, és a méhen belüli fejlődés szempontjából egyáltalán nem mindegy a kismama babájához fűződő érzelmi viszonyulásának, valamint a további társas környezet viszonyulásának mikéntje az élet első kilenc hónapjában. Vagy annak a ténynek az aláhúzása, hogy a korai csecsemőkori kötődés élménye prototípusa, meghatározója lehet a későbbi társas viselkedésünknek.

Az emberi egészség értelmezésekor sem kerülhető meg a társas kapcsolatok kérdése. Mindenki számára jól ismert az az általánosan elfogadott *egészségdefiníció*, amely megfogalmazza, hogy az ember egészsége nem csak a testi épségtől függ, hanem a lelki- és a szociális élet kiegyensúlyozottságától. Az egészség nem pusztán a testi tünetekben érzékelhető betegségek hiányát jelenti, több annál: *bio-pszicho-szociális jólét*!

A *mentálhigiénés szemlélet* ugyancsak kihangsúlyozza a szociális tényezők jelentőségét az életminőségünkben bekövetkező pozitív változás elősegítése érdekében. Az *érzelmi intelligencia* életünkben betöltött szerepének taglalásakor ugyancsak érvelhetünk a szociális komponensek fontossága mellett. Ezek a példák szintén egyértelműen jelzik azt, hogy a kötődések kérdésköre mennyire megkerülhetetlen az emberekkel foglalkozó tudományos elméletalkotásban és a nevelés gyakorlatában.

Összességében tehát elmondhatjuk, hogy *a kötődés alapvető velejárója az interperszonális kapcsolatoknak. A közvetlen találkozások során az érzelmeknek van meghatározó szerepe, amely érzelmi involválódás egyrészt a másokhoz közel kerülés illetve a másoktól távolodás dimenziójában írható le, másrészt pedig az emocionális intenzitás változásának dimenziójában*. Ezek a jellemzők fontos tartalmi összetevőit alkotják a kötődéseknek. De *olyan további ismérvek is megtalálhatók a háttérben, mint a kötődési érzések, motívumok vagy a kötődések irányultsága*.

A kötődési kapcsolatok fejlődési aspektusát sem hagyhatjuk figyelmen kívül a gyakorlati pedagógiai tevékenység szempontjából. A neveléslélektan szintén a pszichológiai ismeretek alkalmazásával segíti a pedagógiai hatás eredményességét, amelyben meghatározó helyet foglal el a pedagógus személyiségének kutatása. A pedagógia aktuálisan a kompetencia, a szociális kompetencia megközelítése alapján érinti az intézményes nevelési-oktatási folyamatban az érzelmi kapcsolatok szerepét. De a kérdéskör nem kerülhető meg az eredményes gyermekvédelmi beavatkozások szempontjából sem. Az egészség, és azon belül is a lelki egészség megóvásának szemlélete, az egyéni önmegvalósítás szempontja, a mentálhigiéné vagy az érzelmi intelligencia aspektusának érvényesülése ugyancsak egyértelműen hangsúlyozzák a társas érintkezések személyiségformáló hatását.

Végül, jelen témánk szempontjából – nem utolsósorban a tartalmi egyszerűségre törekedve – *úgy definiálhatjuk az interperszonális kötődést, mint ami személyek közötti vonzalom, szoros érzelmi kapcsolat, amelynek igazán kitüntetett jelentősege van a személyiségfejlődés és a személyiségnevelés területén*.

A fejezet fontosabb fogalmai:

Kötődés, a kötődés tartalmi jellemzői, társulási késztetés, a társas kapcsolatok alakulásában szerepet játszó tényezők, vonzódás, intimitás.

A fejezethez ajánlott irodalom:

Allport, G.W. (1997): A személyiség alakulása. Kairosz Kiadó, Bp.
Berne, E. (1984/2002): Emberi játszmák. Háttér Kiadó, Bp.
Csányi V. (1999): Az emberi természet. Vince Kiadó, Bp.
Forgács J. (1997): A társas érintkezés pszichológiája. Kairosz Kiadó.
Maslow, A. (2003): A lét pszichológiája felé. Ursus Libris Bt., Bp.
Nagy J. (2000): XXI. század és nevelés. Osiris Kiadó, Bp.
Veczkó J. (2007): Gyermekvédelem pszichológiai és pedagógiai nézőpontból. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp.
Zajonc, R. (2003): Érzelmek a társas kapcsolatokban és megismerésben. Osiris Kiadó, Bp.

3. Az élet első kapcsolatai

3.1. Legkorábbi kapcsolat: az anya-magzat kötődés

„Üdvözíteni vágyom és üdvözülni vágyom.
Nemzeni vágyom és megfoganni vágyom.
Dalolni vágyom és dallá válni vágyom."

Részlet Egy apokrif János-evangéliumból

Az anyaméhben fejlődő magzatra különféle összetevők hatnak. A genetikai örökség, a biológiai feltételek, a méhen belüli környezet mellett kiemelhetjük a szülők társadalmi-kulturális, pszichés-szociális helyzetének befolyásoló szerepét. Ezek a tényezők már a fogantatás előtt jelen vannak, sőt egyes megállapítások szerint a szülők életén is túlmutatva legalább két generációra visszavezethetők azok a külső hatások, amelyek meghatározzák a vállalt gyermek esélyeit *(Hidas–Raffai–Vollner, 2002)*.

A *családtervezéskor fontos döntés születik, amellyel a feltételek tovább aktualizálódnak.* A születendő babával kapcsolatosan különféle tudatos és tudattalan elképzelések, vágyak kelnek életre a szülők gondolataiban. Ezek kimondva vagy kimondatlanul, de irányítják a babához is eljutó várakozásokat.

Emellett pontosan tudjuk – a földrajzi-gazdasági környezeti különbségekről most nem beszélve –, hogy más sorssal kezdik az életüket azok a kisbabák, akiket várnak, mint akiket nem, más az esélye az elvetélt magzatot helyettesítő babának, mint a tervezett és megszületett kisbabának. Az sem mindegy például, hogy hányadik gyerekként és milyen nemmel születik valaki. Ugyanígy más lehetőséget rejt magában az ikerhelyzet. *Olyan tényezők ezek, amelyek mind-mind alakítják a külső világ viszonyulását* is már az első időtől kezdve. A *szülés* lefolyásának mikéntje további pszichés változásokat indukálhat.

Érdemes elolvasni Eric Berne *Sorskönyvét* (1997), amelyben igazán izgalmas és érdekes értelmezést találunk életünk alakulásának, például szüleink és saját korai önmagunk által determinált komponenseiről. Át sem gondoljuk, hogy már a névválasztással kijelölhetjük gyermekünk jövőjét. Például kudarcok sorát idézhetjük elő azzal, ha a kisgyermekek számára kimondhatatlan nevet választunk, vagy ha olyan név mellett döntünk, amely

nem is szerepel a naptárunkban, és ezzel megfosztjuk gyermekünket a társadalmi többség számára fontos névnapi ünneplés lehetőségétől.

Életünk valamennyi fejlődési fázisa szerves egységet alkot. A méhen belüli biológiai-fizikai és lelki fejlődés az élet folyamatának olyan lényeges kezdeti szakasza, amely nem választható el a következő életszakaszok eseményeitől, azokkal szoros kapcsolatban áll. Az úgynevezett teratogén ártalmak, olyan prenatális fejlődési anomáliákat okozhatnak például, amelyek a teljes élettartamra súlyos következményeket idézhetnek elő *(Jávorszky, 2009)*. Ugyanakkor az intrauterin kor kedvező érzelmi élményei pozitívan befolyásolhatják a megszületett gyermek emocionális és kognitív érését *(Raffai, 2000)*.

A kapcsolatok személyiségformáló szerepe a fogantatástól életünk végéig tart. Az élet folyamán a kapcsolatok szereplőinek befolyásoló ereje, és a kapcsolatok kölcsönösségének mértéke változhat. Vannak életkorok, amikor a kapcsolatban résztvevők közül az egyik fél viselkedési kezdeményezése döntő a kötődés alakulására nézve, de általában a kölcsönösség, a mindkét fél által egyaránt kifejtett hatások meghatározóak. Az *anya–magzat kötődés*ben elsődlegesen az édesanya viszonyulása hordozza azokat a lehetőségeket, amelyek előrelendíthetik ezt a nagyon korai vonzalmat. Az újszülött biológiailag meghatározott ragaszkodása lesz a következő jelentős változás, amihez igazodik majd az édesanya magatartása. A családtagok közötti relációkban inkább a kölcsönösség jelenik meg. Innentől kezdve aztán ismételten át- meg átéljük az egyoldalú közeledések fokozatos kölcsönössé válását, így az intézményes élettérben, a kortárskapcsolatokban, vagy éppen a szerelmi vonzódásban. A kötődések további tartalmi jellemzőinek az alakulásában inkább változást, differenciálódást figyelhetünk meg. Például az óvodáskorú kisgyerekek közötti kezdeti külső tulajdonságok alapján szerveződő ismerkedések, fokozatosan átalakulnak belső tulajdonságok által vezérelt barátságokká, amelyek az iskoláskorban, vagy még inkább a serdülőkorban elérik a szoros összetartozás érzését.

A 20. században elkezdődött nagyhatású kutatási forradalomnak nevezhető mozgalom azzal, hogy a prenatális kapcsolat minél pontosabb megismerését tűzte ki célul, lényeges információkat összegyűjtve nagyon sokat tett azért, hogy a várandós édesanya, valamint a babát váró teljes szociális környezet szerepét kiemelje. Elsődlegesen természetesen az édesanya lehetőségeire kell gondolnunk. Azonban ez nem mindig volt így. A korábbi történelmi-társadalmi elvárások egyáltalán nem támogatták ezt a megközelítésmódot, és egészen különleges értelmezéseit adták a szülők

szerepének *(Badinter, 1999)*. Olykor mai szemmel megdöbbentő módon az adott korszak markáns külső elvárásai miatt teljesen semmibe vették az anya szubjektív érzéseit vagy a fejlődő kisbaba igényeit.

Daniel Stern (2006) világhírű csecsemőkutató professzor úgy véli, hogy a gyermekét nevelő anya a korábbi személyiségétől eltérően teljesen új öntudatot, lelki-mentális működésmódot alakít ki, amely biztosíthatja számára az eredményes szülői magatartást. Az *anyává válás* során lélektani értelemben mély és tartós változáson megy keresztül valamennyi nő. Ennek a folyamatnak 3 fontos szakasza különíthető el: /1/ felkészülés az anyaságra, /2/ az anyaság megtalálása és /3/ az anyai alkalmazkodás időszaka. A várandósság ideje alatt a kismama pszichésen felkészül babájának fogadására, és fokozatosan újjáteremti önmagát gyarapodó babájához fűződő kapcsolatában. Majd a szülést követően további személyiségváltozásokkal kialakul az édesanya gyermekét szerető, óvó-gondozó, felelősségteljes viselkedése. Végül ez az új anyai magatartás az élet összes területén megjelenik, és olykor előre nem látható okokból adódó kihívásoknak való megfelelésben is megnyilvánul. Például akkor, ha súlyos betegségben szenvedő gyermekét kell elfogadnia, ha irreverzibilis fejlődési rendellenességgel született gyermekével kell hosszabb időn keresztül együtt élnie.

Más szakemberek a várandósság alatt végbemenő pszichoszomatikus változásokkal kapcsolatosan azt tartják fontosnak, hogy teljesen normális esetben is *a kismama voltaképpen egy krízisszituációba kerül*, amely erős szorongásérzéssel járhat együtt *(C. Molnár, 1996)*. Továbbá azt is kiemelik a tanulmányok, hogy ez az új helyzet, ez az érzelmileg nagyon intenzív állapot az anya számára egy új szociális szerepnek, az *anyaszerep*nek az elfogadását, fejlődését vonja maga után *(i. m.)*.

Mint utaltunk rá, csak a modern kor orvostudományi és pszichológiai kutatások eredményeinek köszönhetően került az érdeklődés homlokterébe a prenatális fejlődés és az intrauterin kötődés tanulmányozása. A következőkben, mielőtt rátérnénk a személyes érzelmi kapcsolat alakulásának legfontosabb összetevőire, tudományos eredményekkel igazoljuk röviden *a külvilág és a méhen belüli élet interakciójá*nak létjogosultságát.

A nagyon korai időszaktól regisztrálható belső indíttatású mozgások mellett a tizedik-tizenötödik héttől megjelennek a kívülről előidézett magzatmozgások. Megfigyelték például, hogy az anya nevetésére vagy köhögésére a baba erőteljes mozgással válaszol. A terhesség második harmadának közepétől pedig óvatos rugdalódzós játékot lehet játszani az

apróssággal. Ugyanebben az időszakban a hangokat is jól hallják már. Az anya szervezetének zajai mellett a külső zajok, hangok ugyancsak mozgást indukálhatnak. De spectográfiai (hangképelemzési) vizsgálatok azt is feltárták, hogy már a 26 hetes magzatok megőrzik édesanyjuk hangjának jellegzetességeit. Sőt az apa hangját is preferálják az idegen férfiak kommunikációjával szemben. Több kísérletben is sikerült magzatokat zenére kondicionálni. Az anyaméhben rendszeresen hallott dallamra a születést követően az újszülöttek megnyugodtak, elcsendesedtek, és jobban aludtak. A zene mellett mesék és más szövegek felismerésének képességét szintén tudták igazolni. *(Cole–Cole, 2003; Hidas–Raffai–Vollner, 2002; Raffai, 2000;)*

Az *anya–magzat kötődés* létezésének sorsdöntő bizonyítékát a következőkben látják a kutatók: a szülést követő korai elszakadás élménye az újszülött számára csak azért lehet annyira traumatikus hatású, mivel kialakult korábban az intrauterin kötődés *(Raffai, 2000)*. Ha ez nem történt volna meg, az anyától való elszakadás nem járna súlyos személyiségfejlődési zavarral.

A várandós anya érzései indítják el a kötődés alakulását, voltaképpen az ő pszichikumában dől el a kérdés *(i.m.)*. *A fizikai fogantatással párhuzamosan végbemegy egy lelki értelemben vett fogantatás is*. Ebben a folyamatban nagyon sok tudatos és tudattalan összetevő játszik szerepet, amely sokszor a régmúltban gyökeredzik. Ugyanakkor az anya aktuális fantáziái, gondolatai, a magzattal kapcsolatos érzései, élményei és szubjektív tapasztalatai követhetőbb módon vezetnek el a kötődés alakulásának értelmezéséhez. Ez a nagyon korai kapcsolat végeredményben a megfogant, fejlődő magzat folyamatos elfogadásában realizálódik a szülést megelőzően, majd pedig a születést követően.

Más kutatások inkább azt erősítik meg, hogy a méhen belüli kötődés alakulásának folyamatában elsősorban *a várandós anya magzatának mozgásaira adott erős érzelmi viszonyulása játssza a döntő szerepet (Stocker–Hargitai, 2007)*.

Kismamákkal felvett kötődési interjúk eredményei továbbá azt is jelzik, hogy az édesanya kötődési képessége nagymértékben befolyásolja az újszülött kötődési minőségét, és a biztonságosan kötődő szülőknek nagyobb valószínűséggel biztosan kötődő gyereke fog születni. Az intergenerációs hatás alapja a „mentalizáció”, amely értelmezési mód azt jelenti, hogy *az egyén érzések, szándékok, vágyak mentén tudja értelmezni a fontos személyekhez fűződő kapcsolatát*. Ez a humán „naív tudatelmélet” *(Dennett idézi Fonagy-Target, 2005)* teszi lehetővé a szociális viselkedés mentális állapotok figyelembevételével történő előrejelzését és értelmezését. Így a mentalizációs

képesség megléte a vizsgálatok adatai szerint a biztonságos csecsemő–anya kötődés lényeges indikátorának tekinthető *(i.m.)*.

Hidas György és Raffai Jenő magyar pszichoanalitikus kutatók találták ki az 1990-es években azt az eljárást, amely által nemcsak szorosabbá fűzhető a korai kapcsolat, de terápiás eljárásként is alkalmazható *(Raffai, 1997)*. Az *„anya–magzat kapcsolatanalízis”* módszerének technikai elemei között olyan gyakorlatban alkalmazható lehetőségek szerepelnek, amelyek mind-mind serkentik a magzathoz kapcsolódó pozitív viszonyulásokat, pozitív érzelmeket *(Hidas–Raffai–Vollner, 2002)*.

A kismamák tulajdonképpen ösztönösen is alkalmazzák azokat a kezdeményezéseket, amelyekkel kapcsolatba kerülhetnek saját babájukkal. A simogatások, a baba becézgetése, a babának küldött üzenetek, a „vele történő beszélgetések”, az éneklések voltaképpen mind-mind ilyen viselkedések.

Az anyának a várandósság ideje alatt egy sajátos közvetítő szerepe is van, amely abban nyilvánul meg, hogy a saját átélt élményeit megosztja a család többi tagjával.

Ebben az időszakban a család életét leginkább az segíti, ha minél több időt töltenek együtt. A közös beszélgetések, a közös programok, a bővülő család jövőjének tervezgetése egyaránt olyan események, amelyek hozzájárulnak az érzelmi szálak erősödéséhez. A babáról készült első felvételek elhelyezése a családi fotóalbumba, a régebbi képek rendezgetése a család múltjának és jövőjének újbóli átgondolását idézheti elő egy olyan sorsdöntő időszakban, amely valóban semmi máshoz nem hasonlítható változást hoz a teljes család életében. Lélektani szempontból is további fontos esemény lehet a szülők számára a kórházi szülést előkészítő tanfolyamon való részvétel, az előírt vizsgálatok eredményeinek közös áttekintése. De a babaruhák vásárlása, a babaszoba berendezése, a babakocsi illetve egyéb szükséges eszközök közös beszerzése szintén idetartozhat. Az apa jelenléte a vajúdáskor és a szülés alatt ugyancsak elmélyítheti a családi összetartozás érzését, a babához fűződő kapcsolatot.

Az ultrahangos képek kézbevételétől, a felvételek nézegetésétől, és a kisbaba aktív mozgásaitól kezdve valamennyi családtag számára fizikailag is közel kerülhet a fejlődő csöppség, és az addigi képzeleti várakozások egyre inkább kiegészülhetnek a tényleges fizikai tapasztalatokkal.

A születést követően újabb feladatok teljesítésében jelennek meg a családtagok teendői a kisbaba és a kismama mindennapjainak segítésében.

3.2. A korai kötődés szerepe

„Az elkülönültség élménye szorongást kelt; voltaképpen minden szorongásnak ez a forrása. Elkülönültnek lenni annyi, mint elvágva lenni minden lehetőségtől, hogy emberi képességeimet kifejthessem. ... Az embernek tehát az a legmélyebb szükséglete, hogy legyőzze elkülönültségét, hogy kiszabaduljon magánya börtönéből."

Erich Fromm

A korai kötődéskutatások adatai részletesen taglalják az anya-gyerek szeretet kapcsolat meghatározó jellegét, valamint a kapcsolat zavarának következményeit.

Az újszülött örökletes ragaszkodási hajlammal rendelkezik, amely biztosítja az elsődleges gondozóval kialakuló kötődési kapcsolat (attachment) létrejöttét. Bowlby (1969/1982) definíciójában *a kötődési viselkedés egy másik személy közelségének keresését, valamint a kapcsolat fenntartásának szándékát jelenti*. A rendszeresen visszatérő találkozások elvezetnek a kapcsolat elmélyüléséhez.

Maga a folyamat négy szakaszra osztható *(i.m.)*. /1/ Első időszakban a csecsemő nem tud még különbséget tenni a körülötte lévő személyek között. /2/ Három-hat hónapos kortól érzékelhető az édesanya preferálása. /3/ Ezután fokozatosan bontakozik ki kettejük között a szoros érzelmi kapcsolat. /4/ A kisgyermekkor végére aztán teljesen megszilárdul a kapcsolatuk. Tehát azt mondhatjuk a kultúrközi vizsgálatok adatait is figyelembe véve, hogy a korai kötődés kialakulásának időpontja eltérő lehet: féléves kortól akár egyéves korig is eltarthat.

Ennek az erős érzelmi vonzalomnak *központi funkciója* a testi-érzelmi szükségletek kielégítése, a túlélés esélyének növelése. Az attachmentteória szerint 4 fontos viselkedéses mozzanat található meg a ragaszkodási folyamatban: 1. a szorongás kötődést erősítő hatása; 2. a kötődés explorációt támogató hatása; 3. a kötődés szorongást csökkentő hatása; 4. a kötődést biztosító felnőttől való távolodás szeparációs szorongást keltő hatása *(Rutter, 1989)*. Tehát a kötődés enyhíti a csecsemő szorongását, és fokozza a biztonságérzetét. Ez képezi a feltételét a külvilág minél sikeresebb felfedezésének, megismerésének. Dornes (2002) úgy véli, hogy a csecsemő

másik személyhez vonzódását olyan indítékok is táplálhatják, mint az öröm, a személyes találkozás átélésének érzése.

Bowlby elképzelése szerint a kisgyermek az anyával töltött visszatérő helyzetek során kialakít egy „belső munkamodellt”, amely tartalmazza azokat az alapvető korai tapasztalatokat, amelyek sorsdöntő jelentőségűek a későbbi kapcsolatok szempontjából. Ez a belső reprezentáció nemcsak a szubjektív élményeket szervezi, hanem a szociális mezőre vonatkozóakat is *(Bowlby, 1973)*. *Ha az anya, illetve az őt helyettesítő elsődleges gondozó biztonságot nyújt, kellő gondoskodással és megfelelő érzékenységgel viszonyul kisgyermekéhez, a gyermek az élete során biztos intim kapcsolatokat tud kialakítani, míg ezek hiánya negatívan befolyásolhatja későbbi kapcsolatait.*

Más kutatók felhasználva Bowlby kötődéskoncepcióját úgy vélik, hogy a kötődés jelentősége egész gyerekkorban megmarad, de kevésbé gyakran nyilvánul meg a viselkedésben *(Weiss, 1986, idézi Furman, 1989)*. A kötődés fontos marad a szülővel és a testvérekkel, majd serdülőkorban és ifjúkorban áttevődik a romantikus kapcsolatokra. A társulási igény elsősorban a kortárskapcsolatokban jelentkezik, míg a kötődés a párkapcsolatokban.

Bár az élet első éveinek kötődés élményei – Bowlby szerint is – egy egész életre szólhatnak (ahogy ő fogalmaz: a bölcsőtől a sírig tart), a kötődési mintázatok fejlődésünk során megfigyelhető stabilitásáról, illetve változásáról szóló kutatások mégis olyan további összefüggésekre is rámutatnak, amelyek inkább a nyitottságot hangsúlyozzák a determináltsággal szemben *(Crowell–Treboux, 1995)*. Ezek szerint *a korai tapasztalatokat a későbbi életszakaszok perszonális kapcsolati élményei kiegészíthetik és módosíthatják*.

Egy korai elképzelés azt feltételezte, hogy a személyiségfejlődés során ötféle *társas szükséglet* manifesztálódik. Ezek a következők: a gondoskodási szükséglet, a társulási szükséglet, az elfogadási szükséglet, az intimitási szükséglet és a szexualitási szükséglet *(Sullivan idézi Furman, 1989)*. Az elmélet szerint az egyes társulási késztetések a fejlődés során mindig más-más releváns személyhez, személyekhez kapcsolódva nyilvánulnak meg. Az első időszakban az újszülött alapvető testi-érzelmi szükségleteit a gondoskodó felnőtt elégíti ki. Kettő és hatéves kor között a kisgyermekkel folytatott együttjátszás során ugyancsak a felnőttek, a nevelők jelentik a legfontosabb társulási lehetőséget. Később a kortársak körében előtérbe kerül az elfogadtatási igény, következményként pedig az elfogadás vagy az elutasítás. Prepubertáskorban az intimitási vágyat az azonos nemű társak, míg pubertáskortól a szexuális érdeklődést az ellenkező nemű társak elégítik ki.

Az intimitási késztetés és a szexuális igény integrálása elengedhetetlen feltétele az érett párkapcsolatoknak.

1. táblázat
A szociális igények fejlődési modellje Veroff és Veroff szerint.

Fejlődési periódus	Alapvető szociális fejlődési feladat	Motivációs formák	Szociális késztetések szakaszai
Csecsemőkor	Az „én” elkülönülése másoktól	Alkalmazkodás Megszilárdulás	Kíváncsiság Kötődés
Gyermekkor	Kapcsolódás fontos személyekhez	Alkalmazkodás Megszilárdulás	Kezdeményezés Társulás
Serdülőkor	Kapcsolódás kortárscsoportokhoz	Alkalmazkodás Megszilárdulás	Valahová tartozni akarás Valahová tartozás
Felnőttkor	Kölcsönös függőségi viszony kialakítása másokkal, csoportokkal	Alkalmazkodás Megszilárdulás	Kölcsönös függőség Integráció

Forrás: Furman, 1989.

Veroff és Veroff szerint *a szociális késztetések fejlődésé*nek 4 fő szakasza állapítható meg, és valamennyi periódushoz egy-egy megoldásra váró feladat tartozik: /1/ az „én” elhatárolódása a környezettől, elkülönülése más személyektől, /2/ az egyén kötődése jelentős személyekhez, /3/ az egyén közeledése a kortárscsoportokhoz, /4/ az egyén kapcsolódása másokhoz, kapcsolódása társadalmi csoportokhoz *(idézi Furman, 1989)*. Az egyes társulási fejlődési feladatok két egymást követő fázist tartalmaznak. Egy alkalmazkodási stádiumot, amelyben tapasztalatszerzés történik, és egy megszilárdulási állapotot, ahol rögzítjük az elsajátított ismereteket, tapasztalatokat. A fejlődési periódusok feladatai különböző szociális igények következtében nyolcféle szociális késztetést eredményeznek *(1. táblázat)*. Ez a szociális fejlődéselmélet az értelmi funkciók fejlődésének szerepét hangsúlyozza ki, és középpontjában az egyén, valamint az egyén világhoz

való viszonyulása áll. Szemben a korábban felvázolt elképzeléssel, ahol a társulási igények inkább a személyiség belső szükségleteinek a változása mentén realizálódnak.

3.3. Korai kötődési stílusok

A korai kötődéselmélet számtalan további kutatást indított útjára. A csecsemők érzelmi kapcsolatainak vizsgálatával, a kötődési mintázatok kutatásával, olyan új eredmények születtek, amelyek például a felnőttkötődés -koncepció irányvonalát is kijelölték.

A csecsemők különböző kötődési stílusokba sorolhatók. Lehetnek: biztonságosan kötődők valamint bizonytalanul kötődők: szorongó elkerülők és szorongó ellenállók *(2.táblázat) (Ainsworth et al., 1978)*. A tipizálás alapjául laboratóriumi környezetben végzett megfigyelések szolgálnak, ahol pontosan feljegyzik a kisgyermekeknek az elsődleges gondozó távozására, és egy idegen személy megjelenésére adott reakcióit (Strange Situation Test: Idegen Helyzet Teszt).

2. táblázat
A csecsemőkori kötődési mintázatok jellemzői.

	Biztonságosan kötődő	Bizonytalan elkerülő	Bizonytalan ellenálló	Dezorientált viselkedés
Az anya jelenlétében	Nyugodtság, kiegyensúlyozott-ság, aktivitás	Az édesanya mellőzése	Szorongás, nyugtalanság	Lehangoltság, kiszámíthatat-lan viselkedés
Az anya távozásakor	Fokozatosan megjelenő nyugtalanság	Gyakori sírás, az idegen személy közeledésének elfogadása	Ingerültség, feszültség, az idegen közeledésének elutasítása	Kapcsolatfel-vétel mellőzése
Az anya visszatérése-kor	Nyugodtság, aktivitás	Az anya elkerülése	Ellentmondásos érzelmi kapcsolat az anyával	Az édesanya közeledésé-nek hárítása

A *biztonságosan kötődő csecsemő*k édesanyáinak viselkedésében a gyerekek szükségleteihez igazodás figyelhető meg, azonnal reagálnak gyermekük sírására, és gyengéden viszonyulnak hozzájuk. Az anya rövid

ideig tartó eltávozásakor az ilyen gyerekeket önbizalom és nyugodtság jellemzi, míg a súlyosabb szeparációban aggodalom és félelem. Ezzel szemben a *bizonytalan kötődést mutató csecsemő* édesanyja inkább saját hangulata, kívánsága szerint jár el, és kevésbé érzékeny gyermeke jelzéseire. Ennek következtében a szeparációs helyzetekhez a kisgyermek reakciói kiszámíthatatlanabbak: bizonytalanság, heves függetlenedési szándék, visszahúzódás vagy ellenséges megnyilvánulás fedezhető fel. Későbbi kutatások egy negyedik típusú kötődési mintázatot is azonosítottak, amit *dezorganizált*/dezorientált, zavarodott *viselkedés*nek neveztek el *(Ainsworth et al., 1978; Main–Solomon, 1986)*. Ebbe a csoportba azok a kisgyerekek tartoznak, akiknél kísérleti helyzetben olyan megnyilvánulások fordulnak elő, amelyek alapján az előző kategóriák egyikébe sem sorolhatók be egyértelműen, attól eltérően: zavarodottan, ambivalensen viselkednek.

Kultúrközi összehasonlító vizsgálatok eredményei arra mutattak rá, hogy a nevelési szokások különbözősége miatt az egyes kötődési kategóriákba tartozás aránya jelentősen eltérhet a világ országaiban. Például az USA-ban elvégzett felmérésben a gyerekek 65%-a tartozott a biztonságosan kötődők csoportjába, 23%-a a bizonytalan elkerülők csoportjába és 12%-a a bizonytalan ellenállók közé. Németországban a vizsgálati csoport fele az elkerülők közé került, míg a Japán mintában egyáltalán nem találtak elkerülő viselkedésű gyerekeket. *(Cole–Cole, 1998; Vajda, 1999)*.

Ugyanakkor az eltérő gyermekgondozási szokások mellett további tényezők szintén befolyásolhatják az érzelmi kötelék erősödését: például a gyermek temperamentuma, személyiségjegyei és testvérsorban elfoglalt helye *(Zsolnai, 2001)*.

A kötődés biztonságának mértéke egyértelműen *hatással van a későbbi társas helyzet alakulására*. Egy hazai vizsgálatban például azt találták, hogy a biztonságosan kötődő óvodások csoportjukban népszerűbbek, és több baráti kapcsolattal rendelkeznek *(Inántsy-P.–Máth, 2004)*. Ezzel szemben a kötődési jellemzőkben alacsony értéket elért gyerekek nem tartoznak a kedvelt társak közé, gyakrabban utasítják el őket. További kutatásokban ugyancsak igazolták, hogy a biztonságosan kötődő csecsemők a későbbiekben kiterjedtebb baráti körrel rendelkeznek, míg a bizonytalan kötődésű iskolásoknak jóval rosszabb a társas helyzete. Más tanulmányok alapján szintén szoros összefüggés található a családi kötődések és az iskolai szociometriai státusz között *(Zsolnai, 1987)*. Ugyanakkor *további vizsgálatok kimutatták a kötődési mintázatoknak az iskolai eredményességre*, az iskolai

beilleszkedésre, vagy a magatartási problémákra gyakorolt hatását is *(Láng, 2008)*.

Ismertek a korai kötődési mintázatok és a későbbi pszichopatológiai tünetek közötti összefüggések is *(Fonagy–Target, 2005)*. Azonban a kötődési mintázatokhoz kapcsolható jellegzetességeket el kell különíteni a tényleges kötődési zavar jelenségétől.

A fejezet fontosabb fogalmai:

Anya–magzat kötődés (intrauterin kötődés, prenatális kötődés), anyai szenzitív gondoskodás, anyává válás folyamata, „lelki fogantatás", örökletes ragaszkodási hajlam, korai kötődés (attachment), a korai kötődés funkciói, korai kötődési stílusok.

Ajánlott irodalom:

Cole, M. – Cole, S.R. (1998): Fejlődéslélektan. Osiris Kiadó, Bp.

Hidas Gy. – Raffai J. – Vollner J. (2002): Lelki köldökzsinór. Beszélgetek a kisbabámmal. Válasz Könyvkiadó, Bp.

Raffai J. (2000): Megfogantam, tehát vagyok. Párbeszéd a babával az anyaméhben. Press Publica Kiadó, Bp.

Stern, D. N. (2006): Anya születik. Animula Kiadó, Bp.

4. Az átmeneti tárgy jelentősége

„Ha fekszünk benn az ágyban
alszik már a fény
már régóta nem félünk
a Mackóm sem meg én”

Muskát Zsuzsa

A átmeneti tárgy személyiségfejlődési jelentőségére Donald Woods Winnicott (1999), angol gyermekorvos és pszichoanalitikus terapeuta hívta fel a figyelmet már a múlt század közepétől megjelent írásaiban.

A fizikai tulajdonságokkal jellemezhető átmeneti tárgy az anya személyét helyettesítő tárgy, amelynek megjelenése gyakran az ujjszopáshoz és a többi ujj cirógató mozdulataihoz szorosan kapcsolódóan fedezhető fel a csecsemőknél. Azonban az is igaz, hogy nem minden kisgyermeknél érzékelhető ez a jelenség, és az átmeneti tárgyhoz fűződő érzelmi viszonyulásban, vagy annak alkalmazásában ugyancsak lehetnek egyéni eltérések. Az átmeneti tárgynak a használata általában az első év végétől kezd rögzülni, és gyakran az ujjszopás elmaradását követően is még nagyon sokáig megmarad, jóllehet a hozzá társuló érzelmi intenzitás csillapodik, aminek következtében könnyebben felcserélhető lesz más tárgyakkal.

Érdekes látványban van része gyakran az oktatónak, amikor például vizsgahelyzetben a hallgató a toll és a kidolgozandó tétel mellett valamilyen plüss állatfigurát, kabala tárgyat is kitesz a padra. Egyébként a tárgyhoz kapcsolódóan, talán olykor egészen rövid asszociációs láncot alkotva maga a hallgató is felkutathatja saját csecsemőkori átmeneti tárgyát.

Kezdetben az újszülött szükségleteit az édesanya teste elégíti ki. Az anyamelltől történő elválasztás következtében jellegzetesebben fontossá válnak azok a kompenzációs jelenségek, viselkedések, amelyek a belső késztetések megélését tudják biztosítani. *Ebben az időszakban alakulhat ki a kisgyermeknek valamilyen puha anyagú tárgyhoz fűződő erős érzelmi ragaszkodása*. Ez a tárgy az anyát szimbolizálja, és *szorongást keltő helyzetekben biztonságot ad, megnyugtatja*. Ugyanakkor az is igaz, hogy elsődlegesen még sokáig, az óvodáskorban is az anya, a szülők valódi testi közelsége jelenti számára a legfontosabb védelmet.

A gyermek által kiválasztott tárgy az „átmeneti jelenségek” halmazából emelkedik ki, abból az anya és gyermeke közötti köztes térből, amelyről Winnicott azt írja, hogy a „szubjektív, illetve az objektívan észlelt valóság köztes tartománya”, „az élménymegélés köztes területe” *(Winnicott, 1999. 2-3.)*. Ez a köztes tér sem a gyermekhez nem tartozik teljes egészében, sem pedig a külső világhoz, illetve ugyanúgy: csak részben tartozik mindkettőhöz. A megtalált tárggyal kapcsolatosan Winnicott úgy fogalmaz: „Az átmeneti tárgyról elmondható, hogy az egy, a baba és köztünk született íratlan szerződés arról, hogy soha nem tesszük fel a kérdést: ’Észrevetted vagy képzeleted szülte ezt?’ A lényeg az, hogy egyáltalán nem várunk semmiféle döntést ezzel kapcsolatban.” *(i.m. 12-13.)*.

Az átmeneti tárgy használatát mind a szülőknek, mind a nevelőknek tiszteletben kell tartani, az általa átélt élmények a gyermek számára lélektanilag, a személyiségfejlődés szempontjából megkérdőjelezhetetlenül fontos tapasztalatok.

Melyek lehetnek a kisgyermek átmeneti tárgyai? Leggyakrabban a lepedő, a takaró, a kispárna, a ruhapelenka vagy a kendő. Sokszor előfordul, hogy ezen tárgyak csücskeit, egyes részeit szorongatják a végtelenségig. Találunk példát arra is, hogy az édesanya valamelyik ruhadarabját vagy személyes tárgyát választják ki. A puha, meleg tapintású kedvenc állatfigurákkal, valamint a kedves mackókkal ugyancsak tartós érzelmi kapcsolat szövődhet.

Az átmeneti tárgy kizárólagos tulajdonosa a gyermek. Bármit megtehet vele, szeretgetheti, dédelgetheti, bánthatja, levezetheti rajta a feszültségeit. A nap minden percében fontos lehet, de a szorongást jelentő helyzetekben különösen fontos, így például az alváskor, vagy az új, ismeretlen, kisebb-nagyobb bizonytalanságot hozó szituációkban. A bölcsődébe vagy óvodába járáskor nem szabad erről megfeledkezniük sem a szülőknek, sem a pedagógusoknak, és lehetőséget kell biztosítani arra, hogy a kisgyermek érzelmi igényeihez igazíthatóan mindig elérhető legyen. Ugyanakkor megtörténhet az is, hogy a gyermek titkolja az idegen személyek elől. Annyira féltheti, hogy semmi áron nem hajlandó megmutatni.

A tárgyat a gyermek személyesíti meg, ő ad neki nevet („gege”, „gyityi”, „rongyika”, „csicsi kendő”), ő használja fel személyes, belső világának megfelelően. A gyakori használattól teljesen elkoszosodhat, szaga lehet, ugyanakkor a tisztításakor ügyelni kell arra, hogy a gyermek aktuális vágyai ne sérüljenek. Amikor már további tárgyak is átveszik a helyét, könnyebben érvényesülhet a felnőtt elvárása.

Az átmeneti tárgyak fokozatosan elvesztik szimbolikus jelentőségüket, és csak erősebb stresszhelyzetekben jutnak ismételten szerephez. Óvodáskorban lehet látni, hogy már sokkal ritkábban kerülnek elő. Megváltozik az alkalmazásuk is. Eltűntethetők lesznek, hosszabb ideig rejtetté válnak, például azért, mert a gyermek a saját zsebébe dugja, vagy mert a ruhák, az ágynemű közé kerül.

A fejezet fontosabb fogalmai:

Kompenzációs jelenségek, átmeneti tárgy, az átmeneti tárgy személyiségfejlődési jelentősége, az átmeneti tárgy megszemélyesítése.

Ajánlott irodalom:

Winnicott, D. W. (1999): Játszás és valóság. Animula Kiadó, Bp.
Winnicott, D. W. (2004): A kapcsolatban bontakozó lélek. Válogatott tanulmányok. Szerk.: Péley B., Új Mandátum Könyvkiadó, Bp.

5. Családi kapcsolatok

„Elolvadt a világ
de a közepén
anya ül, és ott ülök
az ölében én.”

Zelk Zoltán

A társadalmunkban mind a mai napig létező sztereotípia, hogy az apa intstrumentális vezetőként van jelen a családban, míg az anya elsősorban emocionális funkciót tölt be. A szerepek megkülönböztetése és rangsorolása helyett, inkább az együttműködést kiemelő megközelítésnek lehet helye: *a szülők különböző tevékenységeikkel kölcsönösen kiegészítik egymást.*

A családban természetesen a gyermek anyjához fűződő kapcsolata a legerősebb, azonban az életkorral további személyek is fontossá válnak. Az apához kötődés lassabban történik, amit az együtt eltöltött idő mennyisége lényegesen befolyásol, és általában másfél éves korra tehető a kialakulása. Az „idegen helyzet” vizsgálatok bebizonyították, hogy a csecsemő az apa jelenlétére, illetve távollétére hasonló módon reagál, mint az anyáéra *(Cole–Cole, 1998)*.

A *kisgyermek–apa kapcsolat* a gondozási feladatok mellett együttes játékra ad lehetőséget, amely örömforrást és izgalomfokozó élményt jelent. A játékos interakcióikra jellemző, hogy intenzívebbek és ritkábban fordulnak elő, valamint másféle stílusúak, mint az anyával folytatott játékok. Kapcsolatuk alakulásában a gyermek neme, életkora és további tényezők változást idéznek elő. Az utóbbi évtizedekben azokban az országokban, ahol ilyen jellegű vizsgálatokat végeztek, az apák egyre fokozódó gyermeknevelési involváltsága volt tapasztalható *(Vajda–Kósa, 2005)*.

A szülők mellett a testvérek jelentik a legfontosabb társakat. A *testvérek* közötti kötődés erősségét a következők befolyásolják: a kapcsolat érzelmi atmoszférája, a személyes tulajdonságok és a szülőkhöz fűződő viszony *(Feuer, 1988)*. Az érzelmi kontaktus az együttnevelkedés során végig intenzív marad, sőt a felnőttkorban is fontos támpontot jelent.

A testvérek között gyakran előforduló jelenség a féltékenység és a rivalizálás. Fontos viszonyítási alapot jelentenek egymás számára. Nagyon sok egymáshoz hasonulási szándékot is fellelhetünk a viselkedésükben.

Azonban az azonosulás mellett megfigyelhető a *deidentifikáció jelensége*, amikor ellentétes tulajdonságokat alakítanak ki az elkülönülés jelzésére. A testvérek rendszeresen átélik azokat a helyzeteket, amikor a szüleik egymással összehasonlítják őket, és a tulajdonságaikban észlelhető eltéréseket felnagyítják, olykor jobban is mint kellene. Ezek az élmények csak tovább erősítik bennük a különbözőséget. De az ikerkutatások eredményeiből olyan példákat is ismerünk, ahol azonos örökletes genetikai kóddal rendelkező ikerpárok egymástól fizikailag távol eső helyre kerülve (tehát testvérük jelenlétének hiányában nevelkedve) meglepően azonos tulajdonságokat alakítottak ki.

A korban közelebb álló és azonos nemű testvérek rivalizálása erőteljesebb lehet. Ugyanakkor közeli életkorú testvéreknél gyakrabban megfigyelhető a nagyon szoros érzelmi kapcsolat, valamint ezzel párhuzamosan a szülőkkel kialakított kötelék gyengülése. Az azonos nemű testvérek egymás között gyakrabban folytatnak pozitív interakciókat, mint az ellenkező neműek. A kortársakhoz viszonyítva a testvéri kapcsolatokban ritkábban fordulnak elő interakciós események, de azok mélysége, intenzitása sokkal erőteljesebb. Ezt támasztja alá annak a felmérésnek az eredménye is, amelyből az derül ki, hogy a testvérekhez kötődés indokai között a szeretet érzése fordul elő leggyakrabban, míg a kortársakhoz fűződő kapcsolatokban a kölcsönös rokonszenv érzése *(Zsolnai, 1987)*.

Minden gyermeknek a *testvérsorban elfoglalt pozíció*jából adódóan sajátos szociálpszichológiai helyzete van a családban, amely eltérő személyiségfejlődést eredményez *(Adler, 1990)*. Egyes vizsgálatok szerint a fiú elsőszülöttek szociábilisabbak, de agresszívabbak, és a későbbiekben több magatartási problémával rendelkeznek, mint a fiatalabb testvérek. Az elsőszülött lányok viszont engedelmesebbek, szociálisan felelősebbek, mint a később születettek. A fiatalabb lánytestvéreknek ugyanakkor jobb az elfogadottsága a gyerektársak körében, mint az elsőszülötteknek vagy az egykéknek *(Vajda–Kósa, 2005)*.

Az idősebb testvér elsősorban játszópartner, aki a versengés és együttműködés megtapasztalása mellett fontos mintaként szolgál, hiszen folyamatosan közvetíti a kortárscsoport szociális normáit, szabályait. Ezzel segítheti a beilleszkedést, illetve a tájékozódást a társas kapcsolatok világában.

A *nagyszülők* szintén hatással vannak a gyerekek személyiségének alakulására. Gyakran a gondozási-nevelési feladatokban is részt vállalnak. A gyerekek életkori igényeihez igazodó tevékenységekkel pedig a szülőket

támogathatják. Az unokák a nagyszülőkkel általában intenzív és meleg érzelmi kapcsolatot építenek ki, amelynek alakulásában a találkozások száma, rendszeressége játssza a döntő szerepet. A nagyszülők és az unokák kapcsolata függ az unokák életkorától. A nagymamáknak inkább a kisebb gyerekekkel van szorosabb kapcsolatuk, míg a nagyapáknak az idősebbekkel. *(Vajda–Kósa, 2005)* A gyerekek szüleikhez fűződő vonzalmukat leggyakrabban azzal indokolják, hogy gondoskodnak róluk, ellátják őket, szeretik őket, segítséget nyújtanak, ha bajban vannak, és megbízhatnak bennük. A nagyszülőktől viszont a túlzott engedékenységet és a kényeztetést várják el *(Zsolnai, 1989)*.

A fejezet fontosabb fogalmai:

Apa–gyerek kapcsolat, testvérkapcsolatok, deidentifikáció jelensége, testvér-rangsor, nagyszülőkhöz fűződő viszony.

Ajánlott irodalom:

Adler, A. (1990): Emberismeret. Göncöl Kiadó, Bp.
Cole, M. – Cole, S. R. (1998): Fejlődéslélektan. Osiris Kiadó, Bp.
Vajda Zs. (1999): A gyermek pszichológiai fejlődése. Helikon Kiadó, Bp.

6. Az intézményes nevelés kezdete: a bölcsődébe járó kisgyerekek kötődései

„Meg kell tanulni eltávolítani azt,
akit magunkhoz édesgettünk”

Lackfi János

A *családban szerzett tapasztalatok*, elsajátított minták egész életünket végigkísérik. Az újszülött rendelkezik azokkal az ösztönös viselkedésmintákkal, amelyek lehetővé teszik a szoros anya–gyerek kapcsolat létrejöttét. Ugyanakkor sorsdöntő az anya személye, szeretete, biztonságot nyújtó magatartása, aminek következtében a kisgyermekben stabilizálódik az alapvető bizalom érzése, amelyet kettőjük folyamatos interakciója eredményez.

Erik Erikson (2002) *pszichoszociális fejlődéselmélet*e szerint az emberi identitás több, jól azonosítható fejlődési szakasszal írható le *(3. táblázat)*. Az egyénnek a testi-biológiai változásokkal párhuzamosan a környezet felől érkező elvárásoknak megfelelve kell eredményesen megoldani az adott időszak fejlődési konfliktusát. Az egyes életperiódusokban olyan előre programozott fejlődési krízisekkel találkozunk, amelyeknek sikeres megoldása elengedhetetlen feltétele az egészséges személyiségfejlődésnek. *Első életévben az anya szenzitív, gondoskodó magatartása a csecsemőben az alapvető bizalom, remény átélését idézi elő,* míg kedvezőtlen esetben, későbbi életkorban a bizalomhiány súlyos pszichopatológiás tünetek kialakulásához is vezethet. Erikson szerint az élet során olyan további funkciók realizálódnak, mint az autonómia, a kezdeményezés, a teljesítményigény, az azonosságtudat, a társkapcsolati intimitás, az alkotás és az időskori én-integritás.

Bruno Bettelheim (1994) a *kisgyermekek gondozásá*ról a következőket írja: „Manapság úgyszólván kizárólag az érzelmi természetű szálak szolgálnak arra, hogy a gyereket a családhoz kössék. Ezért különösen fontos, hogy abban az időszakban, amikor a külvilág még nem hatol be a gyermek élményvilágába, a csecsemő a lehető legszorosabb testi és érzelmi kontaktusban álljon azokkal a személyekkel, akik számára ő a legfontosabb, hogy az így nyert biztonságérzet ellensúlyozni tudja azokat az elidegenítő hatásokat, amelyekben a modern élet túlságosan is bővelkedik még a

családon belül is. A csecsemőnek tehát arra van szüksége, hogy mind az etetés, mind a gyermekgondozás egyéb műveletei, vagyis a pelenkázás, fürdetés és játék – amelyeket mindig a megfelelő érzelmi légkörben kell végrehajtani –, elültessék benne a bizalom és az összetartozás érzésének csíráit, hogy felismerje, azokhoz tartozunk, akik szeretettel gondoskodnak rólunk, és hogy ők is mi hozzánk tartoznak. Ahhoz, hogy érzelmileg egészségesek legyünk, szükségünk van arra az érzésre, hogy tartozunk valakihez, és hogy ezek a személyek akarják is, hogy hozzájuk tartozunk, ők pedig mihozzánk. Ha ezt nem éljük át, méghozzá egészen kisgyerekként, akkor még a legnagyobb bőségben is elveszettnek fogjuk érezni magunkat." *(348.)*.

3. táblázat
Erik Erikson egész életen át tartó fejlődéselmélete.

Életkorok	Az egyes életciklusok megnevezése	A megoldásra váró életkori konfliktushelyzetek
0-1 év	Csecsemőkor	Ősbizalom vs. bizalmatlanság
1-3 év	Kisgyermekkor	Autonómia vs. szégyen és kétség
3-6 év	Óvodáskor	Kezdeményezés vs. bűntudat
6-12 év	Kisiskoláskor	Teljesítmény vs. kisebbrendűség
12-19 év	Serdülőkor	Identitás vs. szerepdiffúzió
19-35 év	Fiatal felnőttkor	Intimitás vs. izoláció
35-60 év	Középső felnőttkor	Alkotóképesség vs. stagnálás
60 év felett	Késő felnőttkor	Integritás vs. kétségbeesés

Elkonyin (1964) szintén azt fogalmazta meg, hogy *a csecsemőkor legfontosabb tevékenysége a gondozó felnőttel történő fizikai és érzelmi kontaktus*. A ringatás, az ölelés érzése prenatális kontextusra emlékeztet, és fontos stresszoldó funkciója van. Az *„érintkezési szükséglet”* alapvető szociális szükségletként értelmezhető, amelynek kielégítése ugyanolyan jelentőségű, mint a szervezet más késztetéseinek a kielégítése. A világ felé orientálódás igénye, a külső környezet megismerési vágya, a tárgyakkal végzett különböző cselekvések az érzelmi élet kiegyensúlyozottságától erősen függnek.

A testi érintés hozzájárul a korai kötődés kialakulásához, de további viselkedésekért is felelős lehet. Vizsgálatok kimutatták például, hogy a szeretetteljes légkör, és a gazdag testi kontaktust alkalmazó nevelési attitűd csökkenti az agresszivitás mértékét, és növeli a kapcsolatok humánusságát, illetve az emberek megbecsülését *(Csányi, 1999)*.

A *szocialitás biológiai meghatározójának az endogén opiát rendszer* tekinthető *(Kulcsár, 1992)*. A különböző szociális ingerek – tehát a gondozó érintése, simogatása, ringatása és hangja –, aktiválják a kisgyermek endogén opiát rendszerének működését, amelynek fájdalomcsillapító és jutalmazó hatása van. Ez a hatás lényeges szerepet játszik a személyközi kapcsolatok megerősödésében.

A minél bensőségesebb kapcsolat kialakulásának elősegítése, elengedhetetlen a *csecsemőotthonokba került gyerekek* gondozásában. Ennek érdekében az átmeneti ellátást biztosító nevelőknek tisztában kell lenni a kisgyermekkori személyiségfejlődési ismeretekkel, tudniuk kell a legfontosabb fejlődéspszichológiai törvényszerűségeket, a gyermekvédelmi nevelés-lélektani alapelveket. Itt sem hagyható figyelmen kívül az elfogadó attitűd, a bizalmi orientáció, a szeretetteljes gondoskodó magatartás, a pozitív érzelmi viszonyulás, a rendszeres testi kontaktus szerepének ismételt kihangsúlyozása. Emellett a gondozónőknek törekedniük kell arra, hogy minél jobban megfeleljenek a személyes törődés, a *személy állandóság* elvének alkalmazási követelményének. Ezeknek a feltételeknek a megléte sokkal nagyobb jelentőséggel bír, mint például a gyermekotthonok gazdag tárgyi környezete.

A napjainkban zajló hazai társadalmi-gazdasági változások a családi élet jelentős átalakulását eredményezik. *Egyre több család barátkozik meg azzal a gondolattal, hogy kisgyermeküket bölcsődébe járatják*. Jóllehet egyes megközelítések a családi közösség minél hosszabb ideig tartó elsődleges szerepét hangsúlyozzák ki, mégis nagyon sok család belekényszerül ebbe a

helyzetbe. Ugyanakkor a gyermek fejlődése, és a család harmonikus működése szempontjából az volna elvárható, hogy a szülők a döntésüknek megfelelően minél jobban elfogadják ezt a lehetőséget, és a meghozott döntésükhöz következetesek maradjanak. Ezáltal tudják leginkább a kisgyermek *családból bölcsődébe történő átmenet*ét segíteni.

A bölcsőde működési feltételei és tevékenységei ugyancsak igyekeznek ezt az átmenetet gördülékenyebbé tenni. Ezt a célt szolgálják *A Bölcsődei Nevelés - Gondozás Országos Alapprogramja* (2008) című dokumentumban olvasható szervezési és működési feladatok is. Az irányelvek közül fontos kiemelni *A bölcsődei élet megszervezésének elvei*t *(6.)*, amely kihangsúlyozza a *bölcsődei nevelésgondozás kiegészítő jellegé*t, a szülő–gondozónő partneri kapcsolat szerepét, a családdal történő kapcsolattartás lehetőségeit, a családlátogatás fontosságát, valamint azokat a további működési elveket, amelyeknek az együttes alkalmazása vezethet el a korai intézményes szocializáció sikeréhez.

A bölcsődébe kerüléssel lényeges változások történnek a kisgyermek szociális kapcsolatrendszerében. A szoros családi-rokonsági kötelékek köré további személyekkel folyamatosan bővülő kapcsolatháló szerveződik. A szerveződésben kitűntetett helyet foglal el az anya személyének a bölcsődei gondozónő személyével történő egyre hosszabb ideig tartó kiegészítése.

A gondozónő és kisgyermek egymáshoz közeledését segíti elő a szülővel történő *„fokozatos beszoktatás"* és a *„saját gondozónő – rendszer"* működése. A beszoktatás körülménye a gyermek eltérő egyéni igényeihez igazodik, és általában egy-két hétig tart. Ez alatt a szülő biztonságot adó jelenlétének fokozatos elhagyásával párhuzamosan a kisgyermek adaptálódik az új társas és tárgyi környezethez, leglényegesebb változásként pedig elfogadja a gondozónő személyét, és érzelmileg kötődni kezd hozzá. Ugyanakkor a beszoktatás alatt átélt élmények és viselkedési megnyilvánulások a későbbiekben, bizonyos időszakokban újra felelevenedhetnek.

A *gyermek–gondozónő kapcsolat alakulásá*ban itt is több tényező játszik szerepet, amelyek módosíthatják a felnőttek elvárásait. A korai kötődés tapasztalatai, a családtagokkal kialakított kapcsolatok élményei, a testvérek leutánozható szociális viselkedési mintája, vagy a nemi különbségekből adódó változások okozhatnak többek között eltérést. Ami fontos, hogy a kisgyermekek különböző igényeit mindig igyekezzünk figyelembe venni. Eltérések lehetnek például a kisgyerekek érintési szükségleteit illetően. Vannak, akik jobban követelik a gyakoribb testi közelséget, az ölelgetéseket

és simogatásokat, míg másokra inkább a „távolságtartóbb” viszonyulás jellemző. A felnőttnek semmiképpen sem szabad ráerőltetnie saját viselkedési szokásait a gyermekre. Ehhez kapcsolódva megfogalmazhatjuk, hogy a gyerekek eredményes neveléséhez-gondozásához – az elméleti tudás mellett – kellő önismerettel kell rendelkezni, de a gondozónőnek ismernie kell saját verbális és nonverbális kommunikációs reakcióit is.

A bölcsődébe járással *az azonos korú kisgyerekekkel szerveződő társkapcsolatokban kisebb változások figyelhetők meg*. A család életviteléből adódóan különféle informális helyzetekkel lehetőséget nyújt a kortárskapcsolatok átélésére, de elsődlegesen ebben az életkorban *még a felnőttekhez fűződő ragaszkodásuk a meghatározó*. A vizsgálatok ugyanakkor arról is beszámolnak, hogy bölcsődei közösségben az egyévesek már jobban érdeklődhetnek egymás iránt *(Vajda, 1999)*. A nagyobbak körében pedig rövid ideig tartó kezdetleges csoportosulások is megfigyelhetők. Az egymás mellett játszó gyerekekre először a versengés, majd a közeledés igénye jellemző. Találkozhatunk párokkal, lehetnek népszerűbb és kevésbé népszerű gyerekek. Ugyanakkor a társkapcsolatok formációi, a gyerekcsoportok szerveződési szintjei az óvodáskorban mutatnak lényegesebb változást.

A fejezet fontosabb fogalmai:

Gondoskodó anyai viselkedés, pszichoszociális fejlődés, fizikai-érzelmi kontaktus, a személyállandóság elve, család–bölcsőde átmenet, fokozatos beszoktatás, gyerek–gondozónő kapcsolat, a bölcsődei társas kapcsolatok sajátosságai.

Ajánlott irodalom:

A Bölcsődei Nevelés Országos Alapprogramja (2008). Tervezet. Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet, Bp.

Bettelheim, B. (1994): Az elég jó szülő. Könyv a gyermeknevelésről. Gondolat Kiadó, Bp.

Erikson, E. H.(2002): Gyermekkor és társadalom. Osiris Kiadó, Bp.

Kulcsár Zs. (1992): Korai személyiségfejlődés és énfunkciók. Tankönyvkiadó, Bp.

Vajda Zs. (1999): A gyermek pszichológiai fejlődése. Helikon Kiadó, Bp.

7. Az óvodáskor érzelmi megnyilvánulásai a társkapcsolatokban

„A felnőttek
furcsák néha.

Azt hiszik,
elég összeterelni
„alkalmas korú” gyereket,
és a két gyerek
automatikusan jó haver lesz.

Szeretném összeterelni
papát
találomra egy „alkalmas korú”bácsival
megnézni, összehaverkodnak-e
-biztosan nem akarna engem se többé összeterelni
Ulla-Gullával például.
Sokkal szívesebben játszom
Lill-Pärával,
pedig Lill-Pära kis tökmag,
de ugyanazt szereti
és ugyanazt utálja, mint én
- Ulla-Gullát például.”

Ingrid Sjöstrand

A személyes kapcsolatok szerveződésében lényeges fordulópontokat különíthetünk el, és a társas struktúra fejlődése során felfedezhetők az alapvető átmenetek. A változás szempontjából igazán fontos időszaknak tekinthetők az intézményes szocializáció újabb és újabb színterei. *Az óvodába kerüléssel a kisgyerekek társas kapcsolati hálója tovább bővül.* Új felnőttek, új gyerektársak lesznek a teljes szociális tér szereplői.

A kisgyerekek a beszoktatási idő elteltével egyre nagyobb örömmel és lelkesedéssel vesznek részt az új közösség életében. Az empirikus vizsgálatok eredményei azt támasztják alá, hogy az elsődleges személyhez fűződő érzelmi kapcsolat élménye meghatározza a gyerekek későbbi szociális helyzetét. Például a biztos kötődéssel rendelkező csecsemők kisóvodásként inkább kerülnek a társaság középpontjába, válnak vezetőkké, irányító személyekké; míg a bizonytalan kötődésű gyermekekre a népszerűtlenség, a

visszahúzódás, a passzivitás lesz jellemző *(Inántsy-P.–Máth, 2004; N. Kollár–Szabó, 2004; Zsolnai, 2001)*.

A bölcsődei élethez hasonlóan az óvodában is a szülővel kialakult kapcsolatot követően az óvónőhöz fűződő viszonyulás lesz meghatározó jelentőségű, amely érzelmi kapcsolatnak a szerveződésében a családban szerzett tapasztalatok ugyanúgy szerepet játszanak.

Az óvónő személyisége, nevelői stílusa alakítja az egész közösséget. A gyermekközpontúság, a gyermek szempontjainak figyelembevétele, az eltérő érési-fejlődési tempóhoz igazodás, a gyerekek kezdeményezéseinek támogatása elengedhetetlen követelmény. De a sikeres gyermeknevelés, pedagógiai munka szempontjából – és itt az iskoláskorú tanulókra is gondolunk – ugyanilyen fontos a lélektani *személyiségfejlődési-fejlesztési törvényszerűségek* ismerete és alkalmazni tudása *(P. Balogh–Gergencsik, 1987)*.

Az *Óvodai Nevelés Országos Alapprogramja* (1996) a társas kapcsolatok alakulására vonatkozóan a következőt határozza meg: „…szükséges, hogy…az óvodapedagógus–gyermek, gyermek–gyermek kapcsolatot pozitív érzelmi töltés jellemezze;… az óvoda teremtsen lehetőséget arra, hogy a gyermek kielégíthesse társas szükségleteit… A szocializáció szempontjából különös jelentőségű a közös élményekre épülő közös tevékenység gyakorlása…" *(6-7.)*.

4. táblázat
A társkapcsolatok stabilitását segítő és gátló körülmények.

A társulásokat támogatja:	A társulásokat gátolja:
Az intézmény szervezeti kultúrája	Szervezetlenség
A napirend eseményei	Az időbeosztás lazítása
Szervezett foglalkozások	Szabadtéri foglalkozások
Homogén életkori csoport összetétel	Heterogén csoport
Demokratikus légkör	Rossz csoportklíma
A nevelő pozitív viszonyulása	

Beszélhetünk *közeledéseket támogató és hátráltató tényezők*ről *(4. táblázat) (Zsubrits, 2005)*. Akkor tudjuk segíti a kiskorúak szociális fejlődését, ha akceptáljuk az eltérő társulási igényeket, tiszteletben tartjuk a kölcsönös választásokat, és barátságos légkört alakítunk ki.

Az *óvodai közösség*ben a kisgyerek megismeri az azonos korú gyerekekkel folytatott együttlét előnyeit, a közös játék örömét, viselkedésének szociális következményeit, valamint az eltérő csoporthelyzet hatásait. De fontos élményeket gyűjt a két személy között erősödő rokonszenvről, amely ébredező barátságokat követik majd az iskoláskor kölcsönösségen és elköteleződésen alapuló igazi barátságai.

A felnőtt–gyerek kapcsolat egyenlőtlen, aszimmetrikus (vertikális) relációjával szemben már itt az óvodában lényeges tapasztalatokat szerzünk a gyerektársakkal végzett tevékenységek során az *egyenrangúságon alapuló, szimmetrikus* (horizontális) *viszony*okról.

A gyerekek a felnőttekhez hasonlóan eltérő társulási igényekkel rendelkeznek. Megkülönböztethetünk *szociálisan hatékony és kevésbé hatékony gyerekek*et. A magányos elkülönülés és az együttes tevékenykedés közötti megfelelő egyensúly megtalálásának képessége folyamatosan alakul ki.

Előfordul, hogy a kisgyermek valamelyik társával kapcsolatban *egyidejűleg éli át a vonzódás és a taszítás ellentmondásos érzését*: „Sokszor játszunk az udvaron is, de összeveszünk néha.”, „Tudom, hogy harapós, verekedős, de ő is a barátom.”– nyilatkozta például két óvodás kisgyerek. De nem ritka az sem, amikor az egyoldalú erős érzelmi vonzalom mások zaklatásáig fajul. Érdekes jelenség a *„fantáziabarát”* kitalálása, amely által a magányosság érzése a képzeleti világban kompenzálódhat. *(Ranschburg, 2003)*

Az *óvodáskor társas formációi* már egyértelműen hordozzák a szociálpszichológiai értelemben vett csoport lényegesebb jegyeit és a csoportdinamikai törvényszerűségeket. A társulások általában a gyerekek önálló kezdeményezéséből alakulnak ki, és legtöbbször véletlenszerűek, a pillanatnyi helyzetnek megfelelően gyakran változnak.

A közösségben megtapasztalt együttlét, együttes cselekvés a velünk született társulási késztetésből táplálkozik, és mindig olyan többlettel jár, amit csak a csoporthoz tartozás adhat meg, mint Mérei Ferenc írja nagyon szépen: „Az *együttesen átélt élmények*nek nagyobb a hőfoka, fokozott az indulati színezete, s ha felidézzük őket… érzelmileg árnyaltabbak, tartalmilag gazdagabbak, mint a magányosan átélt helyzetek emléknyomai.” *(Mérei–V. Binet, 1993. 138.)*.

Az összejövetelek kezdetben néhány tagból állnak, és csak rövid ideig működnek, később megfigyelhetők a hosszabb ideig tartó közös játékok. *A spontán szerveződés a magányos cselekvéstől a szerepek alapján strukturálódó együttlétig terjed (Mérei, 1989)*. Először a gyerekek egymástól

függetlenül más-más játékban vesznek részt. Ekkor az azonos hely, az *együttlét* a csoportosulás legfőbb szervezője. Később az *együttmozgás* szakaszában a kölcsönös mintakövetés adja az összetartozás lényegét. Eggyel magasabb szinten valamilyen érdekes *tárgy körüli összeverődés*ből alakulhatnak ki rövid ideig tartó társulások. A 4–5 éveseknél pedig már megfigyelhető a közösen végzett tevékenység. Az *összedolgozás*tól kezdődően megjelennek a lényegesebb *csoportszerepek* is.

A csoportképződés következménye, hogy lesznek *népszerűbb és elutasított gyerekek*. Lesznek olyanok, akiknek a viselkedését inkább lemásolják mások. A vezető, irányító személyek olyan jegyekkel rendelkeznek, mint a kezdeményezés, ötletgazdagság, társakkal való bánni tudás, és birtokolják a társas hatékonyság képességét.

Szintén Mérei Ferenc vizsgálataiból tudjuk, hogy a vezetők csak abban az esetben képesek megőrizni pozíciójukat egy jól összeszokott csoportban, ha a teljesen új szabályok és új szokások bevezetése helyett átveszik a csoport korábban kialakított hagyományait.

Mindemellett már 5–6 éves korban találkozhatunk azokkal a peremhelyzetű gyerekekkel is, akik legtöbbször a *„bűnbak" szerep*ébe kényszerülnek. Ugyancsak problémát jelenthetnek a magányos, nehezen barátkozó, félénk gyerekek, akiknél a jelzett megnyilvánulások mögött mindig jól azonosítható okok húzódnak meg. Ilyenkor a nevelőn múlik, hogy a kisgyermek elfogadásával, a pozitív tulajdonságok megmutatásával, együttműködést előidéző helyzetek teremtésével segíti-e a kirekesztés megszüntetését. A szakemberek felhívják arra is a figyelmet, hogy a tartósan peremhelyzetre szorult, barátokat nélkülöző gyerekeket gyakran maguk a felnőttek is hátrányos megkülönböztetésben részesítik. *(Kósáné, 2001)*

A *nemek szerinti elkülönülés* hároméves kor körül tapasztalható, és ettől kezdve találkozunk fiú- és lánytársulásokkal *(Vajda, 1999)*. A párkapcsolatok lányoknál gyakoribbak és tartósabbak. A pár és a csoport nem zárja ki egymást. A fiúk általában ötéves korukban 5–6 fős csoportokat alkotnak, míg a lányok csoportképződése lassabban történik és képlékenyebb.

Az óvodai kortárscsoport a következőket biztosítja:

- valahová tartozási érzést,
- védelmet és biztonságot,
- önazonossági érzést,
- összetartozási élményt,
- az együttesen végzett tevékenység örömét,
- valamint interakciós és kommunikációs lehetőséget.

Az érzelmi viszonyulások szerveződésében, mint ahogy a második fejezetben már részben utaltunk rá, a térbeli közelség, a megnyerő fizikai külső, a hasonlóságok, az egyéni képességek és a kompetencia játszhat szerepet. Óvodáskorban elsősorban a *külső tulajdonságok és az aktuális érdekek* meghatározóak. Olykor a kölcsönös ajándékozás fedezhető fel a barátságok létrejöttében (primitív szolidaritás). Ha a kisgyerekeket megkérdezzük, hogy ki a barátjuk, rendszerint azt válaszolják, hogy aki velük játszik, vagy akitől megkapják a játékot. A fiúknál jobban érvényesülnek a testi képességek, például a fizikai erő, az ügyesség vagy a bátorság. Ezzel szemben a lányoknál inkább a külső megjelenésnek, a szépségnek és az ápoltságnak van jelentősége. De a rendszeres találkozások is eredményezhetnek hosszabb ideig tartó *barátkozás*okat.

5. táblázat
A kötődési motívumok előfordulása két óvodai korosztálynál.

Kiscsoportosok kötődési motívumai:	Előfordulási gyakoriság:	Nagycsoportosok kötődési motívumai:	Előfordulási gyakoriság:
1. Együttjátszás	68%	1. Együttjátszás	32%
2. Belső tulajdonságok	14%	2. Barátság	17%
3. Személyes érdek	8%	3. Személyes érdek	14%
4. Barátság	5%	4. Belső tulajdonságok	11%
5. Külső jegyek	5%	5. Szeretet	10%
		6. Külső jegyek	8%
		7. Segítségadás	5%
		8. Védelemnyújtás	3%

Egy összehasonlító vizsgálat eredménye azt erősítette meg, hogy *a 6 évesek már sokkal differenciáltabban jellemzik rokonszenvi választásaikat*, mint a 3 évesek *(5. táblázat) (Ferincz, 2007)*. A kisebbeknél megfigyelhető okok mellett a nagycsoportosok olyan további indokokat soroltak fel, mint a szeretet, a védelmezés vagy a segítségadás. A személyiségtulajdonságokon túl (pl. kedvesség, kényeskedés) megjelentek a képességekre, az akarati összetevőkre utalások is. Érzéseiket szintén árnyaltabban fogalmazzák meg

(például: azért őt választottam „mert mindig átölel”, „ha szomorú vagyok megvigasztal”, „mert mióta megismertem, ő a legaranyosabb”). Az idősebbeknél az együttes játéktevékenységet követően a barátság szerepelt a leggyakrabban előforduló motívumok között.

Egy másik érdekes vizsgálatban a korai proszociális magatartást is vizsgálták *(Inántsy-P., 2010)*. A kutatásban többek között arra az eredményre jutottak, hogy az óvodások adakozási segítő magatartását az életkori emocionális-kognitív változásokkal párhuzamosan a csoportban elfoglalt érzelmi helyzet is befolyásolja. Azok a gyerekek, akik több baráttal rendelkeztek, inkább mutatkoztak jószívűnek, adakozónak és nagyobb önbizalomról árulkodtak. Ezzel szemben a magányos gyerekek bizalmatlanabbaknak tűntek, és alacsonyabb önbizalommal rendelkeztek.

A *barátságok fejlődésében* az óvodáskortól kezdődően az alábbi fontosabb szakaszokat különíthetjük el *(Ranschburg, 2003)*: 1. rövid ideig tartó játszótársi viszony, 2. egyoldalú viszonyulás, 3. törékeny kölcsönös kapcsolat, 4. tartós kölcsönös kapcsolat. A rendszeresen visszatérő szervezett események kedveznek a magányosan végzett tevékenység mellett a rövid ideig tartó és váltakozó intenzitású együttes játéknak. Ezt követően az egocentrikus világlátásnak köszönhetően egyoldalú igények, kívánságok és vágyak táplálják a barátságokat. Két 5 éves kisgyerek a következőképpen fogalmazta meg ezt: „Jutka nem a barátnőm többé, mert nem jött el hozzánk tegnap, pedig én szerettem volna!”, „Akkor bízom a barátomban, ha azt teszi, amit én akarok!”.

A kölcsönösség általában 6–9 éves korban kezd megjelenni, amikor az egymáshoz igazodó alkalmazkodás fokozatosan átélhető módon nagyobb előnyökhöz vezet.

A fejezet fontosabb fogalmai:

A korai kötődés hatása az óvodai társas kapcsolatokra, az óvónő–gyerek kapcsolat, az óvodai társkapcsolatok szerveződését alakító tényezők, szimmetrikus-aszimmetrikus kapcsolatok, szociabilitás: társas hatékonyság, együttes élmény, az óvodáskor társas szerveződési szintjei, csoportszerepek, barátkozási érzések és motívumok, a barátságok fejlődése.

Ajánlott irodalom:

Kósáné O.V. (2001): A mi óvodánk. Neveléspszichológiai módszerek az óvodában. OKKER Kiadó, Bp.
Mérei F. (1989): A társkapcsolatok megszilárdulása. Csoportlélektani vizsgálatok óvodában. In: Mérei F.: Társ és csoport. Tanulmányok a genetikus szociálpszichológia köréből. Akadémiai Kiadó, Bp.56-79.
Mérei F.–V. Binét Á. (1993): Gyermeklélektan. Gondolat kiadó, Bp.
Ranschburg J. (2003): Az én és a másik. OKKER Kiadó, Bp.
Vajda Zs. (1999): A gyermek pszichológiai fejlődése. Helikon Kiadó, Bp.

8. Az iskola szerepe a szociális képességek fejlődésében

„A hetedik életévben a társkapcsolatok fejlődésében fordulat áll be. Változik a kötődések tendenciája, módosulnak a társas mező arányai. A társas érdeklődés fokozatosan áttevődik a felnőttekről – és a szinte felnőtteknek számító nagyobbakról – az egykorú társakra."

Mérei Ferenc – V.Binét Ágnes

A tudásalapú társadalomban és az *egész életen át tartó tanulás*i megközelítésben az oktatási-nevelési intézmények szerepe jelentősen változik. A konkrét nevelési célok és nevelési feladatok kijelölése helyett, figyelembe véve az örökletes adottságokat, olyan motívumok és képességek kialakítására kerülhet sor, amelyek birtokában az egyének a majdani társadalmi munkamegosztás területén eredményesebben és hatékonyabban megállják a helyüket. *(Csapó, 2004.)*

Pedagógiai megközelítésben a személyiség fejlődésében a nevelési-oktatási intézménystruktúra egyes lépcsőfokain különböző egymásra épülő tudásrendszerek kialakítása, fejlődése-fejlesztése valósul meg. Az iskolákban a kognitív képességeken túl a személyes képességek és a szociális képességek tudatos fejlesztése szintén hangsúlyossá válik.

A szociális készségek jelentőségét emelik ki a modern, kiterjesztett intelligenciamodellek is. Az *érzelmi intelligencia* egyik népszerűsítője, Daniel Goleman (1997, 2002) szerint ahhoz, hogy a társadalmi életünkben és magánéletünkben boldogok lehessünk elengedhetetlen olyan képességek birtoklása, mint az érzelmek felismerésének és kezelésének képessége, az önmotiválás képessége, valamint a kapcsolatkezelési képesség *(6. táblázat)*. Az utóbbi döntően meghatározza társas hatékonyságunkat: meg tudjuk-e szerettetni magunkat embertársainkkal, tudunk-e népszerűek lenni az adott csoportban, tudunk-e hatással lenni másokra, képesek vagyunk-e más emberekkel együttműködni? Goleman arra is rámutat, hogy szociális képességeink fejleszthetők. Ebben a fejlesztésben nyilván a pedagógiai folyamatoknak, az iskolai szocializációs hatásoknak meghatározó szerepük van.

6. táblázat
Az érzelmi kompetencia struktúrája Daniel Goleman szerint.

A személyes képességek összetevői	A szociális képességek összetevői
Éntudatosság: érzelmek felismerése, pontos önértékelés, önbizalom	Empátia: mások megértése
Önszabályozás: érzelmek, impulzusok kontrollálása, megbízhatóság, lelkiismeretesség, alkalmazkodás, nyitottság	Társas készségek: befolyásolás, kommunikáció, konfliktuskezelés, vezetés, változások kezelése, kapcsolatépítés, együttműködés
Motiváció: teljesítményigény, elköteleződés, kezdeményezőkészség, optimizmus	

Forrás: Goleman, 2002.

A nevelés, a tanítás-tanulás közvetlen kölcsönhatások által valósul meg. A nevelőkhöz és más személyekhez fűződő viszony minősége, a kortárscsoportban elfoglalt hely, a barátságok szövevénye, a társas kapcsolatok tartalmi jellemzői egyaránt determinálják az intézményes élet eredményességét, de természetesen a későbbi életutat is.

A fiatalok alakuló szociális képességegyüttesében több viselkedési terület integrálódik: a proszociális viselkedés, a kommunikációs viselkedés, a kötődés, a csoportviselkedés és a szociális érdekérvényesítés. Az iskoláktól tehát ezeken a területeken megjelenő, nem annyira lexikális ismeretek, hanem sokkal inkább alkalmazható, a tantárgyi rendszeren túlmutató *kompetenciaszintű tudás kialakítása* várható el. *(7. táblázat) (Zsubrits, 2006)*

A pedagógiai folyamatban a pedagógusok és a nevelők saját szociális viselkedése kétségtelenül kiemelt helyet foglal el ebben. De további összetevők szintén erőt fejtenek ki. A következő fő hatásrendszereket említhetjük meg: személyiségjellemzők, családi hatások, a nevelési-oktatási intézmények hatásai *(Zsolnai, 2001)*.

A személyiség komponensei közül a következők serkentik *a gyermek szociális kompetenciáját*:

- pozitív önértékelés
- pozitív attitűd
- aktív közreműködés
- mások elfogadása
- hatékony kommunikációs készségek
- problémamegoldó képesség
- nyitottság
- egyéni és csoportérdekek összeegyeztetésének képessége.

7. táblázat
A kompetenciák komponensei.

A kognitív kompetencia összetevői: • Gondolkodási motívumok és képességek • Tudásszerző motívumok és képességek • Kognitív kommunikációs motívumok és képességek • Tanulási motívumok és képességek
A szociális kompetencia összetevői: • Proszociális viselkedés • Szociális kommunikáció • Kötődés • Csoportviselkedés • Érdekérvényesítés
A személyes kompetencia fontosabb motívumai és képességei: • Önvédelmi motívumok és képességek • Önellátási motívumok és képességek • Speciális motívumok és képességek • Önszabályozási motívumok és képességek • Önfejlesztés motívumai és képességei

Forrás: Nagy, 2000.

Az iskolai szocializációban pedig az alábbiak járulnak hozzá a szociális viselkedés fejlődéséhez: a pozitív felnőtt–gyermek viszony, a pedagógusok szociális kapcsolatrendszere, a felnőttek saját szociális kompetenciája, biztonságos kötődés az elsődleges gondozóhoz, a közösség magas

önértékelése, a megfelelő elvárások, a pozitív modellnyújtás, és a meleg elfogadó környezet. Ezek a tényezők külön-külön is kifejtik hatékonyságukat, de nyilván együttes hatásuk eredményesebb lehet.

A vizsgálatok eredményei itt is egyértelműen igazolják a korai biztonságos kötődés és iskolai társas élet következményei közötti összefüggést *(Zsolnai, 1987, 2001)*. De a kutatások meggyőzően bizonyították a kötődési mintázatok iskolai teljesítményre, és a gyerekek iskolai környezetben előforduló magatartási problémáira gyakorolt hatását is *(Láng, 2008)*.

Mindazonáltal az említett kutatásokban kimutatott hatásrendszerek kereszttűzében a pedagógiai beavatkozásoknak ugyanannyira figyelembe kell vennie a gyerekek életkori sajátosságait, nevezetesen a *szociális fejlődés-lélektani vonatkozásokat*. Ezek alapján a gyerekek fejlődésében a következő fontosabb ismereteket emelhetjük ki.

Az iskoláskorú gyerekeknél egyre jobban tetten érhető a kortársközösségek irányításának szándéka. A társas életük alakításában jóval aktívabbak és eredményesebbek, mint a korábbi években, amikor döntően a felnőttekhez igazodás volt érzékelhető.

A *kisiskolások szociális hatékonyságá*nak látványos fejlődése szorosan összefügg egyrészt az érzelmi élet fejlődésével, az én fejlődésével, illetve az értelmi funkciók érésével, másrészt az iskola és az iskolán túli különféle társas szerveződések hatásaival *(Vajda, 1999)*.

Az *„átpártolásnak”* is nevezett időszakban egyre több időt töltenek együtt a családon kívüli személyekkel. Eltérő viszonyulás tapasztalható a felnőttekhez igazodó viselkedésükben és a gyerekcsoportokban megnyilvánuló magatartásukban. Piaget (1993) megállapításával élve *„kettős erkölcs”* vezeti őket: egyfelől a felnőtteket abszolút tekintélyként tisztelik, betartják az általuk közvetített normákat, másfelől viszont saját maguknak konstruált szabályokat határoznak meg. Az azonos korú gyerekek saját csoportjaikban egyenrangú félként vannak jelen, viselkedésük szabályozásában a társak mérvadóak, a barátok képviselik a referenciakeretet. A következőkben határozható meg a *kortárscsoport szerepe (Vajda, 2002)*:

- elősegíti a szülőktől való függetlenedést,
- támogatja a kölcsönösség megtapasztalását,
- lehetőséget ad a versengés és a kooperáció gyakorlására,
- teret kínál különböző csoport pozíció átélésére,
- sajátos gyermeki kultúrát biztosít.

A kortárscsoportnak további előnye lehet, hogy hozzájárul a szociális kompetencia fejlődéséhez, támaszt nyújt, biztonságos légkört teremt, biztosítja a valakihez való tartozás érzését, támogatja az intimitást, én-érvényesítési lehetőséget kínál, valamint különféle szerepek átélését szolgálja *(i.m.)*.

De hangsúlyoznunk kell *a referenciacsoport összehasonlítási és normatív funkciójá*t is. Buda Béla (1986) szerint *a referenciacsoport lehetővé teszi az egyén „önbemérését"*. Az egyén a többiekkel összevetheti személyes tulajdonságait, erősségeit illetve gyengeségeit, és az összehasonlítások révén fontos visszajelzéseket kap társas helyzetéről. Ezek a visszajelzések befolyásolják az énkép alakulását.

A 7. életévtől a páros kapcsolatokat követően kezdetlegesen strukturálódó csoportosulások jönnek létre, majd egyre nagyobb létszámú csoportok alakulnak ki.

A kisiskolások még gyakran váltogatják barátaikat, a kialakult baráti kapcsolatok itt is elsősorban a külső tényezőktől függnek. A népszerűséget-népszerűtlenséget ekkor még lényegtelen elemek befolyásolják. A közkedvelt gyerekek inkább kezdeményeznek, barátságosabbak, mint az alacsony státuszúak. Az utóbbi csoporthoz tartozó gyerekek jellemzően elkerülik a kapcsolatfelvételt.

Pubertáskorig általában a barátságok azonos neműek között szövődnek, jóllehet kialakulhatnak *lány–fiú barátságok* is. Olykor megfigyelhető a fiúk–lányok szembenállása. A lányok kevesebb, 2–3 személlyel tartanak fenn szorosabb kapcsolatot, míg a fiúk kapcsolatai kevésbé intenzív, de kiterjedtebb. A fiúk ugyanakkor jobban befogadnak maguk közé új tagokat. A lányoknál fontosabb a kölcsönösség. A fiúcsoportokban gyakrabban található olyan személy, aki egyedül irányítja, utasítja a többieket, ezzel szemben a lánycsoportokban jellemzően valamennyien kezdeményezőek, és együttesen alakítják a csoport életét. Általában közösen hoznak döntéseket. *(Vajda, 1999)*

A személyiségfejlődés során létrejött újabb és újabb kötődési kapcsolataink rendszerbe sorolhatók. A hierarchikus *kötődésrendszer*en belül az édesanyának, az elsődleges kötődési személynek van kulcsfontosságú szerepe. Az elsődleges gondozó mellett a további személyekkel létrejött szoros társulások alkotják a bővülő, változó kötődési hálózati szerveződés elemeit. A kötődésrendszeren belül az egyes személyeknek szóló érzelmi viszonyulások kizárólagosak, nem felcserélhetők. A legfontosabb személlyel kialakult kötődés általános jellege megegyezik a kötődésrendszer további

személyekhez kötődés általános sajátosságaival (*Rutter, 1989*). Ugyanakkor a különböző emberekhez fűződő kapcsolatok kötődési tartalmi jellemzőiben lehetnek különbségek. Ugyanígy az aktuális kötődésrendszerek szereplőinek számában és rangsorában. Mindazonáltal körvonalazhatók azok a sajátosságok, amelyek alapján általánosításokat fogalmazhatunk meg az egyes személyiségfejlődési periódusokra, illetve az elkülöníthető intézményes nevelési időszakokra vonatkozóan.

Az *általános iskolások leggyakrabban előforduló kortársakhoz kötődési motívumai* a következők: kölcsönös szimpátia, hasonló érdeklődés, közös élmények, szolidaritás, segítségnyújtás, védelmezés, bizalom, barátság, szeretet (*Zsubrits, 2007a*). *Általában négy–öt személyhez kötődnek szorosabban*, és a fontossági sorrendben a szülőkhöz kötődés után leggyakrabban a kortársak következnek (*Zsolnai, 1987*).

Egy ausztráliai általános iskolások körében elvégzett kutatás arra kereste a választ, hogy *a gyerekek milyen tulajdonságokkal jellemzik legjobb barátjukat* (*8. táblázat*) (*Cole–Cole, 1998*). Leggyakrabban gondoskodáshoz tartozó és együttérzéshez kapcsolódó viselkedésformákat soroltak fel.

8. *táblázat*

A jó barát jellemzésére adott legfontosabb válaszkategóriák osztályfokok szerint.

	1–2. osztály	3–4. osztály	5–6. osztály
Gondoskodó attitűd:			
Szeretet, törődés, vigasztalás	22%	25%	21%
Bántalmazás hiánya	5%	3%	5%
Védelmezés	5%	3%	5%
Elérhetőség	3%	2%	3%
Megértés és együttérzés:			
Kölcsönös fontosság	19%	19%	26%
Kölcsönös megértés	4%	8%	19%
Osztozás egymás élményeiben	25%	24%	11%
Közös hobbi, érdeklődés	6%	7%	6%

Forrás: Cole–Cole, 1998.

Az életkor előrehaladásával a barátságok egyre fontosabbá válnak, és mint a vizsgálatok eredményei is jelzik, a külső jegyek és az együttjátszás alapján létrejött társulások után, a barátságok sokkal összetettebb és olykor

ambivalensebb képet mutatnak. Jól érzékelteti ezt egy 11 éves amerikai lány beszámolója: „Micsoda borzalmas nap! Lindsey napról napra jobban idegesít. Azt hiszem, ez a kapcsolat mindkettőnk számára elromlott. Sokszor bánt engem. Megfogadtuk, hogy mindent elmondunk egymásnak. De nem csak mostanában kezdett elmondani nekem dolgokat magáról és Alanról, és hogy egész nyáron utált engem. Kíváncsi vagyok, hogy még most is utál-e? Lehet… Mindig meg kell hallgatnom, hogy ő hogyan érez, de ő persze nem figyel arra, hogy én hogyan érzek. Pillanatnyilag utálom, de sosem fogom levenni a gyöngyöt, amit tőle kaptam. Nagyon szeretem, és nem akarom, hogy a barátságunk megszakadjon, de néha egyszerűen ki nem állom, ha ilyen dolgokat csinál.” *(i.m. 549.)*.

Az érett barátságokban a kölcsönösség: a kölcsönös szeretet, a kölcsönös megbecsülés, a kölcsönös elismerés, a kölcsönös segítés, valamint a meghittség és a bizalom kap helyet. A serdülőkortól aztán a találkozások további tartalommal, érzelmi igényekkel telítődnek.

A gyakorlatban elterjedt csoportkutatási módszer a *szociometria eljárás*, melynek feladata az egyén társas kapcsolatainak, érzelmi viszonyulásainak és társas pozíciójának a feltérképezése egy adott csoporton belül *(Kósáné, 1998, 2001; Mérei, 1971, 1989; Sallay–Perge, 1988)*. Emellett a csoport aktuális jellemzésére is szolgál. Például feltárhatja a csoportszerepeket. Bár a tartós közösségekben kisiskoláskorban is megtalálhatók a sztár, népszerű, elutasított szerepek, azonban a csoporthelyzet képlékenyebb, gyakrabban változtatható. Csak a későbbi életkortól tapasztalható a szerepstabilitás.

A szociometriai adatok figyelembevételével hozzájárulhatunk a gyerekek iskolai életének pozitív formálásához, valamint a személyes igények érvényre jutásához. Ugyanakkor fontos lehet a későbbi magatartási rendellenességek prevenciója szempontjából is.

A szociometriai vizsgálati eljárás mellett *az iskolások kötődésrendszerének tanulmányozásá*ra szintén létezik megismerési módszer, amellyel nemcsak a legfontosabb érzelmi kapcsolatok tárhatók fel, hanem az egyes személyekkel létrejött kötődések tartalmi vonatkozásai is *(Nagy, 1997; Zsolnai, 1987; 2001)*

A fejezet fontosabb fogalmai:

Szociális képességek, az érzelmi intelligencia összetevői, szociális kompetencia és a szociális kompetencia komponensei, „átpártolás”,

kortárscsoport, a referenciacsoport funkciói, a barátkozások jellemzői iskoláskorban, a szociometriai vizsgálat.

Ajánlott irodalom:

Cole, M. – Cole, S. R. (1998): Fejlődéslélektan. Osiris Kiadó, Bp.
Goleman, D. (1997): Érzelmi intelligencia. Háttér Kiadó, Bp.
Mérei F. (1971): Közösségek rejtett hálózata. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp.
Nagy J. (2000): XXI. század és nevelés. Osiris Kiadó, Bp.
Sallay H. – Perge J. (1988): A szociometriai módszer alkalmazása alsó- és középfokú oktatási intézményekben. Iskolapszichológia 12. 45-91.
Vajda Zs. (2002): A társas kapcsolatok és viselkedés fejlődése kisiskolás kortól serdülőkorig. In: Mészáros A. (szerk.): Az iskola szociálpszichológiai jelenségvilága. ELTE Eötvös Kiadó, Bp. 147-163.
Zsolnai A.(2001): Kötődés és nevelés. Eötvös József Könyvkiadó, Bp.

9. A pedagógiai kötődés

„A gyermeket tiszteletben kell fogadni, szeretetben kell nevelni és szabadságban kell elbocsátani."

Rudolf Steiner

A pedagógiai szakirodalom gyűjtőfogalomként a *„pedagógiai kapcsolat"* kifejezést használja a nevelő és nevelt közt fennálló személyközi kapcsolat leírására *(Kron, 1997)*. Ez a fogalom az alábbi megkülönböztetéseket tartalmazza:

1. A pedagógiai viszony a nevelődési-művelődési folyamatra utal.
2. A nevelési viszony a szerepeken túlmutató közvetlenebb kapcsolatot jelenti.
3. A generációs viszony tágabb társadalmi-történeti vetületben értelmezi mindezt.
4. A dialogikus viszony filozófiai megközelítésben fejezi ki a gyermek és a nevelő találkozását.
5. A művelődési közösségnek elnevezett aspektus pedig a kultúrjavak hozzáférését hangsúlyozza ki.

A *nevelési viszonnyal írható le* például az óvodapedagógusokkal, a nevelőtanárokkal, a kollégiumi nevelőkkel, vagy a gyermekvédelmi bentlakásos intézményekben dolgozó felnőttekkel kialakult kapcsolat. Egyfajta értelmezés szerint: „A nevelő és növendék létét … a szó eredeti értelmében vett teljes mértékű esélyegyenlőség jellemzi… A nevelési viszony … az érintett személyek létének nyitottságára és annak jelenére koncentrál, szemben a jövőorientált és később megvalósuló ígéreteken, elvárásokon alapuló nézetekkel. Ez pozitív értelemben jelentheti például azt, hogy a beszédszituáció nyitottságából fakadóan a résztvevők közösen találhatnak ki új és saját szabályokat és juthatnak olyan megegyezésre, ami cselekvésüket a későbbiekben irányítani fogja…" *(i.m. 89.)*.

A pedagógiai kötődés alapját a kölcsönös bizalom képezi. A pedagógus diákokhoz fűződő viszonyulásában megjelenik a szocializációs szándék, a proszociális viselkedés: védelmezés, támasznyújtás, segítségnyújtás. A diákok részéről pedig a tiszteletadás és az érzelmi ragaszkodás (Zsolnai, 2001). A

hivatástudattal végzett pedagógiai tevékenységben a gyerekek nevelésének szándéka és a tudás átadásának igénye ötvöződik.

Az *életkor meghatározó szerepet játszik* a pedagógiai kapcsolat alakulásában. Kisgyermekkorban, óvodáskorban és még kisiskoláskorban is elsődlegesen az érzelmeknek van meghatározó jelentősége. Kezdetben a gondozói-nevelői feladatok ellátásának sikerességét, majd az iskolába lépéstől a gyerekek nevelési-tanítási folyamatának eredményességét segíti elő a felnőtt és gyermek között kialakult személyes érzelmi kapcsolat. A kapcsolat alakulásában valószínűsíthetően nagyon sok befolyásoló tényező megtalálható. A már sokat említett korai kötődési élményektől kezdve a személyészlelési és elvárási folyamatok hatásain keresztül egészen a pedagógus saját korábbi tanáraihoz fűződő kapcsolatainak különböző emlékéig sok minden idetartozik.

De érdemes azt is megemlíteni, hogy ezek az első nevelési kötődési tapasztalatok előrevetíthetik a gyerekek későbbi intézményes nevelés–oktatás sikerét, vagy éppen annak kudarcát. A bölcsődébe vagy az óvodába történt eredményes beszoktatás és csoportviselkedés a későbbiekben biztosabbá teheti részint a beilleszkedést az új intézményekbe, részint pedig a viszonyulást az új pedagógusokhoz.

Az életkor változásával a következő tendencia is felfedezhető. A tanulóktól egyre jobban az alkalmazkodást, a pedagógus szerep maximális elfogadását várják el. Ebben a folyamatban a kapcsolati motívumok is változnak, mivel az iskolai szintér nevelési orientációja fokozatosan átalakul oktatási irányultságúvá. Ugyanakkor, mint a feltárt kutatási eredményekkel korábban is utaltunk rá, a felnőttekhez kötődési intenzitás is egyre inkább veszít erejéből, és a serdülőkorra mindinkább a kortársi referenciális dominancia lesz jellemző. Az egyik empirikus kutatás is azzal az eredménnyel zárult, hogy a megkérdezett fiatalok a számukra érzelmileg fontosabbnak vélt személyek között csak minimális arányban említették meg a tanárokat *(Zsolnai, 1998)*.

A tanár–tanuló kapcsolatának alakulására nézve *a pedagógus személyiségének, nevelési stílusának pedagógiai lélektani vizsgálatai szerint* meghatározható személyiségvonásoknak, képességeknek, illetve attitűdöknek lehet pozitív hatása.

Három jellemzőt tart lényegesnek Carl Rogers (1983): a *kongruens magatartás*t, a *feltétel nélküli elfogadás*t és az *empátiá*t. A kongruens viselkedés hitelességet jelent, olyan őszinte viszonyulást, ahol a nevelő nem bújik szerepek mögé, hanem felvállalja érzéseit, gondolatait. A gyermekek

tisztelete, szeretete és az empátia együttesen biztosíthatja a nevelő és gyermek személyes kapcsolatának fejlődését. „Meg kell tanulnunk mindenekelőtt azt, hogy ráálljunk a gyermek érzelmi hullámhosszára, megéljük emocionális történéseit, elfogadjuk vágyait, tiszteljük fantáziáját, s mindezzel elősegítjük a szabad kommunikációt, a nyitott személyiség kibontakozását. Ennek feltétele pedig nem kevesebb, mint a gyermekbe vetett bizalom, az iránta érzett felelősség, amelyről nyílt és derűs légkörben, ésszerű szabályok között a gyermek felelőssége is kicsirázik." – fogalmaz nagyon szépen Mérei Ferenc. Bruno Bettelheim is úgy véli „a gyermek számára a legfontosabb, hogy tiszteletben tartsák személyiségét, gondját viseljék és szeretetben üdvözöljék…". Vekerdy Tamás (2001) a *korai nevelés*ben, szintén a gyerekközpontúságot és a gyerekszeretet tartja a legmeghatározóbbnak. Hermann Alice (1982) ugyancsak olyan személyiségtulajdonságokat nevez meg, mint az empátia, a bizalom, a gyermek iránti tisztelet és a gyermekszeretet, aminek következtében a növekvő gyermekben kialakul a világ elfogadásának igénye, mint írja: „A gyereknek valóban ezt… kell kiéreznie vezetőjéből. Hogy nemcsak kötelességét teljesíti, hanem munkája betölti, izgatja, mulattatja – hogy nemcsak fegyelmezetten, nyugodtan, kedvesen él a gyerekek között, hanem valóban köztük van, szeret velük lenni, igazi közvetlen kapcsolatban van velük. Ahogy a gyerek a megismert kultúrértékek nyomán azt érezheti, hogy érdemes belenőni egy olyan világba, amely ezeket tudja adni…" *(246.)*.

Kelemen László (1988) szerint a pedagógusnak az alábbi kívánatos pszichológiai jellemzőkkel kell rendelkeznie:

1. Társadalmi hivatástudattal: az értékek továbbadásának igényével.
2. Magabiztos világnézettel.
3. A tanítványokénál magasabb fejlettségi szinttel.
4. A tudás átadásának képességével, valamint az érzelmek és akarat kifejezésének képességével.
5. Végül: humánus, megértő és gyerekszerető attitűddel.

A szakirodalomban nagyon gyakran *három nevelői stílus*t különböztetnek meg *(pl. Tóth, 2000a)*. A tekintélyelvű nevelők általában hagyományos értékrend alapján nevelnek, korlátokat állítanak, és a büntetést részesítik előnyben. Nem hajlandók kompromisszumot kötni, ezzel szemben inkább éreztetik a hatalmukat, és engedelmességre szoktatnak. Az ilyen hatás következménye, hogy hiányoznak a megfelelő társas készségek, a gyerekek ritkán kezdeményeznek, önállótlanabbak. A határozott, irányító nevelő fő sajátossága a kölcsönösség elvének érvényesítése, ritkábban alkalmaz testi

fenyítést, és nem hangsúlyozza a tekintélytiszteletet sem. Döntését magyarázat kíséri, és figyelembe veszi a gyerekek nézőpontját. Az irányító nevelők önállóságra ösztönöznek, és magas követelményeket határoznak meg. Ennek a stílusnak következménye az önállóság és a szociális hatékonyság. A túlzottan engedékeny nevelők viszont nagy szabadságot adnak a gyerekeknek, bízva abban, hogy saját tapasztalataikon keresztül tanulnak majd. Nem fegyelmeznek, és nem állítanak olyan szintű követelményeket, mint a tekintélyelvű vagy az irányító nevelők. A gyerekek így éretlenebbek lesznek társaiknál, és felelőtlenebbek a társas kapcsolataikban.

9. táblázat
A szülői-nevelői magatartásformák Maccoby és Martin kutatása szerint.

	Érzelmi viszonyulás Melegség, érzékenység, gyerekközpontúság	Elutasítás, szülőközpontúság
Kontrollálás: Követelés	Irányító nevelés	Tekintélyelvű nevelés
Engedékenység	Megengedő nevelés	Elhanyagoló nevelés

Maccoby és Martin (1983) kutatásukban azt találták, hogy a *szülői-nevelői attitűd két dimenzió mentén rendszerezhető*: *a kontrollálás* (engedékenység – korlátozás) és az *érzelmi viszonyulás* (meleg – elfogadás, hideg – elutasítás) *(9. táblázat)*. Ezek alapján négyféle nevelői magatartásról beszélhetünk. Az irányító nevelő legfontosabb tulajdonsága a szabályok betartatása és az érzelmi elfogadás. Figyelembe veszi a gyerekek véleményét és érzéseit, ritkán büntet, inkább a szabályok szükségszerűségének megértetésével próbál nevelni. Magas mércét állít a gyerekek elé, és az egyéniségük kifejlesztésére ösztönzi őket. Az ilyen nevelés mellett a gyerekek barátságosabbak és együttműködőbbek lesznek. Nagy önállóság jellemzi őket, új helyzetekben feltalálják magukat. Jó önkontrollal

rendelkeznek, ugyanakkor önérvényesítők, és erős a teljesítménymotivációjuk. A tekintélyelvű stílus leglényegesebb eleme a szabályközpontúság és az engedelmességre nevelés. A követelő nevelők fontosnak vélik a rendet, a munka és a hagyomány tiszteletét. Saját elvárásukat és a tekintélyt előbbre valónak tartják, mint a gyerekek igényeit, és nem engedik meg az alkudozást. Kevés támogatást és melegséget nyújtanak, de gyakran büntetnek. A gyerekek nem kezdeményeznek, nem kreatívak, visszahúzódóak, nem motiváltak a teljesítményre. Általában jellemzőbb náluk az agresszivitás. Az elégedetlenség kifejezésének eredménye, hogy a gyerekek túlzottan bűntudatossá válhatnak, és agressziójukat gyakran önmaguk ellen fordítják. A megengedő attitűd legfontosabb jellemzője: a gyerekcentrikusság és a korlátozás hiánya. Ebben az esetben a felnőttek nagy szabadságot adnak a gyerekeknek, nem nagyon fegyelmeznek, túlzottan engedékenyek. A gyerekek éretlenebbek, önállótlanabbak lesznek, nem alakul ki bennük megfelelő mértékű felelősségtudat, nem tudják indulataikat féken tartani, és gyakran erőszakosak. Végül az elhanyagoló nevelőt a következők jellemzik: nem törődik a gyerek problémájával, magára hagyja a növendékeket, közönyös és elutasító. A gyerekek impulzívabbak, nem tanulják meg kontrollálni agresszív kitöréseiket. Függőségi szükségleteik kielégítésére gyakran kapcsolódnak antiszociális csoportokhoz. Nincsenek hosszú távú céljaik, a pillanatnak élnek.

Az elméletek sugallta viszonylag konzisztens nevelői beállítódás ellenére a legtöbb szülő és nevelő mégis összetett módon viselkedik. Például az egyes helyzetek okozhatnak különböző viszonyulást, de a gyerekek eltérő személyisége szintén befolyásolhatja a felnőttek magatartását.

A fejezet fontosabb fogalmai:

Nevelési viszony, pedagógiai kötődés, a pedagógiai kötődés változása, a pedagógus személyisége, nevelői stílusok és magatartásformák.

Ajánlott irodalom:

Kron, F. (1997): Pedagógia. Osiris Kiadó, Bp.

Tóth L. (2000): Pszichológia a tanításban. Pedellus Tankönyvkiadó. Debrecen.
Vekerdy T. (2001): Gyerekek, óvodák, iskolák. Saxum Kft.
Zsolnai A. (2001): Kötődés és nevelés. Eötvös József Könyvkiadó, Bp.

10. Úton az intimitás felé: a serdülőkor és a fiatal felnőttkor kötődései

„…s szép mint a fény és oly szép mint az árnyék
s kihez vakon, némán is eltalálnék,…”

Radnóti Miklós

A *fiatalok szociális rendszerének 4 hierarchikus szintjét különíthetjük el*: az interakciók szintjét, a kapcsolatok szintjét, a csoportok szintjét és a globális szociális hálózat szintjét *(Buhrmester, 1983 idézi Furman, 1989)*. A személyek közötti szorosabb kapcsolódások az interakciók történéseiből alakulnak ki. A formálódó nevelő–gyermek kapcsolat, a kölcsönös barátságok, vagy a közösségből való kirekesztés és elutasítás mögött interakciós élmények sokasága áll. A különböző formációknak, mint a családi közösségeknek, a kortárscsoportoknak vagy az intézményi csoportoknak az elemzése lehetővé teszi a csoportviselkedés értelmezését. Míg a teljes kapcsolati háló valamennyi társulásunkat rendszerezheti.

A *kortárscsoportok melletti elköteleződés döntően a pubertásra tehető*. Ez az időszak a családtól való eltávolodás időszaka, amely nem ritkán heves konfliktusokhoz vezet. Ebben az időszakban *a családtól származó értékek ütközhetnek a fiatalok szubkultúrájának elvárásaival (Vikár, 1999)*. Bizonyos körülmények, például a bizonytalanul meglévő családi kapcsolatok, az egyén személyiségfejlődési rendellenességei és a kortárs közösségek hatásai felerősíthetik az identitási krízist. Gyakori a gyerekkori magányosság, elutasítottság, amely kóros folyamatokat indukálhat. A marginális csoporthelyzet menekülést, akár deviáns csoportokhoz csatlakozást is eredményezhet.

A családjuktól elkerült, gyermekvédelmi gondoskodásba vett fiataloknál lehet látni, hogy a *deviáns csoportok*hoz tartozni akarás vágya mögött gyakran a düh, a harag, a szülőkkel szembeni bosszúvágy, illetve a szeretethiány, az elégedetlenség érzése húzódik meg. Ismert jelenség, hogy egyrészt a társadalmilag kedvezőtlen helyzetű fiatalok, másrészt a jómódú családok gyermekei érintettek a deviánsviselkedésben. Az előzőek az egzisztenciális bizonytalanság, kilátástalanság miatt keveredhetnek veszélyes

csoportokba, míg a gazdag családok gyerekei a túlzott engedékenység, a hiányzó követelmények miatt.

A korábbi életkorban tapasztalható spontán csoportosulások után a *pubertáskorban* a csoportok a szerepek differenciálódása mentén stabilizálódnak, és *megjelennek a szorosabb barátságok, valamint a párkapcsolatok*. Egy vizsgálati eredmény is arról számol be, hogy a 8–9 évesek még külső szempontok alapján alakítják kapcsolataikat, a 16–17 évesek pedig már érzelmi támaszkeresés céljából *(Vajda, 2002)*.

Ettől az időszaktól kezdve figyelhető meg a fiatalok fokozott érdeklődése az ellenkező nemű társak iránt. *A másik nemhez vonzódás hátterében a nemi érés, és a szexuális érdeklődés erősödése áll*.

A fiatalok több időt töltenek társaikkal, saját problémáikat inkább velük kívánják megbeszélni. Ugyanakkor igénylik, hogy a szülők, a nevelők mellett más felnőttekkel is kapcsolatot alakítsanak ki. Ennek ellenére előfordul, hogy képtelenek további társulásokra, illetve az elköteleződésre.

Egy 12 és 16 évesek körében elvégzett felmérésben azt találták, hogy a kamaszok átlagosan 5–6 személyhez kötődtek szorosabban, akik között leggyakrabban a barátok és a szülők szerepeltek, viszont meglepő módon az iskolai tanárokat csak minimális arányban választották *(Zsolnai, 1998)*. Az életkor emelkedésével megfigyelhető volt *a családi kapcsolatok gyengülése*, továbbá a *lányok és fiúk különbségei*: a lányok mindkét életkorban együttműködőbbek, empatikusabbak, jóindulatúabbak és engedelmesebbek voltak.

Más kutatásokban azt találták, hogy *a serdülőkorba lépő gyerekek barátválasztásukat a következőkkel indokolják*: kölcsönös bizalom, kölcsönös rokonszenv, segítőkészség, szolidaritás, hasonló érdeklődés és ízlés, régi ismeretség, együtt eltöltött idő. *A kötődések fontossági sorrendjében* a szülőkhöz kötődés után leggyakrabban a kortárskapcsolatok következnek. A testvérekhez fűződő kapcsolatukban a szeretet, míg a társakhoz fűződő vonzalmukban a kölcsönös rokonszenv fogalmazódik meg leggyakrabban. *(Zsolnai, 1987)*

A személyiségfejlődés útján a serdülőkori identitási krízis eredményes megoldását követően a fiatal felnőttkor leglényegesebb feladatai között szerepel a bensőséges, *intim kapcsolatok kialakítása.* A fiatalok számára ebben az időszakban mindennél fontosabb lesz, hogy elköteleződjenek egy olyan társ mellett, akivel hosszabb távon is együtt tudnak majd élni. *(Erikson, 2002)*

Úgy tűnik a felnőttkori intimitás szoros kapcsolatban áll a gyermekkorban megszerzett kötődési élménnyel. A *korai kötődési stílusok mintájára a felnőttek is lehetnek biztonságosan kötődők, elkerülők és szorongó-ambivalens kötődésűek* *(Hazan–Shaver, 1987)*. A biztonságosan kötődőknek sokkal tartósabb kapcsolataik vannak, általában boldogabbak, és szeretetteljes viszonyban élnek társukkal. Az elkerülők viszont félnek az intimitástól, kevésbé involválódnak kapcsolataikba, amely kapcsolatok általában csak rövid ideig tartanak. Gyakran vélekednek úgy, hogy az igazán nagy szerelem ritkán fordul elő. Végül a szorongó-ambivalens kötődésűekre jellemző, hogy kapcsolataikat szélsőséges érzelmekkel élik át: egyfelől szeretnének közeledni a partnerhez, ugyanakkor túlérzékenységük miatt ez a vágyuk nem teljesülhet.

10. táblázat

A felnőtt kötődési típusok Bartholomew és Horowitz nyomán.

	Szorongás mértéke: alacsony	magas
Elkerülés mértéke: alacsony	Biztonságos kötődés	Belebonyolódó kötődés
magas	Elutasítás	Félelemteli kötődés

Egy másik rendszerező modell szerint a szorongás és az elkerülés mértéke alapján a felnőtt kötődések négy formáját különíthetjük el: 1. biztonságosan kötődők, 2. belebonyolódóan kötődők, 3. elutasítóan kötődők, 4. félelemtelien kötődők *(10. táblázat) (Bartholomew–Horowitz, 1991)*. A biztonságosan kötődők harmonikusnak és autonómnak érzik magukat intim kapcsolataikban. A belebonyolódóan kötődőket viszont a magas mértékű szorongás és az alacsony szintű elkerülés jellemzi. Kapcsolataik miatt sokat aggódnak. Az elutasítók inkább negligálják az intimitást és a kölcsönös függést igénylő relációkat. Míg a félelemtelien kötődő személyek meglehetősen nagymértékű szorongással élik meg bensőséges kapcsolataikat, és általában kerülik a szociális helyzeteket.

A kötődési típusok mérésére különféle kérdőíves eljárásokat dolgoztak ki, amelyeknek hazai adaptálása is folyamatban van *(Nagy, 2005; Csóka és mtsai, 2007)*.

A *fiatal felnőttkor legfontosabb kötődése a szerelmi érzésen, majd pedig a szereteten alapuló társkapcsolat*, amelyet nem ritkán az önálló családalapítás gondolata követ. Az intim kapcsolatok szerveződésében a korábbi élettörténeti kapcsolatok tapasztalatai, és az aktuális partnerrel összefüggő szociális perceptuális folyamatok meghatározóak *(Urbán, 1996)*.

A későbbi életszakaszban meglévő kapcsolataink stabilizálódnak, intenzitásuk ugyanakkor változik. A felnőttkor legfontosabb kötődései a családi, a szakmai, és a baráti élet köré gyűjthetők.

A fejezet fontosabb fogalmai:

Pubertáskori krízis, a szociális kapcsolatrendszer szintjei, a serdülőkor társkapcsolatai, intim kapcsolat, felnőtt kötődéselmélet, a felnőttkor kötődési stílusai.

Ajánlott irodalom:

Erikson, E. H. (2002): Gyermekkor és társadalom. Osiris Kiadó, Bp.

Urbán R. (1996): Felnőttkötődés és intim kapcsolatok. In: Magyar Pszichológiai Szemle, 1996. 347-361.

Vajda Zs. (2002): A társas kapcsolatok és viselkedés fejlődése kisiskolás kortól serdülőkorig. In: Mészáros A. (szerk.): Az iskola szociálpszichológiai jelenségvilága. ELTE Eötvös Kiadó, Bp. 147-163.

Vikár Gy. (1999): Az ifjúkor válságai. Animula Kiadó, Bp.

11. A gyermekkor kötődési zavarai

„Én itt cserép-esőben ázom.
S mérem a véraláfutáson,
korsónak melyik volna jó.
És drótozom, és a drót a drótra,
és hallom én, hogy felcsapódva
csobog, csobog a tó.”

Nemes Nagy Ágnes

A kötődési rendellenességek értelmezésekor többféle megközelítésmóddal találkozunk a szakirodalomban. Az értelmezési szempontok különbözősége eltérő meghatározásokat eredményez.

Az „idegen helyzet” próbával mérhető kötődési stílusok rendszerezési következményeinek jellegzetességeitől elkülönül a kötődési zavar jelensége. Másrészről pedig megállapítható, hogy több pszichopatológiai kórkép velejárója is lehet a kötődési zavar *(Gervai, 1997)*.

Bowlby (1973) kihangsúlyozta, hogy a korai életkorban elszenvedett jelentős szeparációs helyzet, illetve deprivációs hatás személyiségfejlődési anomáliát idézhet elő, így a korai kötődési zavarnak a későbbi életkorokban súlyos pszichopatológiai következményei lehetnek.

Bagdy Emőke (1977) az *anya–gyermek kapcsolatának zavarai* között a következőket sorolja fel: a gyermek teljes mértékű elutasítása, az anyai szerepre való éretlenség, túlzott mértékű aggódás a kisgyermek fejlődéséért, valamint az ambivalens nevelési viszonyulás.

A DSM–IV (1995) klinikai diagnosztikai kritériumrendszer, a szociális interakciókban visszatérően észlelhető fejlődésileg nem adekvát viselkedés alapján az 5 éves kor előtt kezdődő tünetek figyelembevételével a *reaktív kötődési zavar két alcsoportjá*t különbözteti meg: a gátolt és nem gátolt formát. A gátolt gyermek szélsőségesen elkerülő vagy ellentmondásos módon viszonyul a társakhoz, míg a nem gátolt gyerekeknél a válogatás nélküli ragaszkodás és a tartós elköteleződés hiánya figyelhető meg.

Zsolnai Anikó (2001) a *leggyakrabban előforduló kötődési rendellenességek* között a *szorongásos kötődés*t és a *dependens kötődés*t említi meg. Az anya hiánya szorongásos kötődést eredményezhet, míg az anya elérhetetlensége és túlságosan védő-óvó attitűdje függőség kialakulását.

A szorongóan kötődő személyek kapcsolataikban, tárgyválasztásaikban bizonytalanok, a túlságosan dependens személyek pedig önállótlanabbak, az átlagosnál nagyobb mértékben függnek másoktól.

Gervai Judit (1997) kiemeli, hogy *a kötődési zavar „a kisgyermek biztonságérzetének általános és mélyreható" zavara*, amelynek előidézői a súlyos elhanyagolás, a durva bánásmód, illetve a gondozók gyakori cserélődése. Ezt a diagnózist fontos elkülöníteni más hasonló tüneteket is mutató betegségektől. *Három típusa írható le a kötődési anomáliáknak*: 1. a kötődés teljes hiánya, 2. az indiszkrimináns kötődés, 3. a gondozó és gyermek szerepcseréje. Első esetben erős stresszorra, szeparációra sem váltódik ki a kötődési készség, a kisgyermek visszahúzódó, nem közeledik az ismerős személy felé. Az indiszkrimináns viselkedésnek legfontosabb sajátossága a szelektivitás hiánya, amikor a kisgyermek rendszeresen elhagyja a felnőttet, elkóborol és veszélyes helyzetekbe sodorja magát, gyakran testi épségét veszélyeztetve ezzel. Szociális viselkedésére egyfajta gátlástalanság jellemző, válogatás nélkül barátkozik, akár ismeretlen emberekkel is. A harmadik típusú kötődési rendellenesség olyan családban fordul elő, ahol felcserélődnek a szerepek, és a gyermekre hárulnak az alapvető szülői feladatok. Ilyen esetben a gyermek gondoskodik a felnőttről, vagy éppen ellenkezőleg: ő követel, parancsol, és irányítja a felnőttek életét, de az is előfordul, hogy a szülők saját gyermeküktől várják a vigasztalást.

A *kötődési zavarok etiológiájá*ban olyan tényezők találhatók, mint a helytelen szülői bánásmód (elhanyagolás, bántalmazás, szenzitivitás hiánya), a szülő patológiája (pszichés megbetegedések), a gyermek személyisége és fejlődési eltérése (temperamentum, bizonyos személyiségjegyek, éretlenség), valamint az elégtelen családi környezet (korai depriváció, adoptálás, intézményes nevelés) *(Zilberstein, 2006)*.

Az egészségesen fejlődő gyermekben kialakult kötődési képességgel párhuzamosan a megfelelő anyai gondoskodásnak szintén fontos komponense az adekvát kötődési képesség. Nevelőotthonban felnőtt nőknél gyakran tapasztalható, hogy gyermekük neveléséhez nem rendelkeznek olyan érzelmi viszonyulásokkal, amelyek biztosítanák a korai ellátáshoz szükséges feltételeket. Úgy tűnik, hogy személyes gyermekkori emlékeiket, intézeti élményeiket nem tudják eredményesen felülírni. Így sokkal nagyobb kihívást jelent gyermekük gondozása. Konkrét kutatásokban is azt találták, hogy gyermekvállalásuk éretlenül történik, nem rendelkeznek tartós párkapcsolattal, nagyobb arányban hagyják el saját gyermekeiket, akiket aztán szintén állami intézetben helyeznek el *(Vajda–Kósa, 2005)*. Inkább

jellemző rájuk az intoleráns viselkedés, az együttműködés hiánya és a túlérzékenység. Más vizsgálatok is arról számolnak be, hogy a szüleiktől korán elszakított gyerekek hiába kerülnek tartós vagy átmeneti jelleggel nevelőszülőkhöz, felnőttkorukban mégsem tudnak elköteleződni, mély kapcsolatokat kialakítani.

Általános érvényű személyiség-fejlődéspatológiai törvényszerűség, hogy minél korábbi időszakban történik a zavar, annál komolyabb rendellenességhez vezet. Az anya–gyermek kapcsolatban bekövetkező kedvezőtlen változások súlyos következményekkel járhatnak. René Spitz egyfajta kórházi ártalomnak: „hospitalizmusnak" nevezete el azt a jelenséget, amikor szélsőséges esetben a kisgyerekeknek az elégtelen személyes kötődés hiányában, eltérően fejlődik a személyiségük. A *szeretethiány* közvetlen következménye olyan tünetekben mutatkozik meg, mint a sztereotip mozgás, a vesztibuláris öningerlés, az érdektelenség és apátia, az abnormális szociális viselkedésformák, a fokozott agresszív késztetés és a különböző funkciókban megnyilvánuló retardációk *(Mönks–Knoers, 1998)*. Az érzelmi megfosztottság későbbi életkorban jelentkező következménye pedig nem ritkán a pszichopátiás személyiségzavar, amikor az egyén nem képes elfogadható módon a társadalomba beilleszkedni.

A korai időszakban az anya vagy az őt helyettesítő gondozó hiánya jelentős rizikófaktort jelent, azonban *a későbbi környezeti hatások, egyedi körülmények együttesen változást hozhatnak*. A gyermekkorukban elutasított anyák a felnőtt életükben szoros kapcsolatot tudnak létesíteni saját gyermekükkel, ha sikerül feldolgozniuk saját veszteségélményeiket. Ugyanakkor az anya gyermekkori elutasítását, kedvezően alakuló házassága is kompenzálhatja. *(Gervai, 1997; Vajda–Kósa, 2005)*

Ha mindenképpen elkerülhetetlen a család elhagyása, tekintettel kell lenni arra, hogy a növekvő gyermeket sokkal kevesebb károsodás éri, ha az első életév után kerül sor a családból való kiemelésre. Másrészt minél hamarabb biztosítani kell az új személyhez kötődés lehetőségét. Csak abban az esetben valószínűsíthető az egészséges személyiségfejlődés, ha ez még három éves kor előtt megtörténik *(Ranschburg, 1998)*.

Más tanulmányok azt erősítik meg, hogy a nevelőszülőkhöz került gyerekek sokkal nagyobb arányban szenvednek valamilyen fejlődési rendellenességben. Kimutatták például, hogy a hat hónapos korukig örökbe adott gyerekek fejlődési rendellenességi kockázata ugyan kisebb, de még így is kétszer nagyobb, mint a saját családjukban nevelkedő gyerekeké *(Howe–Fearnly, 2003)*. Megfigyelhető továbbá, hogy a csecsemőkorban adoptált

gyerekek gyorsabban korrigálják fizikai, érzelmi és lelki fejlődésbeli lemaradásukat, mint az idősebb korban nevelőszülőkhöz került gyerekek, akiknél gyakrabban fordulnak elő visszatérő viselkedési és érzelmi problémák.

A korai intézményes nevelésben különösen fontos kihangsúlyozni – prevenciós és korrekciós szempontból – a személyes kapcsolatok jelentőségét, a kisgyerekek által is kezdeményezett érzelmi válaszok gyakoriságát, a bizalmi légkör szerepét, a nevelő–gyermek bensőséges szeretetkapcsolatát, ami csak akkor valósulhat meg, ha minél inkább biztosított a felnőttek kiszámítható jelenléte.

A fejezet fontosabb fogalmai:

Kötődési zavar, a kötődési rendellenességek típusai, a kötődési zavar oka (etiológiája), a hospitalizmus jelensége.

Ajánlott irodalom:

Gervai J. (1997): A korai kötődés jelentősége a gyermek fejlődésében. In: Hidas Gy.: A megtermékenyítéstől a társadalomig. Dinasztia Kiadó, Bp. 29-38.

Mönks, F. J. – Knoers, A. M. R.(1998): Fejlődéslélektan. FITT IMAGE – Ego School, Szentendre.

Vajda Zs. – Kósa É. (2005): Neveléslélektan. Osiris Kiadó, Bp.

12. A gyermekvédelmi intézményekben nevelkedő fiatalok személyes kapcsolatrendszerének alakulása

„Azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne.”

Tamási Áron

12.1. Gyermekvédelmi tevékenységek

A történelem során az iskolarendszer kiépülése mellett a gyermekvédelmi intézkedések fokozatos megjelenésével találkozunk. *A gyermekvédelmi rendszer családok támogatására, a családot valamilyen ok miatt nélkülöző személyek részére jött létre*. Ez az intézményrendszer az oktatási lehetőségek változásával párhuzamosan mindig igazodott a korszak aktuális társadalmi fejlettségéhez.

A gyermekek helyzetének javításáért küzdő reformpedagógiai irányzatok olyan elveket hirdetnek meg, mint a gyermek életkori sajátosságainak megfelelő nevelési-oktatási feltételek megteremtésének szükségessége, a gyermeki méltóság tiszteletben tartása, vagy a társadalmi egyenrangúság és esélyegyenlőség biztosítása. A „gyermek évszázadában” minden gyermekre egyaránt kiterjedő gondoskodásról beszélhetünk. Jogi szabályozások, valamint pedagógia és pszichológia tudományok kutatási eredményei járulnak hozzá a családon kívüli gyerekek optimálisabb személyiségfejlődését segítő intézkedések meghatározásához.

A *magyarországi gyermekvédelem* elmúlt 50 évében szintén lényegesebb változások történtek. Az 1949-es államosítási törvény alapján megalakul a gyámhatóság intézménye. Kezdetben az arra rászoruló gyerekek állami gondozásba vagy nevelőszülőkhöz kerülnek. Állami gyermekvédő otthonok és gyermekvédő intézetek létesülnek, majd nevelőotthonokban és gyermekvárosokban többnyire pedagógiai végzettségű szakemberek környezetében valósul meg a közösségi életre nevelés. Az 1980-as évek közepétől fokozatosan előtérbe kerül a személyes kapcsolatokon nyugvó

családias nevelési felfogás. Újra éled a hivatásos és a hagyományos nevelőszülői hálózat. *(Blumenfeldn –Volentics, 1992; Veczkó, 2002)*

1990-től Magyarország teljes jogú tagjává vált az Európai Tanácsnak, amely humán ügyekkel foglalkozó szervezet követendő ajánlást fogalmaz meg a *helyettesítő gondozás*ról. Ezen gondozási formának „elsődleges célja, hogy a gyermek – a vele és családjával folytatott szakszerű munka végeredményeként – belátható időn belül visszatérhessen vér szerinti családjához, e lehetőség hiányában más megfelelő és tartós környezetbe kerülhessen. Az Európa Tanács határozata is úgy kezeli ezt a megoldást, mint aminek két oldala van: a (lehetőleg) átmeneti gondozás és a család rehabilitációjára irányuló tevékenység (1.3. pont)." *(Szöllősi, 1996. 13.).*

A változások fontos elemei között elmondhatjuk, hogy a gyakorlati tevékenységek hátterét formáló egyre gazdagabb gyermekvédelmi tudományelméleti ismeretrendszer kimunkálása is folyamatban van *(Büky, 2009; Domszky, 2006; Veczkó, 2007)*.

Egy szakszerű definíció szerint a gyermekvédelem olyan „…történelmi-társadalmi meghatározottságú és szerveződésű összetett segítő tevékenység, amely arra irányul, hogy az adott társadalom gyermek- (és ifjúsági-) korúnak tekintett népessége kielégíthesse az élete fenntartásához és társadalmi érvényesüléséhez nélkülözhetetlen szükségleteit. Olyan szervezett beavatkozási módokat (intézményeket, foglalkozásokat, módszereket) sorolunk ide, amelyek a szükségletkielégítő funkciókat a családon belül vagy azon kívül segítik, támogatják, zavar esetén korrigálják, helyreállítják vagy ezek eredménytelensége esetén átveszik." *(Domszky, 1999a.16.)*.

Az 1997-ben kiadott *XXXI. Gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról* szóló gyermekvédelmi törvény is úgy határozza meg a tevékenységeket, hogy azok minél jobban az érintettek személyiségi jogainak érvényesítését, a személyiség védelmét és biztonságát szolgálják. *A gyermekvédelmi gondoskodás legfontosabb hatósági intézkedései*: a védelembe vétel, a családbafogadás, az ideiglenes hatályú elhelyezés, az átmeneti és tartós nevelésbe vétel, az utógondozás, a javítóintézeti nevelés és a pártfogói felügyelet, valamint az örökbefogadás.

2.2. A gyermekotthoni szocializáció

A gyermekvédelmi intézkedésekben a prevenciós szemlélet uralkodik azzal a célkitűzéssel, hogy minél kevesebb személy kerüljön helyettesítő ellátásba. Ennek ellenére kijelenthetjük, hogy mindig szükség lesz a családi szocializációt támogató állami beavatkozásokra, külső intézményekre.

Az állami védelembe, illetve az átmeneti vagy tartós nevelésbe vett gyerekekről egyrészt a nevelőszülők befogadó családjai gondoskodnak, másrészt a gyermekotthonok vagy más bentlakásos intézmények. *A gyermekotthoni intézményrendszer hazánkban létező formái*: a csecsemőotthonok, a gyermekotthonok, a lakásotthonok, a speciális gyermekotthonok, a különleges gyermekotthonok és az utógondozó otthonok. Ezek az intézmények születéstől egészen a felnőtté válás időszakáig láthatják el az arra rászorulókat. A gyermekotthonok biztosítják a védelembe vett gyerekek és fiatal felnőttek teljes körű ellátását, a harmonikus fejlődéshez szükséges szolgáltatásokat. Például az egészségügyi ellátást, az oktatást, a pályaválasztást és továbbtanulást, az önálló életvezetésre felkészítést.

Általánosságban igaz, hogy a korábban létező nagy létszámú nevelőotthonokkal szemben, a gyermekotthonokban a gyerekek fejlődési szükségleteinek, különleges nevelési igényeinek jobban megfelelő családias ellátást igyekeznek biztosítani, aminek következtében eredményesebb lehet az önálló életre való felkészítés. Herczog Mária a régi rendszer főbb hiányosságait a következőkben látja: „Könnyen belátható, hogy a nagyméretű, hagyományos otthonokban többnyire csak személytelen tömegellátást lehetett nyújtani… Másrészről a nevelés, gondozás színvonala, eredményessége, az egyes nevelők, gyermekfelügyelők munkájának minősége nem nagyon volt mérhető, értékelhető. Sok olyasmit eltakartak a falak, ami nem vált a gyerekek előnyére, és következménye aligha lett. A hagyományos otthonokkal kapcsolatos másik gyakori kifogás a 'nagyüzemi' jelleg volt. A centralizált konyhai, mosási, ellátási rendszer nem tette lehetővé, hogy a gyerekek megtanulják azokat az alapvető szabályokat, amelyekre kikerülésük után nagy szükségük volt." *(Herczog, 2001. 207.)*.

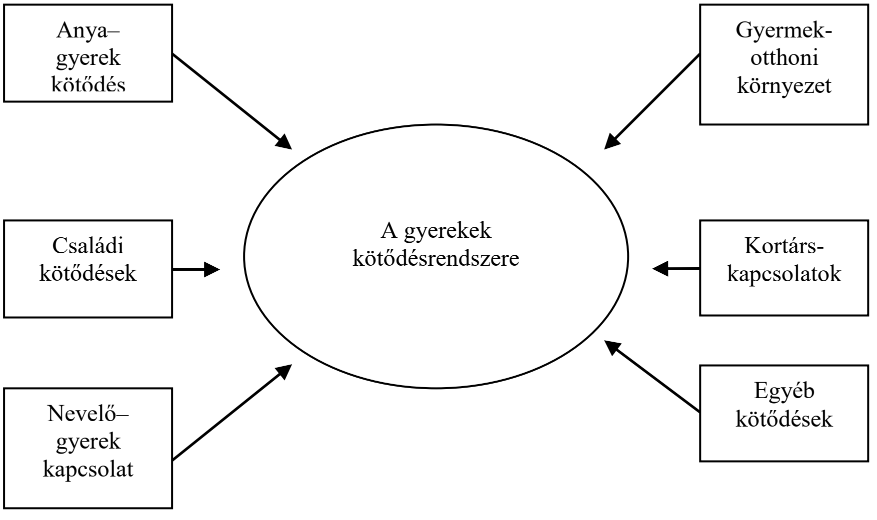
A *gyermekotthoni ellátás* speciálisnak mondható, hiszen az elsődleges és másodlagos szocializációs színtér közé ékelődve valósul meg. Ez a kiegészítő gondoskodás családi közösségre közelítő rendszerben, ugyanakkor szakembereket foglalkoztató munkahelyen történik. A gyerekek ezekből az

otthonokból járnak óvodába, iskolába, vesznek részt a kortárscsoportok szabadidős programjain, és tartják fenn a kapcsolatot saját családjukkal.

A bentlakásos otthonokban általában 10 fős gyerekcsoport közvetlenebb irányítását látják el a nevelők, akik visszatérően találkoznak a növendékekkel. A felnőttek munkájának segítésében további szakemberek is bekapcsolódnak.

Az iskolai csoportos nevelési-oktatási szemlélettel szemben, heterogén összetételű közösségben, otthonos, *családias környezetben*, az egyénre irányuló gondozás kap helyet, ahol az individuális fejlődési igények jobban érvényesülhetnek *(Gottesmann, 1991)*. Mindazonáltal a családias jelző nem jelenti azt, hogy valamilyen már létező család-modell átvételére kerül sor. Ehelyett az várható el, hogy az adott nevelő- és gyerekközösség a helyi környezeti adottságokhoz illeszkedve, egyedi szervezeti kultúrát kialakítva megtalálja és kifelé is felvállalja saját szervezeti arculatát.

1. ábra
A gyermekotthonban élő fiatalok kötődésrendszerének alakulásában szerepet játszó tényezők.

Ma a *családok legfontosabb szerepé*t a következőkben határozhatjuk meg *(Vajda–Kósa, 2005)*: gazdasági elosztási funkció, támogató funkció, információszűrési és kezelési funkció, visszajelzési funkció, életcélt adó és identitást támogató funkció, referencia funkció, segítő funkció és regenerálódási-pihenési funkció. A családnak meghatározó szerepe van az önálló életre való felkészítésben, és alapvető mintákat közvetít a társadalmi viselkedéshez, a személyközi kapcsolatokhoz, valamint sorsdöntő az erkölcsi nevelés területén, a gyerekek világnézetének, értékrendszerének fejlődésében.

Ehhez kapcsolódva a gyermekotthonokra *„családkiegészítő"* szerep hárul. Ez a helyettesítő miliő különbözik a hagyományosnak mondott családtól, nem válthatja fel azt, ugyanakkor mégiscsak az említett családi funkcióikból vállalhat fel feladatokat, és kiegészíti azokat.

A különböző szakmai kompetenciához tartozó beavatkozások a szorosabb interperszonális kapcsolatok révén érvényesülnek. A gyermekgondozók nem apa- anya- vagy nagyszülő modellek, hanem nevelők és szakemberek, akik a munkahelyükön elsősorban *szakmai szerepelvárások*nak tesznek eleget. Ugyanakkor személyiségükkel dolgoznak. A rájuk bízott különböző életkorú és nemű gyermekek családkiegészítő ellátásában *felnőtt mintát nyújtanak, valamint gondozó-nevelő és korrekciós-terápiás tevékenységet végeznek*.

A gyermekotthonok működésének szabályairól és követelményeiről szóló módszertani levél is elsődlegesen szakmai szempontok figyelembevételével határozza meg az intézmény szervezeti és működési rendjét *(Domszky, 1999b)*. Ennek alapján – legkedvezőbb esetben – a gyerekek új lakása, épülete illeszkedik a befogadó település szerkezetébe. Így elkerülve a szociális kirekesztést a gyerekek továbbra is fenntarthatják kapcsolataikat családtagjaikkal és rokonaikkal. A kisközösségi élettér célja, hogy a korábbi óriási intézmények deperszonalizációs hatásai, ártalmai ne jelenhessenek meg. Helyette a gondozott személyek áttekinthetőbb, biztonságos környezetben tartózkodnak.

Ebben a környezetben összetett személyi hatások érvényesülnek. Az intézmény belső, gyerek-felnőtt és gyerek-gyerek kapcsolathálója meghatározó, de a családi-rokonsági kötelékek, az iskolai közösség, egyéb szabadidős csoportok, valamint a gyermek gondoskodásában visszatérően jelen lévő emberek ugyancsak markáns személyiségalakító szereppel bírnak. *(1. ábra) (Zsubrits, 2007b; 2008)*

12.3. Az ideiglenes ellátásba került fiatalok globális szociális rendszerének alakulásában szerepet játszó tényezők

Mindenekelőtt a korai időszak változásai, *a biztonságot jelentő szülői jelenlét és a stabil családi szervezet hiánya* határozza meg, illetve módosítja a gyerekek későbbi társas életmódját. A rossz gazdasági-kulturális, és olykor kedvezőtlen szociális-pszichés hatások mellett a bizonytalan korai családi kapcsolatok jelentősen veszélyeztethetik az egészséges személyiségfejlődést.

Ezek a hatások – amint az előző fejezetekben is láttuk – rendellenes kötődésekhez vezethetnek, és a későbbi életkorokban súlyos személyiségfejlődési anomáliákat okozhatnak. A tartósan állami nevelt gyerekeknél gyakran megfigyelhetők például az indiszkrimináns kötődési zavar tünetei. A gyerekek válogatás nélkül igyekeznek közel kerülni az emberekhez. Teljesen idegen személyekkel képesek úgy viselkedni, mint a közeli hozzátartozójukkal. Ugyanakkor más esetekben hiányozhat az elköteleződés, a tartós ragaszkodás igénye. Bármennyire szeretnének, mégsem tudnak bensőséges, bizalmas kapcsolatokat kialakítani másokkal. Nemcsak a felnőttekkel nem sikerül elfogadtatniuk magukat, hanem a kortársak között sem. Olykor az életkoruktól elvárt szociális viselkedési színvonaltól jelentősen elmaradnak, illetve nem ritkán az is megfigyelhető, hogy mind a felnőttekhez, mind a gyerektársakhoz fűződő viszonyukat infantilizmus, ambivalencia, valamint zavarodottság jellemzi.

A szociális rendszer alakulását további tényezők szintén befolyásolják. Így például a gyermek családból való kiemelésének ideje; a helyettesítő gondoskodás terjedelme; a szülők és vér szerinti rokonok vagy nevelőszülők felelősségvállalási szándéka a gyermek gondozásában-nevelésében, illetve a vele való kapcsolatápolásban; a testvérekkel való kapcsolattartás lehetősége; valamint a gyermek életébe belépő új felnőttek és fiatalok kötődést biztosító magatartása.

A szülőkkel, rokonokkal és testvérekkel meglévő kapcsolatok fenntartása jogos igénye a gyermekotthoni gyerekeknek. Ugyanakkor *a családtól való eltávolodás, vagy a végleges elszakadás döntően átírhatja a családtagokkal kialakult kapcsolat sajátosságait*: azok számát, tartalmát, és ennek következtében az egész személyiség alakulásának irányát. Súlyos konzekvenciái lehetnek például, ha nem tisztázottak határozottan a gyermek viszonyulási keretei, annak tartalma a biológiai szülőkhöz vagy

nevelőszülőkhöz, illetve a gyermekotthoni nevelőkhöz. A család bizonytalanságban ringathatja és kilátástalanságba sodorhatja a gyermeket, ha a véglegesnek hitt elszakadás után különböző időpontokban teljesen rendszertelenül újból közelíteni majd esetleg ismételten távolodni próbál.

Sajátos kapcsolatszerveződéseket figyelhetünk meg a felbomlott családból érkező gyerekeknél, akik egyszerre tartoznak eltérő kisközösségekhez. Az anya és apa következő párkapcsolatával teljesen új személyek, például a féltestvérek felbukkanása átalakíthatja az addig megváltoztathatatlannak hitt családi kapcsolatrendszert. Valamelyik családtag hiánya, a gyermeket egyedül nevelő szülő szintén eltérő kötődési feltételrendszert teremt.

A gyermekotthonokban különböző életkorú, és eltérő ideig együtt nevelkedő gyerekek közössége sajátos társulási feltételt kínál az újonnan érkezők számára. Bár az átmenetileg tartó helyettesítő ellátás és az állami ellátás minél előbbi megszüntetése lenne a cél, legtöbb esetben mégsem kerülhet sor arra, hogy a gyerekek rövid időn belül visszatérjenek saját családjukhoz. Így elmondható, hogy a gyermekotthonok közössége nagyon gyakran tartós szociális mikrovilágot jelent számukra, amit egészen sajátos belső törvények igazgatnak.

Az életkori sajátosságok, a szociális fejlődési jellegzetességek mentén figyelhetők meg az ideiglenes otthonon belül a gyermekkori kötődések, ahol a *szubjektív társválasztási igények* jutnak leggyakrabban érvényre. Emellett pedig a *testvérkapcsolatok erősítése* szintén fontos szempont lehet. A nevelők akkor járnak el helyesen, ha ezeket a szempontokat akceptálják. Azonban hatékony megoldásmódokkal is rendelkezniük kell a káros, *veszélyt jelentő kapcsolatok felismerésé*hez és kezeléséhez.

A *vegyes életkorú gyerekközösség* egyik sajátossága, hogy nem érvényesülhetnek az eltérő szociális fejlődési igények. További gond, hogy a nagyon eltérő korosztályok találkozása sok olyan problémát a felszínre hoz, amit csak nagyon nehezen, vagy egyáltalán nem lehet kezelni.

Pubertáskorban a meglévő problémák csak tovább fokozódnak, amelyek a társulási viselkedésekben is kifejeződnek. *A serdülőkor szociális szerveződéseit jelentősen befolyásolhatják a különböző értékeket közvetítő szubkulturális csoportok*. A társadalmon belüli réteghelyzet sajátos társulási rendszert eredményez: a hasonló gazdasági–szociális státusszal rendelkező csoportok között jön létre kapcsolódás. A gyermekotthonok olyan társulásoknak kedveznek, melyekben a résztvevők veszélyeztetettek, védelemre szorulnak. A gyermekotthoni intézményen kívüli szabadidős

találkozások is gyakran ilyen irányultságúak. Mégis az intézményeknek a szegregálás helyett a minél előnyösebb társadalmi integrációt szükséges támogatniuk, amely részben a gyerekek külső kedvező hatású közösségekkel való találkozásával valósulhat meg.

Saját empirikus vizsgálatunkban azt találtuk, hogy *az átmeneti nevelésben részesülő fiatalok gyermekotthonon kívüli társas kapcsolatrendszerét nagyfokú bizonytalanság jellemzi* (Zsubrits, 2008). A megkérdezett serdülőkorú fiatalok közel negyedrésze semmilyen külső tartós kapcsolatról nem tudott beszámolni. A többiek leggyakrabban a vér szerinti szülőt jelölték meg olyan jelentős személynek, akivel rendszeresen találkoznak a gyermekotthonon kívüli életben. A továbbiakban a nevelőszülőkhöz, valamint a családtagokhoz, illetve ismerős személyekhez fűződő ragaszkodásuk fontosságát fogalmazták meg. Az eredmények szerint legtöbb esetben 3–5 személyhez kötődnek szorosabban, és a ragaszkodási sorrend legelső helyén jellemzően az anya szerepel. Gyakran előforduló személyek voltak még: a testvérek, a gyermekotthoni nevelők, a barátok, az apa, a rokonok. Nem meglepő az azonos korú barát és a szerelmi társ visszatérő előfordulása sem. A gyermekotthoni nevelőhöz kötődés, az anya, az apa és a nagyszülőhöz kötődés leggyakrabban felsorolt érzései, motívumai a következők voltak: szeretet, bizalom, tisztelet, gondoskodásért kifejezett hála, megértés. A testvérhez kötődés indokaként szintén előfordulási gyakoriság szerint: a szeretetet, a bizalmat, a tiszteletet, a barátságot, a segítségadást, a szolidaritást és a megértést nevezték meg, míg a barátkozásoknál: a barátságot, a szeretetet, a bizalmat, a tiszteletet, a szimpátiát, a közös tevékenységet és a megértő viszonyulást.

12.4. A gyermekotthoni nevelő és az átmeneti nevelésben részesülő fiatal között szövődő helyettesítő kapcsolat fontosabb sajátosságai

A *helyettesítő kapcsolatok* fogalma átmenetileg tartó helyzetekre, vagy véglegesen átvállalt kapcsolatokra vonatkozhat. Így nemcsak a gyermekotthoni nevelő és gyerek közötti kapcsolat tartozhat bele, hanem a nevelőszülő és a nevelt gyermek kapcsolata is. De speciális helyzetet jelent az örökbefogadott kisgyerekkel kialakított érzelmi reláció is.

*A gyermekotthoni nevelőkre és fiatalokra vonatkozó helyettesítő kapcsolat fogalmi lehatárolása*kor mindenképpen figyelembe kell venni egyrészt a vér szerinti szülők és gyermekük közötti kötődés sajátosságait, másrészt a szakterületen és a nevelési-oktatási intézményekben tevékenykedő segítő szakemberekkel, illetve pedagógusokkal kialakult viszonyulás jellegzetességeit.

*A gyermekotthoni kiegészítő nevelési kapcsolat értelmezése*kor a következő szempontok szerepelhetnek:

1. A gyermek több felnőtthöz kötődhet a gyermekotthonban, amely kötődéseknek az érzelmi intenzitása és a kötődések további tartalmi összetevői eltérést mutathatnak.
2. Az érzelmileg fontos felnőtt különös jelentőséggel bír az átmeneti nevelés során mindvégig a gyermek életében.
3. A felnőttek ebben a kiegészítő kapcsolatban sajátos szakmai és személyes viszonyulással vesznek részt.
4. A helyettesítő kapcsolat meghatározott időtartamra vonatkozik, az adott intézményben nemcsak kezdete, de vége is van.
5. Kijelölhetők azok a tevékenységek, feladatok, amelyek az átmeneti kapcsolat alapján megvalósíthatók.
6. A gyermekotthoni nevelőkkel kialakult kapcsolat komponensei összevethetők mind a biológiai szülőkhöz vagy nevelőszülőkhöz fűződő viszony tartalmi jegyeivel, mind pedig a nevelési-oktatási intézmények pedagógusaihoz fűződő kapcsolat összetevőivel.
7. Ennek a speciális kapcsolatnak további összetevői is meghatározhatók.

A családjuktól elszakított fiatalok hátrahagyva otthonukat gyakran tartósan, de akár véglegesen is elszakadnak vér szerinti családtagjaiktól. Az átmeneti

otthonban voltaképpen nem marad más lehetőségük, mint azokkal a személyekkel megfelelő kapcsolatot kialakítani, akik fogadják őket. Ezért a különböző ideig tartó helyettesítő és átmeneti kapcsolatok egyben utolsó esélyt is jelenthetnek számukra a tekintetben, hogy mennyire sikerül a perszonális kapcsolatok hálójában megkapaszkodniuk, és tovább haladniuk voltaképpen a társadalmi beilleszkedés útján. Így igazán nem mindegy, hogy a felnőttek és a gyerektársak gyűrűjében, milyen lehetőségeket találnak, milyen élményekhez jutnak.

Már a kezdetektől elutasíthatják, vagy befogadhatják őket. A felnőttek hosszabb időn keresztül bizalommal fordulhatnak hozzájuk, vagy visszaélhetnek a gyerekek helyzetével, és legrosszabb esetben kiszámíthatatlan, hol elfogadó, hol pedig elutasító kötődési lehetőséget biztosítanak.

Annak ellenére, hogy a legtöbb kutatás borúlátó jövőképet vetít előre, *a nevelők számára mégis fontos feladat a gyermekek korai kötődési rendellenességének átértékelésében való közreműködés. A felnőtteknek mindenképpen arra kell törekedniük, hogy megfelelő kötődési lehetőséget biztosítsanak* a gyerekek számára.

Ugyanakkor a *szakmai kompetenciahatárok*at mindenkor szem előtt kell tartani. A klinikai gyógyításban is alapelvként van jelen az a figyelmeztető gondolat, hogy semmiképpen sem szabad ártani (Nil nocere)! Ezt a tanácsot a gyermekotthoni ellátásban is fontos megfogadni! Inkább kérjünk szakmai segítséget, mintsem a nem kellően átgondolt viselkedésünkkel további károkat okozzunk.

Gyakran tapasztalható, hogy *az átmeneti nevelésbe került fiatalok ellentmondásos módon kötődnek saját családjukhoz és a gyermekotthonhoz*, továbbá érzékelhető, hogy ez a kettősség jelentős érzelmi feszültséget okoz bennük. A konfliktusok elmélyülésének hátterében rendszerint az található, hogy a családból hozott minták erősen különböznek, és egyben ellenállnak a kedvezőbb értékeket közvetítő nevelési szándéknak *(Berczik, 1998)*. A családi tapasztalatok élményei végig megmaradnak a gyermekotthonban tartózkodás ideje alatt, sőt a későbbi életkorban is elsősorban a család értékrendje szolgál iránytűként. A felnőtteknek ezt figyelembe kell venniük, hogy a segítségnyújtás valóban sikeres lehessen.

Egy tanulmányra hivatkozva megerősíthetjük, hogy a gyermekvédelmi területen dolgozó nevelőnek a helyettesítő kapcsolat minél eredményesebb alakulása érdekében az alábbiakat is biztosítania kell: a fiatalok igényeihez igazodó kommunikációs szituációkat, valamint az életkori fejlődés során

tapasztalható kötődési változások szorongásainak enyhítését elősegítő helyzeteket *(Láng, 2008)*.

Jóllehet a pedagógiai pszichológiai kutatások kiemelik a pedagógiai kapcsolat pozitív alakulása szempontjából a pedagógusok, nevelők kívánatos és hatékony személyiségtulajdonságait, vagy sikeres nevelési stílusát, beállítódását *(N. Kollár–Szabó, 2004; Rogers, 1983; Tóth, 2000; Vekerdy, 2001),* mégis ezeket kiegészítve Donald Winnicott (2004) és Bruno Bettelheim nyomán (1994) „elég jó" nevelési környezetről, *„elég jó" nevelői viselkedés*ről is beszélhetünk. Ebben a szemléletben alapvetően az fejeződik ki, hogy a felnőtt a tökéletességre törekvés helyett megelégszik a számára elfogadható nevelési magatartással, az elfogadható nevelési helyzetekkel. Elnéző tud lenni nemcsak saját hibáiért, hanem mások tévedéseiért is. A kapcsolat fenntartásáért alkalmazkodik, és a kellemetlen élményű nevelési helyzetekkel szemben felsorakoztatja a pozitív érzelmeket mozgósító együttlétek pillanatait.

Érdemes felidézni Bettelheim saját szavait is: „…ha valaki jól akarja felnevelni gyermekét, nem kell feltétlenül tökéletes szülőnek lennie, mint ahogy a gyermektől sem kell elvárni, hogy tökéletes ember legyen vagy váljék belőle. A tökéletesség halandó ember számára nem elérhető. A tökéletességre való törekvés rendszerint megakadályozza, hogy elnézőek tudjunk lenni mások fogyatékosságai iránt, beleértve saját gyermekeink fogyatékosságait is, márpedig jó emberi kapcsolatokat nem lehet e nélkül a megértés nélkül kialakítani. Az viszont igenis lehetséges, hogy elég jó szülők legyünk – vagyis olyan szülők, akik jól nevelik gyermeküket." *(9.)*.

A helyettesítő nevelési kapcsolat gyakorlatorientált értelmezéséhez mindenképpen idetartozik annak a koncepciónak a figyelembevétele is, amely alapján a gyermekotthoni nevelő és az átmenetileg gondozott gyerek közötti kötelék életben maradását segítheti elő a *gyermekotthoni „mentor-rendszer"* *(Major–Mészáros, 2007)*. Ez az elképzelés a gyermek és felnőtt érzelmi-bizalmi alapú kötődésének alakulásában egyszerre veszi figyelembe a spontán és a tudatos összetevőket.

A felnőttnek nem kell mindenáron saját személyiségét ráerőltetni a csoportjába érkező gyermekre, hanem kellő időt hagyva meg kell várnia, míg a gyermek elfogadja az új helyzetet, és érzelmileg elköteleződik az egyes személyek mellett. Tehát részben a gyermek választja ki az új környezetben azt a felnőttet, akivel szorosabb kapcsolatot akar kialakítani. Azonban az életkori jellemzők és az adott aktuális szociális környezeti feltételek szintén formálhatják, megváltoztathatják a ténylegesen létező kapcsolatokat. A

kisgyermekeknél egészen más szempontok befolyásolják ezt az interperszonális folyamatot, mint például a serdülőknél. A bontakozó gyermek–felnőtt kötődésben nyilván nem hagyható figyelmen kívül a gyermek múltbéli történéseinek fokozatos megismerése, illetve a jövőbeni lehetőségek tervezése sem. A módszer által a felnőtt felelősségvállalása is ellenőrizhetőbb módon nyilvánulhat meg. Az így bontakozó kapcsolat lehetővé teszi azt is, hogy a nevelő hosszabb ideig kövesse a gyermek életútját az intézményben. De további feladatokat is teljesíthet. Például mediátori szerepet vállalhat fel a különböző szakmai tevékenységeket végző emberek, intézmények, illetve a gyermekotthon és a család között.

A gyermekotthoni nevelők különböző korú gyerekekhez való viszonyulásában lehetnek eltérések, ugyanakkor *a felnőtteknek mindig ügyelniük kell arra, hogy nem saját gyermekükről gondoskodnak*. Különösen a kisgyerekeket nevelőknek szükséges ezt átgondolniuk. Ellenkező esetben téves igények alakulhatnak ki a növendékben, amelynek következményeként frusztrációk ébredhetnek mind a gyermekben, mind pedig a felnőttben. A munkáját lelkiismeretesen végző nevelő gyakran bűntudatot élhet át, amiért nem tud megfelelni az önmaga gerjesztett elvárásoknak, és heves nyugtalanságba, türelmetlenségbe vagy akár agresszivitásba is torkollhat a viselkedése. Helyette inkább a következő szemlélet vezethet eredményre: „Ha a gondozónő a gyereke fejlődését figyeli szenvedélyes érdeklődéssel, és ebben saját munkájának következményeit ellenőrzi, olyan kapcsolatnak teremti meg az alapját, amely egyforma és egyenletes biztonságot nyújthat valamennyi gondozottjának. …Ha a gondozónő újszülött kortól kezdve figyelmesen, tapintatosan bánik a gyerekkel, ha előkészíti mindenre, amit tesz és ami történik vele, ha mindig lehetőséget ad az együttműködésre, önállósodásra és arra, hogy a gyereknek kedve legyen megtenni azt, amit kívánnak tőle, az összetartozásnak olyan élményéhez juttatja, amely semmivel sem helyettesíthető alapja érzelmi kiegyensúlyozottságának.” *(Falk, 1977. 63.)*.

Ezen túl a kisgyerekekkel foglalkozó nevelőknek különösen fontos figyelniük a *„személyi állandóság” elvé*nek gyakorlatban történő megvalósítására. Csak a minél hosszabb ideig tartó rendszeres, kiszámítható együttlétek idézhetik elő a személyes kapcsolat erősödését. Ezzel szemben a nevelők gyakori cserélődése tovább súlyosbítja a gyerekek bizonytalanságát.

A már kialakult kapcsolat várható megszakításakor ugyancsak körültekintően kell eljárni. A gyermeket időben felkészítve, előre

megtervezett lépésekkel, fokozatos távolodással tudunk csak hozzájárulni az *elszakadási élmény* minél sérülésmentesebb feldolgozásához.

Végül Herczog Máriára hivatkozva (1997) megállapíthatjuk, hogy a kiegészítő gondozásra szoruló gyermek érdekét leginkább az szolgálja, ha a gyermekvédelem egyes szereplői nem próbálják kizárólagosan birtokolni, kisajátítani maguknak, hanem szakmai kompetenciájuknak megfelelően, mindvégig a család és a gyermek védelmében, illetve a gyermek személyiségének egészséges fejlődéséért tesznek lépéseket. Ezt pedig a helyettesítő nevelési kapcsolatok folyamatára nézve is igaznak gondolhatjuk.

A fejezet fontosabb fogalmai:

Gyermekvédelem, helyettesítő gondozás-nevelés, gyermekotthoni szocializáció, „családkiegészítő” tevékenység, a gyermekotthoni szociális kapcsolatrendszer alakulását befolyásoló tényezők, helyettesítő nevelési kapcsolat.

Ajánlott irodalom:

Domszky A. (1999): Gyermek és ifjúságvédelem. Államigazgatási Főiskola, Bp.

Herczog M. (2001): Gyermekvédelmi kézikönyv. KJK–KERSZÖV Kiadó, Bp.

Major Zs. B. – Mészáros K. (2007): “Fotel vagy karfa” Gyakorlat- és eszközközpontú nevelés-módszertani kézikönyv gyermekvédelemben, gyerek- és lakásotthonokban dolgozók számára. FORRÁS KLUB Tudományos Informatikai és Média Fórum Közhasznú Egyesület, Szeged.

Veczkó J. (2007): Gyermekvédelem pszichológiai és pedagógiai nézőpontból. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp.

13. A kötődések vizsgálati lehetőségei a pedagógiai gyakorlatban

„Immáron ott tartunk, hogy az emberi gondolkodásról és cselekvésről szóló társadalmi és pszichológiai elméletek lépnek magának a gondolkodásnak és cselekvésnek a helyébe. Ahelyett, hogy az érintetteket kérdeznénk meg…”

Paul Feyerabend

A következő részben összegyűjtött és felsorolásra kerülő eljárások a pedagógusképzésben részt vevő hallgatóknak kívánnak segítséget nyújtani. A módszerek között megfigyelések, rajzvizsgálatok, kérdőívek és csoportkutatási feladatok szerepelnek. Olyan eljárások, amelyek akár szemináriumi- vagy záródolgozati témakörök empirikus vizsgálatának anyagát is adhatják. De nyilván a pedagógiai gyakorlóhelyen folyó kiscsoportos, pedagógus által irányított tevékenységek részét is képezhetik.

Ezeknek a módszereknek az alkalmazása nem igényel speciális pszichológiai végzettséget. A pedagógusképzés pszichológiai kurzusainak tananyaga megfelelő elméleti hátteret nyújt a vizsgálatok elvégzéséhez és értékeléséhez.

Mindannyiunk számára elfogadott tény, hogy a gyerekekkel való foglalkozáshoz a gyerekek életkori sajátosságait kell minél jobban ismerni. Az általános érvényű fejlődési sajátosságok ismerete és az individuális jellemzők eltéréseinek figyelembevétele együttesen támogatja a pedagógiai munka sikerét. Az itt bemutatandó személyközi viszonyokat és társas kapcsolatrendszereket vizsgáló eljárások a szakirodalmi ismeretekhez kapcsolódva lehetőséget adnak arra, hogy mi saját magunk is közvetlenül megtapasztaljuk az általánosítható törvényszerűségek mellett a gyerekek egyéni viselkedésének jellegzetességeit, különbségeit.

A felépítésben a könyv első részének szerkesztési elvéhez igazodva először a családi kapcsolatok megismerését szolgáló módszereket találjuk meg, majd a bölcsődés, óvodás és iskolás korosztályét. Amint érzékelhető a pedagógiai terület széles körét érintjük: a 2–3 éves kisgyerekektől egészen a 18 éves serdülőkig. Az életkori alkalmazás követelményének betartásán túl talán fontos kihangsúlyozni azt is, hogy a menetközben adódó bizonytalanságok eloszlatásához, ha kell, kérjünk oktatói segítséget. A

fejezetben és a könyv végén található szakirodalmi hivatkozások pedig az önálló munkavégzést tudják segíteni.

13.1. Példák a családi kapcsolatok vizsgálatára

13.1.1. A családrajz módszere

Forrás:

Harsányi I. (1971): A tanulók megismerése. Tankönyvkiadó, Bp.

Tóth L. (2000b): Pszichológiai módszerek a tanulók megismeréséhez. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.

Alkalmazható:
4–18 éves korban.

Az alkalmazott módszer:
Instrukciót követően elkészített családrajz szempontok alapján történő elemzése.

A vizsgálat menete:
A gyerekeknek kiosztott üres lapokra kérjük, hogy színes ceruzával rajzolják le instrukció után a családjukat. A családrajzok időszakonként megismétlésével megtudhatjuk a változásokat is.

Az instrukció:
A kiosztott papírra rajzoljátok le a családotok tagjait! Minden alakhoz írjátok oda, hogy ki kicsoda, és hogy hány éves!
A kisebb gyerekek helyett a rajzolást követő beszélgetéskor mi írhatjuk oda, hogy kiket rajzoltak le. Jegyezzük le a rajzolási sorrendet! Ha a gyerekek kérdéseket tesznek fel az ábrázolás tartalmára, érdemes semleges válasszal arra biztatni őket, hogy mindent tegyenek úgy, ahogyan ők saját maguk gondolják.

Szempontok az értékeléshez:

Az igazán releváns megállapításokhoz nem hiányozhatnak a gyerekek családjára vonatkozó tényleges háttér-információk sem. Mielőtt egyetlen rajzról véleményt mondanánk, érdemes abból a korosztályból minél több családrajzot összegyűjteni, és csak azt követően kijelentéseket megfogalmazni.

Az értékeléskor mindenképpen figyelembe kell venni az életkori sajátosságokat, a rajzfejlődési szakaszok jellegzetességeit *(pl. Feuer, 2000)*.

1. Globálisan pozitív vagy globálisan negatív családrajz:

Globálisan pozitívnak mondható az a rajz, ahol az alakok egy vagy két sorban helyezkednek el, senki sem marad le, és a családtagok kidolgozottságában nincs túlzott mértékű különbségtétel. A kisiskoláskortól kezdve határozottabban megfigyelhető a családszerkezet, a szülők elsődleges helye, illetve a gyerekek életkoruknak megfelelő szerepeltetése. Óvodáskorban az erősebb érzelmi hatásoknak köszönhetően sokkal változatosabb elrendeződéssel, színesebb kidolgozottsággal találkozunk. De az egyéni különbségek szintén nagyobb eltéréséket eredményezhetnek a rajzokon.
Globálisan negatív az a családrajz, ahol nem ismerhető fel semmiféle családszerkezet, a személyek rendezetlenül, kidolgozatlanabbul, átfirkálva jelennek meg. Akár le is maradhat valaki, vagy oda nem tartozó alakokkal egészülhet ki a rajz.

2. A családtagok közötti kapcsolat elemzése:

- Milyen a családtagok közötti hierarchia?
- A legelső helyen ki szerepel, érzelmileg ki a leghangsúlyosabb?
- Kit rajzolt le utolsónak, érzelmileg ki a legkevésbé hangsúlyos?
- Elemezhetjük az alakok kidolgozottságát is az érzelmi involválódás szempontjából.
- Kit hagyott le a családtagok közül? Megkérdezhetjük, hogy miért?
- Saját magát kihez rajzolta közelebb?
- A szülők közötti viszony miként jelenik meg?
- Miként jelenik meg a testvérek közötti kapcsolat?
- Hogyan került ábrázolásra a rajzoló szüleihez fűződő vonzalma?
- Megjelennek-e rokonszenvi vagy ellenszenvi érzések?

3. Szempontok a további jellemzéshez:

- Milyen hangulatot sugároz a teljes rajz?
- Milyen inadekvát elemekkel egészítette ki a családrajzot: oda nem tartozó személyek, állatok, tárgyak vannak-e a képen?
- Vannak-e szorongásra, félelemre, agresszióra utaló jelzések?
- Találhatók-e a rajzoló saját szükségleteire, vágyaira vonatkozó mozzanatok?
- A rajzoló önértékelésére is találhatunk utalásokat.

13.1.2. A családi kapcsolatok jellemzése önálló fogalmazással

Forrás:

Harsányi I. (1971): A tanulók megismerése. Tankönyvkiadó, Bp.

Tóth L. (2000b): Pszichológiai módszerek a tanulók megismeréséhez. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.

Alkalmazható: 10–18 éves korban.

Az alkalmazott módszer:
Fogalmazásírás során készült családjellemzés szempontok alapján történő elemzése.

A vizsgálat menete:
A kiosztott lapra kérjük, hogy például *A családi kapcsolatok fontossága az életemben* címmel írjanak egy fogalmazást a diákok. Az elkészült szövegeket különböző szempontok alapján értelmezhetjük.

Az instrukció: Arra kérlek benneteket, hogy írjátok le a családtagjaitok között kialakult kapcsolatok jelentőségét. Minél jobban jellemezzétek a családi érzelmi kötelékek szerepét a saját véleményetek alapján. Írjátok le azt is, hogy milyen kapcsolatban éltek a szüleitekkel és a testvéreitekkel. A fogalmazásban soroljatok fel olyan eseményeket, amelyek meghatározóak véleményetek szerint a családi kötődések szempontjából.

Elemzési szempontok:

- Az egyes családtagok fontossága a fiatal múltbéli, jelenlegi, esetleg jövőbeni életében.
- Milyen kötődési kapcsolatban van a családtagokkal?
- Milyen érzés fűzi a szülőkhöz, a testvérekhez, a nagyszülőkhöz?
- A családtagokkal kialakított kapcsolatok tartalmi elemzését is elvégezhetjük. Hogyan jellemzi a fiatal az egyes személlyel kialakult viszonyát? Milyen okokat, motívumokat sorol fel az adott kötődésnél?
- Milyen események szerepelnek a kapcsolatok szövődése szempontjából?
- Érzelmileg mely életesemények érintették meg leginkább a diákot?
- Rokonszenvek-ellenszenvek megjelenése.

13.1.3. A családtipológiai kérdőív

Forrás:

Tóth L. (2000b): Pszichológiai módszerek a tanulók megismeréséhez. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.

Alkalmazható:
10–18 éves korban.

Az alkalmazott módszer:
A fiatalok családképének megismerésére szolgáló családtipológiai kérdőív.

Az instrukció:
„Ezen a kérdőíven kijelentéseket olvashatsz, amelyek különböző mértékben lehetnek jellemzőek egy-egy családra. Arra vagyok kíváncsi, hogy ezek a kijelentések mennyire jellemzőek a családodra, tehát azokra a személyekre, akikkel együtt élsz. Lehetnek olyan állítások, amelyekkel teljesen egyetértesz, míg másokkal kevésbé vagy egyáltalán nem.
A kérdőív elején álló pontozás alapján, az egyes kijelentések után álló öt szám valamelyikét karikázd be attól függően, hogy mennyire jellemző a családodra!”

A kérdőív skálái:

A 30 állításból álló kérdőív 3 skálát foglal magába.
1. skála: Családi hatalom: az 1. 2. 4. 6. 13. 14. 16. 18. 21. tételek. Terjedelme: 9-45 pont között.
2. skála: Kohézió: a 3. 9. 12. 15. 17. 19. 23. 25. 28. 29. állítások. Terjedelme: 10-50 pont között. A családtagok közötti kapcsolatokról, ez a skála nyújtja a legtöbb információt.
3. skála: Adaptivitás: az 5. 7. 8. 10. 11. 20. 22. 26. 27. 30. állítások. Terjedelme: 10-50 pont között.

A családtípusok kritériumai:

„A” típusú család: legalább egy skála alacsony és maximum közepes a többi.
„M” típusú család: legalább egy skála magas és minimum közepes a többi.
„K” típusú család: mindhárom skála közepes.

Az egyes családtípusok jellemzői:

„A" típus: Az autokratikusabb hatalmi viszonyok, a laza kohézió – hajlam a szétesésre - , a szerepek és feladatok merevebb megosztása, az alacsonyabb adaptivitás jellemző.

„M" típus: Nagyobb arányban jellemző a túlzottan engedékeny, mindenbe beleszólást engedő, kevésbé határozott irányítási stílus és vezető szerep, az összefonódásra hajlamos erős kohézió, és a változékony, kevesebb stabilitást biztosító szerep- és feladatmegosztás.

„K" típus: Jellemző a kiegyensúlyozottabb, határokat is ismerő, inkább demokratikus hatalmi felépítés, az önállóságnak nagyobb teret engedő, nem túl erős, de a családtagok közötti jó kapcsolatot biztosító kohézió, és feladatok, szerepek struktúrának megfelelő rendszere.

Értékelés:

1. skála: átlag: 32,46
   SD: 5,61
2. skála: átlag: 41,50
   SD: 5,97
3. skála: átlag: 37,95
   SD: 5,75

Családtipológiai kérdőív

5: teljesen jellemző
4: nagyobbrészt jellemző
3: jellemző is meg nem is
2: nagyobbrészt nem jellemző
1: egyáltalán nem jellemző

1. A családtagok a bajban támogatják egymást.	5 4 3 2 1
2. A mi családunkban mindenki kifejtheti a véleményét.	5 4 3 2 1
3. Könnyebb a problémákat egy kívülállóval megbeszélni, mint a családtagokkal	5 4 3 2 1
4. Minden családtagnak beleszólása van a nagy családi döntésekbe.	5 4 3 2 1
5. Családunk gyakran van együtt a lakás egyik helyiségében.	5 4 3 2 1
6. A gyerekeknek beleszólásuk van a rendszabályokba.	5 4 3 2 1
7. A családunk általában együtt csinálja a dolgokat.	5 4 3 2 1
8. A családtagok megvitatják a problémákat, és mindenkinek tetsző jó megoldásokhoz jutnak.	5 4 3 2 1
9. A mi családunkban mindenki külön utakon jár.	5 4 3 2 1
10. A háztartási munkában felváltva végezzük a feladatokat.	5 4 3 2 1
11. A családtagok ismerik egymás közeli barátait.	5 4 3 2 1
12. Nehéz tudni, hogy a családunkban mik a szabályok.	5 4 3 2 1
13. A családtagok megbeszélik más családtagokkal a döntéseket.	5 4 3 2 1
14. A családtagok kimondják, amit gondolnak.	5 4 3 2 1
15. Nehéz elképzelni azt, hogy a családunk együtt csináljon valamit.	5 4 3 2 1
16. A problémák megoldásában érvényesülnek a gyerekek javaslatai.	5 4 3 2 1
17. Mindegyik családtag közel érzi a többi családtagot magához.	5 4 3 2 1
18. A büntetés igazságos a mi családunkban.	5 4 3 2 1
19. A családtagok közelebb éreznek valakit a családon kívül, mint a család tagjait.	5 4 3 2 1
20. A mi családunk új megoldásokat keres a problémákra.	5 4 3 2 1
21. A családtagok a szerint járnak el, ahogy a család dönt.	5 4 3 2 1
22. A családunkban megosztjuk a feladatokat.	5 4 3 2 1
23. A családtagok szívesen töltik a szabadidejüket együtt.	5 4 3 2 1
24. A mi családunkban nagyon nehéz a szokásokat megváltoztatni.	5 4 3 2 1
25. A családtagok otthon elkerülik egymást.	5 4 3 2 1
26. Ha a családban problémák adódnak, megegyezésre törekszünk.	5 4 3 2 1
27. Mi elfogadjuk egymás barátait.	5 4 3 2 1
28. A családtagok félnek elmondani, amit gondolnak.	5 4 3 2 1
29. Inkább két-két családtag csinál valamit együtt, mint az egész család.	5 4 3 2 1
30. A családtagoknak közös az érdeklődésük és közösek a kedvteléseik.	5 4 3 2 1

13.1.4. Családi kérdőív

Forrás:
Tóth L. (2004): Pszichológiai vizsgálati módszerek a tanulók megismeréséhez. Pedellus Tankönyvkiadó, Debrecen.

Alkalmazható: 17–18 éves korban.

Az alkalmazott módszer:
A fiatalok családképének megismerésére szolgáló családi kérdőív, amely információt nyújt a fiatalok jelenlegi családi élményeiről, valamint a majdani párkapcsolatukra és saját családjukra vonatkozó elképzelésükről.

Családi Kérdőív

1. A családon belül rendelkezel a szabadidőddel? (Egy választ húzz alá!)

   a. a szülők megbeszélik velem
   b. naponta beszámolok, hogy mit csinálok
   c. csak a hazatérés időpontja kötött
   d. engedélyhez kötnek szüleim szinte mindent
   e. teljesen önállóan rendelkezem szabadidőmmel, bár én magamtól is beszámolok
   f. önállóan rendelkezem szabadidőmmel, s nem is beszélünk róla szüleimmel
   g. másképp, éspedig…………………………………………………........

2. A te leendő családi életedről szoktatok-e otthon beszélgetni? (Egy választ húzz alá!)

   a. eddig még nem
   b. komolyan még nem
   c. volt már róla szó, de én untam
   d. előhoztam már én is, de leintettek
   e. én is örülök, hogy erről beszélünk, tervezgetünk
   f. egyéb válasz……………………………………………………………

4. Minősítsd 1-től 9-ig, a szerinted ideális élet „kellékeit”!

   a. …. anyagi megalapozottság, gondtalan megélhetés
   b. …. közös és arányos teherviselés a családi munkában
   c. …. a családi gazdálkodás, pénzfelhasználás közös tervezése, de megfelelő zsebpénz biztosítása is
   d. …. rendszeres és örömteli szexuális élet
   e. …. egymás kölcsönös szeretete, megbecsülése, segítése
   f. …. a gyermekek közös gondozása, felnevelése
   g. …. hasonló vagy közel azonos műveltség, érdeklődés
   h. …. hasonló vagy közel azonos vélemény fontos kérdésekről (pl. politikai, erkölcsi, világnézeti)
   i. …. közös szabadidő-programok, művelődés, szórakozás a család számára, de alkalmanként csak kettesben a házastársammal

5. Milyen élmények alapján van élményed egy jó házasságról? (Három válasz húzható alá!)
   a. rokonsági tapasztalatok
   b. szüleim házassága
   c. barátaim, ismerőseim szüleinél tapasztaltak
   d. baráti beszélgetések révén
   e. olvasmány-, illetve filmélményeimből
   f. tanáraim, osztályfőnököm iskolai foglalkozásaimból
   g. az önkormányzati élet keretében is beszéltünk róla
   h. más módon, éspedig………………...

6. Mit csinálnál a szüleid házasságában látottakhoz hasonlóan?...........
   ……………………………………………………………………
   ……………………………………………………………………
   Miért?
   ……………………………………………………………………
   ……………………………………………………………………

7. Milyen tapasztalatok alapján van esetleg rossz véleményed a házasságról? (Három válasz húzható alá!)

   a. rokonsági tapasztalatok
   b. szüleim házassága
   c. barátaim, ismerőseim szüleinél tapasztaltak
   d. baráti beszélgetések révén
   e. olvasmány-, illetve filmélményeimből
   f. tanáraim, osztályfőnököm iskolai foglalkozásaiból
   g. az önkormányzati élet keretében is beszéltünk róla
   h. más módon, éspedig: ……………………………………..

8. Mi a rossz véleményednek az oka, és mit kifogásolsz a házasságban?
   ……………………………………………………………………
   ……………………………………………………………………

9. Mit csinálnál szüleidtől eltérően a Te házasságodban?
   ……………………………………………………………………
   ……………………………………………………………………
   Miért?
   ……………………………………………………………………
   ……………………………………………………………………

10. Miért szeretnél leginkább házasságot kötni?
    ……………………………………………………………………
    ……………………………………………………………………

11. Vannak-e nézeteltéréseid családod felnőtt tagjaival?

Igen Nem

Mifélék?…………………………………………………………
………………………………………………………………………

12. A Te családodban most ki dolgozik a legtöbbet a családért?...
Mi erről a véleményed?
………………………………………………………………………

13. Hogyan tervezed házasságod első öt évét? (Egy válasz húzandó alá!)

   a. rengeteget kell majd dolgoznunk, hogy mindenünk meglegyen
   b. a munka mellett rendszeresen szakítunk majd időt szórakozásra, művelődésre is
   c. sokat fogunk szórakozni, addig tegyük, amíg fiatalok vagyunk
   d. a munka mellett, ha ritkán is, de alkalmanként szórakozunk, kikapcsolódunk
   e. nagyon szeretném, ha mielőbb gyermekünk lenne, mert fel is kell még azt nevelni, és az idősebb korban már nehezebben megy
   f. egyéb módon, éspedig:……………………………………….

14. A házasélethez szükséges szexuális ismereteidet hogyan minősíted? (Egy válasz húzandó alá!)

   a. nagyon kevésnek tartom
   b. vannak ismereteim, de elég zavarosak
   c. a lényeggel tisztában vagyok, de kérdéseim még lennének
   d. úgy vélem, én már mindent tudok
   e. egyéb válasz:…………………………………………………...

15. Szexuális ismeretekből kiktől kaptál megalapozottan a legtöbbet?

   a. szüleimtől
   b. rokonaimtól, ismerőseimtől
   c. barátaimtól, barátnőimtől
   d. klubfoglalkozások előadóitól
   e. könyvekből, filmekből
   f. egyéb válasz: …………………………………………………...

16. Szerinted szükséges-e az iskolában (egyetemen) szexuális felvilágosításról vagy a helyes szexuális magatartásról beszélni?

Igen Nem

Miért?

……………………………………………………………………………

Ha igen, miről lenne fontos hallani?

……………………………………………...

17. Hogyan tervezed a gyermekek megjelenése után a szabadidős programjaidat? (Egy válasz húzandó alá!)

   a. amíg kicsi a gyerek, nem megyünk sehova
   b. majd felváltva szórakozunk, hogy a gyerekre is vigyázzunk
   c. majd az anya otthon marad, úgyis ő ért hozzá a legjobban
   d. nagyszülőkre, ismerősökre bízzuk
   e. fogadunk hozz olyankor valakit
   f. egyéb válasz:…………………………………………………...

18. Szerintem a gyerek nevelésére a legnagyobb figyelmet (Egy válasz húzandó alá és kiegészítendő!)

   a. a csecsemőkorban kell fordítani, azért mert……………………………………...................................
   b. az óvodáskorban kell fordítani, azért mert……………………………………………………………...
   c. kamaszkorban kell fordítani, azért mert……………………………………………………………...
   d. máskor, éspedig……………………………………………

19. Van-e szerinted értelme, jelentősége a családi ünnepeknek?

Igen Nem

Te mikor tervezel ilyet?...

Hogyan képzelsz el egy ilyen ünnepet?...,.......

20. Hogyan nevelnéd majd gyermekedet? (Két válasz húzandó alá!)

   a. ez az anya feladata
   b. ez az apa feladata
   c. a szülők közös dolga ez
   d. szakkönyveket is olvasok majd hozzá
   e. az óvodában, iskolában lesz úgyis a legtöbbet
   f. otthon erre a nagyszülőknek van a legtöbb ideje
      más módon…………………………………………………………
      ………………………………………………………………..

21. Nézeted szerint milyen ismeretek kellenek leginkább a gyermekneveléshez, amelyek belőled még hiányoznak? (Többet is aláhúzhatsz!)

   a. a gyermek testi-lelki fejlődésére vonatkozók
   b. a gyermek táplálására, ápolására vonatkozók
   c. a gyermek betegségére vonatkozók
   d. a gyermek szellemi fejlesztésére vonatkozók
   e. a gyermeknevelés módszereire, eljárásaira vonatkozók
   f. mások, éspedig: …..………………………………………….
      ……………………………………………………………….

22. Elképzelésed szerint hogyan osztjátok be a családi munkát? (Csak azt egészítsd ki, amelyikre gondolsz)

   a. férfi végzi a……………………………………….................
   b. a nő végzi a ………………………………………………….
   c. közös munka lesz a ………………………………………….
   d. a gyerek végzi majd a ………………………………………
   e. egyéb: ……………………………………………………….

23. Minősítsd 1-től 7-ig, amely területeken érzed most leghiányosabbnak a családi élethez nélkülözhetetlen ismereteket (1: leghiányosabb, 7: legkevésbé hiányos)

   a. …. hogy kell majd az új helyzetben viselkedni
   b. …. hogyan neveljük majd helyesen gyerekünket
   c. …. a házasélet szexuális oldala
   d. …. hogyan osszuk be majd jól és igazságosan a szabadidőnket
   e. …. hogyan végezzük és osszuk meg a házi munkaterheit
   f. …. hogyan gazdálkodjunk majd okosan a család pénzével
   g. …. hogyan lehet hosszú és boldog egy házasság

24. Az alábbi 9 tulajdonságból húzd alá azt a hatot, amelyiket szeretnéd, ha házastársadban is meglenne?

   a. szorgalom, igyekvés
   b. tudatos, kitartó
   c. takarékos, beosztó
   d. ideális szexuális partner
   e. ügyes, leleményes
   f. türelmes, megértő
   g. derűs, jó kedélyű
   h. gyerekszerető
   i. komoly, megfontolt

25. A házasélettel, családi élettel kapcsolatban olvastál-e már valamilyen szakirodalmat, könyvet?

Igen Nem

Ki ajánlotta, s mi volt a címe:

……………………………………………………………………………..

13.1.5. Kapcsolati kérdőív

Forrás:
Csóka Sz.-Szabó G.-Sáfrány E.-Rochlitz R.-Bódizs R. (2007): Kísérlet a felnőttkori kötődés mérésére – A Kapcsolati Kérdőív (Relationship Scale Questionaire) Magyar változata. In: Pszichológia, 2007/ 4. 333-355.

Alkalmazható: 18 éves kortól.

Alkalmazott módszer:
Önkitöltős kérdőíves vizsgálat, amelynek során megismerhetővé válik az értékeléshez igazodó dimenziókban az egyének kapcsolati viszonyulása.

Kapcsolati Kérdőív (Relationship Scales Questionnaire – RSQ magyar változata)

Ötfokú skálán kell bejelölni, hogy az egyes állítás mennyire jellemző a kitöltőre (1: egyáltalán nem jellemző – 5: nagyon jellemző).

1. Nehéznek találom, hogy másoktól függjek.
   1 2 3 4 5
2. Nagyon fontos számomra, hogy függetlennek érezzem magam.
   1 2 3 4 5
3. Könnyen alakítok ki szoros érzelmi kapcsolatot másokkal.
   1 2 3 4 5
4. Teljesen össze akarok olvadni egy másik emberrel.
   1 2 3 4 5
5. Tartok tőle, hogy megsérülhetek, ha túl közel engedek magamhoz másokat.
   1 2 3 4 5
6. Jól érzem magam szoros érzelmi kapcsolatok nélkül.
   1 2 3 4 5
7. Nem vagyok biztos benne, hogy mindig lesz mellettem valaki, mikor szükségem lesz rá.
   1 2 3 4 5
8. Teljesen meghitt, bensőséges érzelmi kapcsolatra vágyom.
   1 2 3 4 5

9. Aggaszt, ha egyedül vagyok.
1 2 3 4 5
10. Nem okoz számomra nehézséget, hogy másoktól függjek.
1 2 3 4 5
11. Gyakran aggódom, hogy a szerelmi partnerem nem szeret igazán.
1 2 3 4 5
12. Nehéznek találom, hogy tökéletesen megbízzak másokban.
1 2 3 4 5
13. Aggódom, hogy mások túl közel kerülnek hozzám.
1 2 3 4 5
14. Nagyon szoros érzelmi kapcsolatokat akarok.
1 2 3 4 5
15. Nem okoz számomra nehézséget, hogy mások függjenek tőlem.
1 2 3 4 5
16. Aggaszt, hogy mások nem értékelnek engem olyan sokra, mint én őket.
1 2 3 4 5
17. Az emberek soha nincsenek ott, mikor szükség van rájuk.
1 2 3 4 5
18. Az a vágyam, hogy nagyon közel kerüljek másokhoz, gyakran elijeszti az embereket tőlem.
1 2 3 4 5
19. Nagyon fontos számomra, hogy önálló legyek.
1 2 3 4 5
20. Idegesít, ha valaki túl közel akar kerülni hozzám.
1 2 3 4 5
21. Gyakran aggódom, hogy a partnerem nem marad velem.
1 2 3 4 5
22. Jobban szeretem, ha mások nem függnek tőlem.
1 2 3 4 5
23. Tartok tőle, hogy elhagynak.
1 2 3 4 5
24. Kényelmetlen számomra, ha közel kerülök másokhoz.
1 2 3 4 5
25. Úgy érzem, hogy mások vonakodnak olyan közel kerülni hozzám, mint ahogy én szeretném.
1 2 3 4 5
26. Jobban szeretem, ha nem függök másoktól.
1 2 3 4 5

27. Tudom, hogy lesz mellettem valaki, ha szükségem lesz rá.
1 2 3 4 5

28. Aggaszt, hogy mások nem fogadnak el.
1 2 3 4 5

29. A szerelmi partnerem gyakran közelebb akar kerülni hozzám, mint amennyire én szeretném.
1 2 3 4 5

30. Könnyedén alakítok ki szoros kapcsolatokat másokkal.
1 2 3 4 5

Értékelés:

Biztonságos kötődést mérő állítások: 3, 9 (fordítottan kell értékelni), 10, 15, 28 (fordítottan).
Bizalmatlan kötődést mérő állítások: 1, 5, 12, 24.
Aggodalmaskodó kötődést mérő állítások: 6 (fordítottan), 8, 16, 25.
Elkerülő kötődést mérő állítások: 2, 6, 19, 22, 26.

Függetlenség:	*nagyon alacsony:*	*< 5*
	alacsony:	*11-12*
	átlag:	*13-16*
	magas:	*17-18*
	nagyon magas:	*18<*

Aggodalmaskodás:	*nagyon alacsony:*	*<11*
	alacsony:	*11-12*
	átlag:	*13-16*
	magas:	*17-18*
	nagyon magas:	*8<*

13.2. A bölcsődés korú kisgyerekek társas kapcsolatainak megismerési lehetőségei

13.2.1. A bölcsődei páros gyerekkapcsolatok megfigyelése

Forrás:
A szerző saját összeállítása.

Alkalmazható: 2–3 éves korban.

Alkalmazott módszer:

Szempontok mentén, jegyzőkönyvvezetéssel, közvetlen vagy közvetett módon történő megfigyelés. Az eljárás során megismerhetjük a bölcsődei csoportokban visszatérően együttjátszó kisgyerekek viselkedését.

A vizsgálat menete:

Előre meghatározott időtartamban, például néhány napon keresztül, vagy egy héten keresztül meghatározott időpontban, például a szabadjáték során, figyelemmel kísérjük a kiválasztott, együtt tevékenykedő gyerekeket. Arra vagyunk kíváncsiak, hogy valóban találunk-e olyan kisgyerekeket, akik a magányos tevékenységektől jól elkülöníthetően, visszatérő rendszerességgel tartósabb kapcsolatban vannak egymással.

A jegyzőkönyv kezdődő formája:

Jegyzőkönyv adatai, hely, dátum, időpont	A megfigyelt gyerekek neve, jele	A közös tevékenység megnevezése, tartalma	Az együttes tevékenység időtartama

Értékelési szempontok:

- A társulások előfordulási gyakorisága és időtartama.
- Az együtt tevékenykedő kisgyerekek életkora és neme.
- Az együttes tevékenységek jellemzése.
- Háttér-információk gyűjtése (szülőktől, bölcsődei gondozónőktől) az együtt tevékenykedő kisgyerekekről, amelyeknek szerepe lehet a vonzalomban.
- Az általunk végzett megfigyelés eredményének összevetése szakirodalmi adatokkal.

13.2.2. A bölcsődei gyermekcsoportosulási szintek megfigyelése

Forrás:

Mérei F. (1967): Az együttes élmény. In: Pataki F. (szerk.): Csoportlélektan. Gondolat Könyvkiadó, Bp. 346-365.

Kósáné O.V. (2001): A mi óvodánk. Okker Kiadó.

Alkalmazható: 2–3 éves korban.

Alkalmazott módszer:
Szempontok mentén, jegyzőkönyvvezetéssel, közvetlen vagy közvetett módon történő bölcsődei csoport megfigyelése.

A vizsgálat menete:
Előre meghatározott időtartamban, például egy hétig napi rendszerességgel, 10-15 percig figyeljük meg a kisgyerekeket szabadjáték közben. Ezáltal képet kaphatunk a magányosan játszó gyerekekről, a párban tevékenykedőkről, esetleg a kiscsoportban együttjátszókról.

A jegyzőkönyv kezdődő formája:

Jegyzőkönyv adatai, hely, dátum, időpont	A megfigyelt gyerekek neve, jele	A tevékenység megnevezése, tartalma	Csoportosulási szint

A csoportosulási szintek:

I. Magányos semmittevés
II. Magányos semmittevés a csoportban
III. Magányos játék
IV. Mások figyelemmel kísérése
V. Őt figyelik
VI. Csoportos semmittevés
VII. A csoportban, egymástól elkülönülten játszanak
VIII. Csoportos szemlélődés

IX. Az általunk megfigyelt kisgyerek körül tevékenykedik a csoport
X. Együttmozgás
XI. Összeverődés egy tárgy körül.

Javasolt szempontok az értékeléshez:

1. Összesítsük a jegyzőkönyvek eredményeit, és állapítsuk meg a csoportosulási szintek előfordulási gyakoriságát.
2. Összesítsük az egyes csoportosulási szinteken tevékenykedő gyerekek számát.
3. Megvizsgálhatjuk a gyerekek életkora és a társulási szintek közötti összefüggéseket.
4. Megnézhetjük a nemi különbségeket: a lányok és fiúk társulási szintjeinek eltéréseit.
5. Kövessük végig egy-egy kisgyerek társulási helyzetét a megfigyelés időtartamában.

13.2.3. A bölcsődei beszoktatás során bontakozó gyermek–gondozónő kapcsolat megfigyelése

Forrás:
A szerző saját összeállítása.

Alkalmazható: 1–3 éves korban.

Alkalmazott módszer:
Szempontok mentén, jegyzőkönyvvezetéssel, bölcsődei beszoktatás közvetlen vagy közvetett módon történő megfigyelése.

A megfigyelés menete:
A beszoktatás ideje alatt napi rendszerességgel megfigyelési szempontok alapján végigkövetjük a kisgyermek édesanyjától való eltávolodásának, illetve ezzel párhuzamosan a bölcsődei gondozónőhöz való közeledésének folyamatát. Lehetőség van arra is, hogy az itt ajánlott egyes feladatokat más-más megfigyelő párhuzamosan végezze el.

1. A bölcsődébe beszoktatott kisgyermek édesanyjától való távolodásának megfigyelése a kisgyermek viselkedésének elemzésével.

A jegyzőkönyv kezdődő formája:

Jegyzőkönyv adatai, hely, dátum, időpont	A megfigyelt gyerek neve, jele	A szülővel végzett tevékenység megnevezése, tartalma	A szülővel való együttlét kommunikációs (nonverbális-verbális) megnyilvánulásai	A szülőtől távol töltött idő mennyisége

Elemzési szempontok:

A jegyzőkönyvben szereplő szempontok mentén történő elemzést végezhetjük el. Az elemzés során azt szeretnénk megtudni, hogy miként változik a beszoktatási idő alatt a kisgyermek szülőjéhez kapcsolódó viselkedése?

- Hogyan változik a szülő közvetlen közeléből távol töltött időtartam a beszoktatás ideje alatt?
- A szülővel folytatott kommunikáció változása.
- Mi jellemzi a szülővel végzett tevékenységeket?
- Miként változik a beszoktatáskor a gyerek-szülő együttes tevékenysége?

2. Az előző esemény végigkísérésének kiegészítéseként megfigyelhetjük a kisgyermek bölcsődei gondozójához történő kapcsolódásának alakulását, a kisgyermek viszonyulása alapján.

A jegyzőkönyv kezdődő formája:

Jegyzőkönyv adatai, hely, dátum, időpont	A megfigyelt gyerek neve, jele	A gondozónővel folytatott tevékenység megnevezése, tartalma	A gondozónővel való együttlét kommunikációs (nonverbális-verbális) megnyilvánulásai	A kisgyermek gondozónőjével együttesen eltöltött idő mennyisége

Elemzési szempontok:

- Miként módosul a gondozónővel együtt töltött idő mennyisége?
- Hogyan változik a kisgyerek gondozónőjével folytatott kommunikációja?
- Mi jellemzi a gondozónővel együtt végzett tevékenységeket?
- Hogyan változik a gyerek-gondozónő tevékenysége?

3. A gondozónő viselkedésének megfigyelése a beszoktatási idő alatt.

A jegyzőkönyv kezdődő formája:

Jegyzőkönyv adatai, hely, dátum, időpont	A gondozónő kezde-ményezése	A gondozónő viszonyulása a kisgyerek kezdeménye-zéséhez	A gondozónő (nonverbális-verbális) kommuni-kációja	A gondozónő és az új kisgyerek együtt töltött idejének mértéke

Elemzési szempontok:

- Az együtt töltött idő változása.
- A gondozónő nonverbális- és verbális kommunikációjának jellemzése.
- A gondozónő által kezdeményezett tevékenységek.
- A gondozónő kapcsolódása a kisgyermek tevékenységeihez.

4. A szülő viselkedésének követése a beszoktatási időszakban.

A jegyzőkönyv kezdődő formája:

Jegyző-könyv adatai, hely, dátum, időpont	A szülő kezdemé-nyezése	A szülő viszonyulása gyermeke kezdeménye-zéséhez	A szülő nonverbális-verbális kommuniká-ciója	A szülő gyermekével együtt töltött idejének mennyisége

Elemzési szempontok:

- Az együtt töltött idő változása.
- A szülő gyermekével folytatott kommunikációjának elemzése.
- A szülői kezdeményezések.
- A szülő viszonyulása gyermekéhez.

Végül lehetőség van az egyes megfigyelések eredményeinek összevetésére, az eredmények összefüggéseinek értékelő elemzésére.

13.2.4. A gondozónő–gyerek kapcsolat megfigyelése gondozási tevékenység és játéktevékenység közben

Forrás: A szerző saját összeállítása.

Alkalmazható: 1–3 éves korban.

Alkalmazott módszer:
Szempontok mentén, jegyzőkönyvvezetéssel a gondozónő-gyerek kapcsolat megfigyelése, közvetett vagy közvetlen módon.

A megfigyelés menete:
Meghatározott időpontban, például naponta 10–15 percig egy-két hétig, vagy szüneteket közbe iktatva, de mégis előre kijelölt rendszerességgel megfigyelési szempontok alapján végigkövetjük a kisgyermek és nevelőjével létesített kapcsolatának alakulását egyes tevékenységekben.

Jegyzőkönyv adatai, hely, dátum, időpont	A gondozónő gondozási tevékenysé-gének megnevezése, tartalma	A gondozónő-kisgyermek együttes játék-tevékenységé-nek tartalma	A gondozónő-gyermek nonverbális-verbális kommunikációja	A gondozónő-gyermek közösen végzett tevékenységé-nek időtartama

Elemzési szempontok:
- A közösen végzett tevékenységek idejének alakulása.
- A gondozási feladatok jellemzése a gondozónő és kisgyermek kapcsolatának alakulása szempontjából.
- A gondozónő és a kisgyermek kapcsolatának alakulása a játéktevékenységekben.
- A gondozónő-gyermek kapcsolatban előforduló kommunikációs események elemzése.

13.2.5. Interjú- és kérdőívvázlat a gondozónő–gyerek kapcsolat megismeréséhez

Forrás:
A szerző saját összeállítása.

Alkalmazható: A gondozónők körében.

A módszer a bölcsődés korú kisgyerekekkel kialakított kapcsolat megismerését célozza meg.

Az alkalmazott módszer:

A gondozónővel történő beszélgetés során előre összeállított kérdéscsoportokhoz tartozó kérdések alapján annak vizsgálata, hogy miként jellemzi a gondozónő a csoportjába járó kisgyermekkel kialakított kapcsolatát.

Kérdéscsoportok:

- A gondozónő személyes- és családi életére vonatkozó kérdések.
- A gondozónő korábbi szakmai múltjának megismerését feltáró kérdések.
- A gondozónő jelenlegi szakmai helyzetének megismerése.
- A gondozónő saját gyerekcsoportjának általános jellemzésének megismerését célzó kérdések.
- A gondozónő és a teljes gyerekcsoporttal kialakított kapcsolat tartalmi jellemzésére irányuló kérdések.
- A gondozónő és az általa kiválasztott kisgyermekkel kialakított kapcsolat tartalmi megismerését eredményező kérdések.

Egyetlen gondozónőnek a válaszai alapján is elvégezhetjük az értékelést, de a kérdéscsoportok mentén összeállított zárt és nyílt végű kérdéseket tartalmazó kérdőív felvételét követően (minimum 40 kitöltött kérdőív), akár statisztikai elemzésbe, összefüggések kimutatásába, hipotézisvizsgálatba is belefoghatunk.

13.2.6. Az átmeneti tárgyhasználat megfigyelése

Forrás:
A szerző saját összeállítása.

Alkalmazható:
Bölcsődés- és óvodáskorban.

Alkalmazott módszer:

Szempontok mentén történő megfigyelés, amelynek célja a kisgyerekek átmeneti tárgy használatának megismerése és jellemzése.

Megfigyelési szempontok:

- A gyerekek által használt átmeneti tárgyak kategóriái, jellemzői.
- Az átmeneti tárgyhoz fűződő kapcsolat sajátosságainak összegyűjtése.
- A nemi különbségek szerepe.
- Az átmeneti tárgyhasználat változása az életkor előrehaladtával.
- Az átmeneti tárgyak alkalmazásának változása a bölcsődei napirend során.
- A különböző helyzetek, érzelmileg fontos szituációk befolyásoló szerepe az átmeneti tárgyhasználatban.
- Az átmeneti tárgy és a többi játékeszköz alkalmazása közötti hasonlóságok és különbségek.

A megfigyelési eredményeket rögzíthetjük, majd a jelzett szempontok, valamint a szakirodalmi adatok figyelembevételével értékelhetjük a leírtakat *(pl. Winnicott, 1999)*. További megfigyelési szempontokat is kitalálhatunk, akár a kapott eredmények alapján.

13.3. Az óvodások társas kapcsolatrendszerének vizsgálata

13.3.1. Az óvodai gyerekcsoportosulási szintek megfigyelése

Forrás:

Mérei F. (1967): Az együttes élmény. In: Pataki F. (szerk.): Csoportlélektan. Gondolat Könyvkiadó, Bp. 346-365.

Kósáné O.V. (2001): A mi óvodánk. Okker Kiadó.

Alkalmazható: 3–7 éves korban.

Alkalmazott módszer:

Szempontok mentén jegyzőkönyvvezetéssel, közvetlen vagy közvetett módon történő óvodai csoport megfigyelése.

A vizsgálat menete:

Előre meghatározott időtartamban, például egy hétig napi rendszerességgel, 5–10 percig figyeljük meg a kisgyerekeket játéktevékenység közben. Ezáltal képet kaphatunk a magányosan játszó gyerekekről, a párban tevékenykedőkről, illetve a csoportban együttjátszókról.

A jegyzőkönyv kezdődő formája:

Jegyzőkönyv adatai, hely, dátum, időpont	A megfigyelt gyerekek neve, jele	A tevékenység tartalma	Csoportosulási szint

A csoportosulási szintek:

- XII. Magányos semmittevés
- XIII. Magányos semmittevés a csoportban
- XIV. Magányos játék
- XV. Mások figyelemmel kísérése
- XVI. Őt figyelik
- XVII. Csoportos semmittevés
- XVIII. A csoportban, egymástól elkülönülten játszanak
- XIX. Csoportos szemlélődés
- XX. Az általunk megfigyelt kisgyerek körül tevékenykedik a csoport
- XXI. Együttmozgás
- XXII. Összeverődés egy tárgy körül.
- XXIII. Szerepek nélküli összedolgozás
- XXIV. Szereposztásos tevékenység
- XXV. Szervezett csoporttevékenység vezetővel és szerepekkel.

Javasolt szempontok az értékeléshez:

1. Összesítsük a jegyzőkönyvek eredményeit és állapítsuk meg a csoportosulási szintek előfordulási gyakoriságát.
2. Összesítsük az egyes csoportosulási szinteken tevékenykedő gyerekek számát.
3. Megvizsgálhatjuk a gyerekek életkora és a társulási szintek közötti összefüggéseket.
4. Megnézhetjük a nemi különbségeket: a lányok és fiúk társulási szintjeinek eltéréseit.
5. Kövessük végig egy-egy kisgyerek társulási helyzetét a megfigyelés időtartamában. Próbáljunk találni összefüggéseket.
6. Hasonlítsuk össze az életkorilag homogén és heterogén csoportok társulási jellemzőit.

13.3.2. Az aktometriai módszer az óvodások kortárskapcsolatainak megismeréséhez

Forrás:

Mérei F. (1967): Az együttes élmény. In: Pataki F. (szerk.): Csoportlélektan. Gondolat Könyvkiadó, Bp. 346-365.

Kósáné O.V. (2001): A mi óvodánk. Okker Kiadó.

Alkalmazható: 3–7 éves korban.

Az alkalmazott módszer:
Az aktometriai szempontok mentén jegyzőkönyvvezetéssel, közvetlen vagy közvetett módon történő óvodai csoportok vagy egyének megfigyelése.
Az aktometria elnevezésű módszer Mérei Ferenc által kidolgozott olyan eljárás, amely a korábban ismertetett csoportosulási szintek megfigyelésén túl figyelembe veszi a kapcsolatba került gyerekek egymásra kifejtett reakcióit is.

A vizsgálat menete:
Előre meghatározott időtartamban, például egy hétig napi rendszerességgel 10–15 percig figyeljük meg a kisgyerek társas viselkedését, jegyezzük le, majd jelöljük meg az itt felsorolásra kerülő aktometriai kategóriákkal.
A modellnyújtás kezdeményező viselkedésmintákat jelent, amelyeket a társak átvesznek. Az átvett magatartás a modellkövetés.
Természetesen újabb kategóriákhoz tartozó cselekvéseket is megfigyelhetünk a kisgyerekek viselkedési repertoárjában.

A jegyzőkönyv kezdődő formája:

Jegyzőkönyv adatai, hely, dátum, időpont	Az interakciót folytató gyerekek neve vagy jele	Szóbeli közlések	Cselekvések	Társas reagálások: Mny: modellnyújtás Mk: modellkövetés

Az aktometriai értelmezéshez használható kategóriák és jelölésük:

Társas viselkedés megnevezése	Az egyén és a csoport reakciói	Jelölési lehetőség
Parancsolás	Parancsol, amit követnek	A
	Parancsol, amit nem követnek	B
	Parancsolnak neki, amit követ	C
	Parancsolnak neki, amit nem követ	D
Kezdeményezés	Kezdeményezés, amit követnek	E
	Kezdeményezés, amit nem követnek	F
	Más gyerek kezdeményezését követi	G
	Más gyerek kezdeményezését visszautasítja	H
Irányítás	Irányít	I
	Részt vesz az irányításban	J
	Követi az irányítást	K
	Kiszolgáló szerepet tölt be	L
	Őt szolgálják ki	M
Tárgy megszerzése, megtagadása	Kéri a tárgyat és megkapja	N
	Kéri a tárgyat, nem kapja meg	O
	Tőle kérik, odaadja	P
	Tőle kérik, nem adja oda	Q
	Elvesz egy tárgyat a másik gyerektől	R
	El akar venni egy tárgyat, de nem sikerül	S
	Tőle vesznek el valamit	T
	El akarnak tőle venni egy tárgyat, de nem adja	U
Támadás	Megtámad valakit, vagy szétrombolja a játékát	V
	Őt támadják	W
	Fenyeget szóval, gesztussal	X
	Őt fenyegetik	Y
Közeledés	Mutat valamit	α
	Neki mutatnak	β
	Kínál valamit	γ
	Neki kínálnak	δ
	Kérdez, választ kap	ε
	Kérdez, nem kap választ	ρ
	Tőle kérdeznek, felel	η
	Tőle kérdeznek, nem felel	θ

Szempontok az értékeléshez:

1. Az egyes társas kezdeményezések és reagálások összesítése a megfigyelt gyerek vagy csoport esetében.
2. Milyen az előfordulási arány az elfogadás és elutasítás megnyilvánulásaiban?
3. Milyen a modellnyújtás és a modellkövetés aránya?
4. Nézzük meg az életkor befolyásoló szerepét a társas megnyilvánulásokban!
5. Vannak-e nemi eltérések?
6. A társas események különbségei a vegyes illetve homogén csoportban.
7. Az egyéni jellemzők, tulajdonságok összevetése a társas megnyilvánulásokkal.
8. További háttér-információk összekapcsolása a gyerekek társas megnyilvánulásaival.

13.3.3. Az óvodai rokonszenvi szociometriai eljárás

Forrás:

Mérei F. (1971): Közösségek rejtett hálózata. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp.

Kósáné O.V. (2001): A mi óvodánk. Okker Kiadó.

Alkalmazható: 3–7 éves korban.

Az alkalmazott módszer:
A rokonszenvi érzelmi kapcsolatok óvodai csoportban történő vizsgálata „Postás játékkal”.

A vizsgálat menete:
Az óvónő irányításával a gyerekek körben elhelyezkednek a csoportban, és azt kérjük tőlük, hogy vegyenek részt egy „Postás Játékban”. Akár korábban közösen elkészített képeslapok alkalmazásával, vagy az általunk felkínált képeslapokkal instruáljuk őket, hogy vigyenek oda 3 olyan társuknak egy-egy képeslapot, akiket legjobban kedvelnek a csoportban. A szociometriai eljárás lényege, hogy csak a jelenlévő személyekre irányulhat, ezért célszerű akkor elvégezni, amikor senki sem hiányzik a csoportból. A kiosztott képeslapokra tüntessük fel a gyerekek nevét vagy jelét, hogy az értékelésnél könnyebb legyen a dolgunk.
A gyerekek odaadják a képeslapokat az általuk kiválasztott társuknak, majd a felnőtt feltünteti az ő jelüket is. A választások lejelölését követően a gyerekek tovább játszhatnak a képeslapokkal.

Az eredmény összesítése kölcsönösségi táblázatban:

A kölcsönösségi táblázatban tudjuk rögzíteni a rokonszenvi kapcsolatokat. A gyerekek között történő választásokban előfordulhat, hogy mindhárom képeslapot ugyanannak a kisgyereknek továbbítják, de szétoszthatják 3 különböző csoporttárs között is.
A táblázat első függőleges oszlopába és az első vízszintes sorba is beírjuk a gyerekek jelét vagy nevét. Majd a választásokat is bejegyezzük, és feltüntetjük a kölcsönös kapcsolatokat, például bekarikázással.

A kölcsönösségi táblázat formája:

	AA	BB	CC	DD
AA		I	I	I
BB	I			
CC				III
DD			III	

A táblázatban például az látható, hogy AA és BB között egyszeres kölcsönös választás történt, tehát mindkét gyerek egy-egy képeslapot adott át egymásnak. AA és CC, DD között egyoldalú egyszeres választást figyelhetünk meg, míg DD és CC között háromszoros kölcsönös választást, tehát ők ketten mindhárom képeslapjukat egymásnak adták oda.
Az oszlopokban szereplő egyes vonalak számát összeadva az oszlop alján összesítve megtudhatjuk, hogy az illető kisgyereket hányan választották a csoportból.
Ezután összesíthetjük az egyoldalú választásokat, az egyszeres, a kétszeres, esetleg a háromszoros kölcsönös rokonszenvi választásokat is.
A csoport rokonszenvi választásának grafikus megjelenítésére ún. szociogramot is készíthetünk, amelyben a kölcsönös kapcsolódásokat tudjuk szemléltetni, de láthatók azok a magányosan elhelyezkedő gyerekek is, akiknek nincs a csoporton belül kölcsönös választása. Négyzetekkel jelölhetjük a fiúkat, körökkel a lányokat, közöttük összekapcsoló egyenes vonallal a kölcsönösséget, nyíllal pedig az egyoldalú szimpátiát. A kölcsönösség alakzatai: páros alakzat, amikor két gyerek között van a kapcsolat; háromszög, amikor három kisgyerek között; négyzet, amikor négyen tartoznak össze; a lánc alakzatban pedig egymás mellett elhelyezkedő kapcsolódások figyelhetők meg. A sztár helyzetére a csillag alakzat utal, míg a magányosok elkülönülve szerepelhetnek.

Elemzési szempontok:

- A kölcsönös választások aránya.
- A magányosok száma.
- Az egyirányú kapcsolódások aránya.
- A szociogramon figyeljük meg az előforduló alakzatokat.

- Keressünk okokat a kölcsönösség kialakulásának magyarázatára.
- Elemezzük a nemi különbségek és az életkor befolyásoló szerepét.
- A magányos gyerekek helyzetének értelmezése, keressünk háttértényezőket.
- Érdemes félévente, évente legalább egyszer megismételni a „Postás Játékot”, hogy jobban megismerhessük a csoportalakulás folyamatának történéseit.

13.3.4. A kisgyerekek személyes kapcsolatrendszerének megismerése irányított beszélgetéssel

Forrás:

Kósáné O.V. (2001): A mi óvodánk. Okker Kiadó.

Alkalmazható: 4–7 éves korban.

Az alkalmazott módszer:

Az óvodapedagógus által irányított egyéni beszélgetéssel, elképzelt helyzetre vonatkoztatva kérjük a gyerekek személyes kötődésrendszerének rövid jellemzését.

A vizsgálat menete:

Az óvónő a következő instrukció alapján kéri, hogy nevezzenek meg fontos személyeket az életükben: „Képzeld el, hogy van egy nagy repülőgéped, amivel messze elrepülhetsz a földről. Kit vinnél magaddal a repülőgéppel?”
Írjuk le, hogy kiket sorol fel, visszakérdezéssel, beszélgetéssel tudjuk pontosítani az elhangzott személyek kilétét.

Elemzési szempontok:

- A kötődések száma: hány személyt sorol fel?
- Kik a felsorolt személyek? Felnőttek, gyerekek, családtagok, rokonok, ismerősök?
- A fontos személyek felsorolási sorrendje.
- Óvodai személyek szerepelnek-e, és melyik helyen?
- Gyerektársak előfordulnak-e?
- Valós személyeken kívül másokat is felsorol-e?

13.3.5. A barátválasztás jellegzetességeinek megismerése irányított beszélgetéssel

Forrás:

Kósáné O.V. (2001): A mi óvodánk. Okker Kiadó.

Alkalmazható: 4–7 éves korban.

Az alkalmazott módszer:
Az óvodapedagógus által irányított egyéni beszélgetéssel megismerjük a kisgyerekek barátválasztásainak sajátosságait.

A vizsgálat menete:
Egyéni beszélgetés során kérdezzük meg a kisgyereket, hogy ki a legközelebbi barátja az óvodában, valamint hogy kik azok, akikkel még szívesen barátkozik. Kérdezzünk rá az óvodán kívüli társulásaira is. Mivel magyarázza a barátok választását?
Az egyes gyerekektől összegyűjtött véleményt összegezzük, értékeljük.

Elemzési szempontok:

- A barátok száma.
- A fiúk és lányok különbségei.
- A barátválasztás motívumainak rendszerezése: külső tulajdonságok, belső tulajdonságok, hasonlóságok – különbségek, szimpátia, érdekek, közös tevékenységek, stb.
- Az életkor szerepe a barátválasztás motívumaiban.
- A nemi különbségek szerepe a barátválasztás motívumaiban.
- Ezt az eredményt összevethetjük és elemezhetjük az érzelmi alapú szociometriai vizsgálat eredményével.
- Keressünk okokat a gyerekek véleményeinek értelmezéséhez.
- Az eredményeket összevethetjük szakirodalmi adatokkal.

13.3.6. Az óvónőhöz fűződő viszony jellemzése rajzoláshoz kapcsolódóan

Forrás: A szerző saját összeállítása.

Alkalmazható: 4–7 éves korban.

Az alkalmazott módszer:
Az óvodapedagógus személyének lerajzolásához kapcsolódva irányított egyéni beszélgetéssel megismerjük a gyerekek óvónőjükhöz fűződő kötődésének összetevőit, sajátosságait.

A vizsgálat menete:
Kérjük meg a gyerekeket, hogy rajzolják le kedvenc óvónénijüket. Majd a rajzolást követően egyéni beszélgetés során feltárjuk a pedagógiai kapcsolat gyerekek szempontjából érvényes ismérveit.

Kérdések:

- Kit rajzoltál le? Miért őt?
- Miért ragaszkodsz hozzá, miért fontos számodra?
- Sorolj fel olyan tulajdonságokat, amiért kedveled az óvónénit!
- Nevezz meg olyan tulajdonságokat, amit nem szeretsz az óvónénidben?
- Milyen ember a te óvónénid?

Elemzési szempontok:

- Az egyéni válaszok elemzése.
- Az összegyűjtött válaszok összesített értékelése.
- A kapcsolat indokainak elemzése.
- Az előforduló külső tulajdonságok elemzése.
- A felsorolt belső személyiségtulajdonságok elemzése.
- A pozitív és negatív tulajdonságok összevetése.
- A válaszok összefüggése a nemi és az életkori különbségekkel.
- A rajz és a gyerekek szóbeli közlésének kapcsolata.

13.3.7. Interjú- és kérdőívvázlat az óvodapedagógus–gyerek kapcsolat megismeréséhez

Forrás: A szerző saját összeállítása.

Alkalmazható: Óvodapedagógusok körében.

Az óvodapedagógus-gyerek kapcsolat sajátosságainak vizsgálata kikérdezéssel, vagy önkitöltős kérdőív felvételével.

Az alkalmazott módszer:

Az óvónővel történő beszélgetés során előre összeállított kérdéscsoportokhoz tartozó kérdések alapján a pedagógiai kötődés felnőtt szempontjából releváns ismérveinek feltárása.

Kérdéscsoportok:

- Az óvónő személyes- és családi életére vonatkozó kérdések.
- Az óvónő korábbi szakmai múltjának megismerését feltáró kérdések.
- Az óvónő jelenlegi szakmai helyzetének, jövőre vonatkozó terveinek megismerése.
- Az óvónő óvodai csoportjának általános jellemzésének megismerését célzó kérdések.
- Az óvónő és a csoporttal kialakított kapcsolat tartalmi jellemzésére irányuló kérdések.
- Az óvónő és az általa kiválasztott kisgyermekkel kialakított nevelési kapcsolat tartalmi megismerését eredményező kérdések.

Egyetlen óvodapedagógusnak a válaszai alapján is elvégezhetjük az értékelést, de a kérdéscsoportok mentén összeállított zárt és nyílt kérdéseket tartalmazó kérdőív felvételét követően (minimum 40 kitöltött kérdőív), akár statisztikai elemzésbe, hipotézisvizsgálatba is belekezdhetünk.

13.3.8. A gyerekek kötődésrendszerének megismerése rajzoláshoz kapcsolódóan

Forrás: A szerző saját összeállítása.

Alkalmazható: Óvodás- és iskoláskorban.

Az alkalmazott módszer:
A gyerekek életében érzelmileg meghatározó szerepet játszó személyek lerajzolásához kapcsolódóan feltárásra kerülnek a kötődések tartalmi jellemzői.

A vizsgálat menete:
Arra kérjük a gyerekeket, hogy rajzolják le azokat a személyeket, akik érzelmileg a legfontosabbak számukra. Majd a rajzolást követő beszélgetés alapján összegyűjtjük a fontos emberekhez fűződő kapcsolatok összetevőit.

Kérdések:

- Kiket rajzoltál le?
- A lerajzolt személyek közül ki a legfontosabb számodra?
- Miért ragaszkodsz hozzájuk, miért fontosak az életedben?
- Jellemezd őket röviden!
- Sorolj fel olyan tulajdonságokat, amiért fontosak számodra!

Elemzési szempontok:

- A kötődések száma.
- Az érzelmileg legfontosabb személyek sorrendje.
- A kapcsolatokban szerepet játszó jellemzők elemzése.
- A kötődési érzések megállapítása.
- További kötődési motívumok, indokok elemzése.

Egyetlen gyermektől kapott információk alapján is elvégezhetjük az értékelést, de ha több rajzvizsgálatot is elvégzünk (legalább 40 rajz alapján), akkor akár statisztikai elemzésbe is belefoghatunk.

13.4. Az iskoláskorú gyerekek személyes kapcsolatrendszerének tanulmányozási módszerei

13.4.1. Interjú- és kérdőívvázlat a pedagógus–gyerek kapcsolat megismeréséhez

Forrás:

A szerző saját összeállítása.

Alkalmazható:
A pedagógus kikérdezéséhez.

A módszer a tanulókkal kialakított kapcsolat megismerését célozza meg.

Az alkalmazott módszer:

A pedagógussal történő beszélgetés során előre összeállított kérdéscsoportokhoz tartozó kérdések alapján azt vizsgáljuk meg, hogy miként jellemzi a tanár az osztályába járó gyerekekkel kialakított kapcsolatát.

Kérdéscsoportok:

- A pedagógus személyes- és családi életére vonatkozó kérdések.
- A pedagógus korábbi szakmai múltjának megismerését feltáró kérdések.
- A pedagógus jelenlegi szakmai helyzetének megismerésére vonatkozó kérdések.
- A pedagógus egy adott osztályába járó gyerekek csoportjának átfogó megismerését és jellemzését célzó kérdések.
- A pedagógus és az adott osztályban tanuló gyerekek között kialakult kapcsolat tartalmi jellemzésére irányuló kérdések.
- A pedagógus és egy általa kiválasztott tanulóval kialakított kapcsolat tartalmi megismerését eredményező kérdések.

13.4.2. Interjú- és kérdőívvázlat a diák–pedagógus kapcsolat megismeréséhez

Forrás:
A szerző saját munkája.

Alkalmazható:
Tanulók kikérdezéséhez.

A módszer a diákok pedagógusaikhoz fűződő kapcsolatának a megismerését célozza meg.

Az alkalmazott módszer:

Egy kiválasztott gyerekkel történő beszélgetés során előre összeállított kérdéscsoportokhoz tartozó kérdések alapján feltárjuk, hogy miként jellemzi a tanuló pedagógusaival kialakult kapcsolatait.

Kérdéscsoportok:

- A tanuló személyes- és családi életére vonatkozó kérdések.
- A diák iskolai eredményeinek megismerésére szolgáló kérdések.
- A diák és valamennyi pedagógushoz fűződő kapcsolatának átfogó megismerését célzó kérdések.
- A tanuló többi osztálytársához kapcsolódó viszonyának megismerésére vonatkozó kérdések.
- A tanuló és egy általa kiválasztott pedagógushoz fűződő kapcsolatának tartalmi megismerését célzó kérdések.

Az eredményt összevethetjük a tanuló szociometriai csoporthelyzetének adataival, mutatóival.

13.4.3. A kötődési háló

Forrás:

Nagy J. (1997): Kötődési háló és nevelés. In: Iskolakultúra, 1997/9. 61-71.

Zsolnai A. (1987): A gyermekkori kötődések vizsgálatának egy lehetséges eszköze. Acta Univ. Szeg. de A. J. nom Sectio Paed. et Psych. No. 29. Szeged, 165-180.

Alkalmazható: Iskoláskorban.

Alkalmazott módszer:

A kötődési háló a szociometriai vizsgálattal szemben nem egy adott csoporton belül tárja fel a rokonszenvi és további kritériumok mentén az egyén pozícióját, hanem egy tanuló valamennyi érzelmileg fontosabb kapcsolatát igyekszik megismerni.
A kitöltött kötődési kérdőív adatai alapján megrajzolhatjuk a tanulók kötődési hálóját, amely tartalmazza a kötődések számát, erejét, irányát valamint a kötődések motívumait.
A kötődések mennyiségi és minőségi jegyei alapján jellemezhetjük a tanulók kapcsolatrendszerét, de a kapott eredményeket összevethetjük szakirodalmi adatokkal is *(pl. Zsolnai, 2001)*.

Kötődési kérdőív

1. Neved: …………………………..

2. Hányadik osztályba jársz? ………

3. Kérlek, sorold fel azokat az embereket, akik nagyon fontosak számodra, akikhez erős érzelmi kötelék fűz. Írd le őket fontossági sorrendben. Hatnál kevesebb személyt is írhatsz, ha ennél kevesebb emberhez kötődsz szorosan. Mindegyik személy alá írd oda azt is, hogy miért ragaszkodsz hozzá!

1. személy: ....
Miért ragaszkodsz hozzá?..

2. személy ....:
Miért ragaszkodsz hozzá?...

3. személy: ....
Miért ragaszkodsz hozzá?...

4. személy: ....
Miért ragaszkodsz hozzá?...

5. személy: ....
Miért ragaszkodsz hozzá?...

6. személy: ....
Miért ragaszkodsz hozzá?...

4. Először írd be az előbb felsorolt személyeket!

1. személy 2. személy 3. személy 4. személy 5. személy 6. személy

....

5. Mennyire erős
a ragaszkodásod?

nagyon erős	*7*	*7*	*7*	*7*	*7*	*7*
elég erős	*6*	*6*	*6*	*6*	*6*	*6*
erős	*5*	*5*	*5*	*5*	*5*	*5*
közepes	*4*	*4*	*4*	*4*	*4*	*4*
gyenge	*3*	*3*	*3*	*3*	*3*	*3*
elég gyenge	*2*	*2*	*2*	*2*	*2*	*2*
nagyon gyenge	*1*	*1*	*1*	*1*	*1*	*1*

6. Kinek fontos a kapcsolat?

kizárólag nekem	*1*	*1*	*1*	*1*	*1*	*1*
többnyire nekem	*2*	*2*	*2*	*2*	*2*	*2*
nekem	*3*	*3*	*3*	*3*	*3*	*3*
mindkettőnknek	*4*	*4*	*4*	*4*	*4*	*4*
neki	*5*	*5*	*5*	*5*	*5*	*5*
többnyire neki	*6*	*6*	*6*	*6*	*6*	*6*
kizárólag neki	*7*	*7*	*7*	*7*	*7*	*7*

7. Milyen érzés fűz hozzá? (Többet is bekarikázhatsz!)

szeretet	*1*	*1*	*1*	*1*	*1*	*1*
szerelem	*2*	*2*	*2*	*2*	*2*	*2*
barátság	*3*	*3*	*3*	*3*	*3*	*3*
bizalom	*4*	*4*	*4*	*4*	*4*	*4*
rokonszenv	*5*	*5*	*5*	*5*	*5*	*5*
tisztelet	*6*	*6*	*6*	*6*	*6*	*6*
hála a nevelésért, tanításért	*7*	*7*	*7*	*7*	*7*	*7*

egyéb (ide írd le):

....

13.4.4. A kinetikus iskolarajz módszere

Forrás:
Vass Z. (2003): A rajzvizsgálat pszichológiai alapjai. Flaccus Kiadó, Bp.

Alkalmazható: Iskoláskorban.

Az alkalmazott módszer:

Instrukciót követően elkészített kinetikus iskolarajz szempontok alapján történő elemzése.

A vizsgálat menete:

1. Azt kérjük a tanulóktól, hogy rajzolják le azt az iskolát ahova járnak, benne saját magukkal, tanáraikkal és társaikkal. Mindenkit úgy rajzoljanak le, hogy éppen csinálnak valamit.

2. Azt kérjük a diákoktól, hogy saját osztályukat rajzolják le a kiosztott papírra. Mindenkit valamilyen tevékenység végzés közben jelenítsenek meg. Ha kérdéseket tesznek fel, igyekezzünk semleges megerősítő válasszal biztatni őket.

A rajzolást követően egyéni beszélgetés során további információt, jellemzést is kérhetünk a tanulóktól.

Elemzési szempontok lehetnek:

- A rajzon szereplő alakok megjelenése.
- A lerajzolt személyek tevékenységei.
- Az iskolához fűződő viszony.
- A diák–tanár kapcsolat jellemzői.
- A gyerektársakkal kialakult kapcsolat.

13.5. A gyermekvédelemi intézményekben nevelkedő fiatalok személyes kapcsolatrendszerének vizsgálati lehetőségei

13.5.1. A gyerek–nevelő kötődés kérdőíves vizsgálata

Forrás:
A szerző saját összeállítása.

Alkalmazható: 10 éves kortól.

Az alkalmazott módszer:

Az önkitöltős kérdőívre adott válaszokból megismerhetjük a gyerekek nevelőjükhöz fűződő viszonyulásának fontosabb jellegzetességeit.
Természetesen a kapcsolati kérdőív kiegészíthető további kérdéskörökhöz tartozó tételekkel, amelyek által újabb változók hatását is tudjuk vizsgálni.

Kapcsolati kérdőív gyerekeknek

Instrukció:
Arra kérlek, hogy az itt található kérdésekre kiegészítéssel, vagy a válasz előtt látható szám bekarikázásával válaszolj. Általában egyetlen lehetőség mellett kell döntened.

1. A gyermekotthonban dolgozó nevelők közül, hány személyhez fűz szoros kapcsolat? ….

2. A számodra jelenleg legfontosabb nevelőt, hány éve ismered?

(1) kevesebb mint 1éve
(2) 1-2 éve
(3) 2-5 éve
(4) 5-10 éve
(5) több mint 10 éve

3. Nő vagy férfi az illető?

(1) Nő *(2) Férfi*

4. Életkora:

(1) 20-30 éves *(2)* 30-40 éves *(3)* 40-50 éves *(4)* 50 évesnél idősebb

5. Milyen gyakran találkozol vele?

(1) minden nap
(2) 2 naponta
(3) 3 naponta
(4! 4 naponta
(5) hetente vagy ritkábban

6. Írd le, miért ragaszkodsz hozzá? (többet is bejelölhetsz)

(1) sok időt töltünk együtt
(2) kellemes megjelenésű
(3) védelmet nyújt
(4) segítőkész
(5) türelmes
(6) megbízható
(7) meg lehet vele beszélni mindent
(8) gondoskodik rólam (főz, ruhát vásárol nekem)
(9) nevel
(10) példakép
(11) egyéb: …………………………………………………………

7. Kinek fontos a kapcsolat?

(1) kizárólag nekem
(2) többnyire nekem
(3) inkább nekem
(4) mindkettőnknek egyformán
(5) inkább neki
(6) többnyire neki
(7) kizárólag neki

8. Szerinted, te miért vagy fontos őneki?

....

....

9. Mennyire erős a hozzáfűződő ragaszkodásod?

(1) nagyon gyenge
(2) elég gyenge
(3) gyenge
(4) közepes
(5) erős
(6) elég erős
(7) nagyon erős

10. Milyen érzés fűz hozzá? (többet is bejelölhetsz)

(1) rokonszenv
(2) bizalom
(3) barátság
(4) szeretet
(5) tisztelet
(6) hála a gondoskodásért, nevelésért
(7) egyéb: ………………………………………………………….

11. Írj le egy olyan kellemes élményt, amely vele kapcsolatosan történt!

....

....

....

12. Írd le az egyik legkellemetlenebb élményedet vele kapcsolatban!

....

....

....

13.5.2. A gyermekotthoni nevelő érzelmi viszonyulásának kérdőíves vizsgálata

Forrás:
A szerző saját összeállítása.

Alkalmazható:
Gyermekotthoni nevelők körében.

Az alkalmazott módszer:
Az önkitöltős kérdőívre adott válaszokból megismerhetjük a nevelők gyerekekhez fűződő viszonyulásának fontosabb jellegzetességeit.
Természetesen a kapcsolati kérdőív kiegészíthető további kérdéskörökhöz tartozó tételekkel, amelyek által újabb változók hatását is meg tudjuk vizsgálni.

Kapcsolati kérdőív gyermekotthonban dolgozó felnőttek számára

Instrukció:
Arra kérem, hogy az itt található kérdésekre kiegészítéssel vagy a válasz előtti szám bekarikázásával válaszoljon.

1. Hány éve dolgozik gyermekotthonban? ……..

2. A nevelő - gyerek kapcsolatban, milyen feladatokat tart fontosnak?
....

3. A gyermekotthonban hány fiatalhoz fűzi szoros érzelmi kapcsolat? ……..

4. A legszorosabb kapcsolatban lévő fiatallal, hány éve van együtt? (egy válasz mellett döntsön)
   (1) kevesebb mint 1éve
   (2) 1-2 éve
   (3) 2-5 éve
   (4) 5-10 éve
   (5) több mint 10 éve

5. Milyen gyakran találkozik vele? (egy választ jelöljön be)

(1) minden nap
(2) 2 naponta
(3) 3 naponta
(4! 4 naponta
(5) hetente vagy ritkábban

6. Ön szerint mivel magyarázható a fiatallal kialakított szorosabb kapcsolat?
....

7. Kinek fontos a kialakult kapcsolat? (csak egy választ jelöljön be)
(1) kizárólag nekem
(2) többnyire nekem
(3) inkább nekem
(4) mindkettőnknek egyformán
(5) inkább neki
(6) többnyire neki
(7) kizárólag neki

8. Mennyire erős a kapcsolat? (csak egy választ jelöljön be)

(1) nagyon gyenge
(2) elég gyenge
(3) gyenge
(4) közepes
(5) erős
(6) elég erős
(7) nagyon erős

9. Milyen érzés fűzi a fiatalhoz? (itt többet is bejelölhet)

(1) rokonszenv
(2) bizalom
(3) barátság
(4) szeretet
(5) tisztelet
(6) egyéb: ……………………………………………………….

13.5.3. A gyermekotthonban élő fiatalok kötődésrendszerének vizsgálata

Forrás:
Zsolnai A. (1987): A gyermekkori kötődések vizsgálatának egy lehetséges eszköze. Acta Univ. Szeg. de A. J. nom Sectio Paed. et Psych. No. 29. Szeged, 165-180.

Alkalmazható: 10 éves kortól.

Alkalmazott módszer:
A vizsgálat a szociometriai eljárással szemben, nem egy adott csoporton belül tárja fel a rokonszenvi és további kritériumok mentén az egyén pozícióját, hanem egy személy valamennyi érzelmileg fontosabb kapcsolatát igyekszik azonosítani.
A kitöltött kötődési kérdőív adatai alapján megismerhetjük a fiatalok kötődéseinek számát, erejét, irányát, valamint a kötődések motívumait.
További kérdések beillesztésével újabb változók hatását is vizsgálni tudjuk.
A kötődések mennyiségi és minőségi jegyei alapján jellemezhetjük a gyerekek szélesebb kapcsolatrendszerét, és a kapott eredményeket összevethetjük szakirodalmi adatokkal is *(pl. Zsolnai, 2001)*.

Kötődési kérdőív

Arra kérlek, hogy a kérdésekre bekarikázással vagy kiegészítéssel válaszolj.

1. Hány éves vagy? ……..

2. Nemed:
(*1) fiú* *(2) lány*

3. Hány éve élsz a gyermekotthonban? ……..

4. A gyermekotthoni nevelőkön kívül, ki nevel, kivel találkozol rendszeresen? (csak egyet jelölj be)

*(1) vér szerinti szülő (2) nevelőszülő (3) nagyszülő (*4*) testvér (5) rokon*
(6) más személy: …………..

5. Milyen gyakran találkozol vele?

(1) naponta (2) hetente (3) havonta (4) félévente (5) évente vagy ritkábban: ……

6. Kérlek, sorold fel azokat a gyermekotthoni nevelőket, akik nagyon fontosak számodra, akikhez erős érzelmi kötelék fűz. Írd le őket fontossági sorrendben. Hatnál kevesebb személyt is írhatsz, ha ennél kevesebb nevelőhöz kötődsz szorosan. Mindegyik személy alá írd oda azt is, hogy miért ragaszkodsz hozzá!

1. személy: ....
Miért ragaszkodsz hozzá?...

2. személy: ....
Miért ragaszkodsz hozzá?...

3. személy: ....
Miért ragaszkodsz hozzá?...

4. személy: ....
Miért ragaszkodsz hozzá?...

5. személy: ....
Miért ragaszkodsz hozzá?...

6. személy: ....
Miért ragaszkodsz hozzá?...

7. Először írd be az előbb felsorolt személyeket!

1. személy 2. személy 3. személy 4. személy 5. személy 6. személy

....

8. Mennyire erős a ragaszkodásod?

nagyon erős	*7*	*7*	*7*	*7*	*7*	*7*
elég erős	*6*	*6*	*6*	*6*	*6*	*6*
erős	*5*	*5*	*5*	*5*	*5*	*5*
közepes	*4*	*4*	*4*	*4*	*4*	*4*
gyenge	*3*	*3*	*3*	*3*	*3*	*3*
elég gyenge	*2*	*2*	*2*	*2*	*2*	*2*
nagyon gyenge	*1*	*1*	*1*	*1*	*1*	*1*

9. Kinek fontos a kapcsolat?

kizárólag nekem	*1*	*1*	*1*	*1*	*1*	*1*
többnyire nekem	*2*	*2*	*2*	*2*	*2*	*2*
nekem	*3*	*3*	*3*	*3*	*3*	*3*
mindkettőnknek	*4*	*4*	*4*	*4*	*4*	*4*
neki	*5*	*5*	*5*	*5*	*5*	*5*
többnyire neki	*6*	*6*	*6*	*6*	*6*	*6*
kizárólag neki	*7*	*7*	*7*	*7*	*7*	*7*

10. Milyen érzés fűz hozzá? (Többet is bekarikázhatsz!)

szeretet	*1*	*1*	*1*	*1*	*1*	*1*
szerelem	*2*	*2*	*2*	*2*	*2*	*2*
barátság	*3*	*3*	*3*	*3*	*3*	*3*
bizalom	*4*	*4*	*4*	*4*	*4*	*4*
rokonszenv	*5*	*5*	*5*	*5*	*5*	*5*
tisztelet	*6*	*6*	*6*	*6*	*6*	*6*
hála a nevelésért, tanításért	*7*	*7*	*7*	*7*	*7*	*7*

egyéb (ide írd le):

....

13.5.4. Az elképzelt családrajz módszere

Forrás:
Vass Z. (2003): A rajzvizsgálat pszichológiai alapjai. Flaccus Kiadó, Bp.

Alkalmazható: 4–18 éves korban.

Az alkalmazott módszer:
Instrukciót követően elkészített elképzelt családrajz szempontok alapján történő elemzése.

A vizsgálat menete:
A gyerekektől azt kérjük, hogy a kiosztott üres lapokra színes ceruzával rajzoljanak le instrukció után egy általuk elképzelt családot.

Az instrukció:
Képzeljetek el egy olyan családot, amiben szeretnétek élni! Minden személyhez írjátok oda, hogy ki kicsoda, és hogy hány éves!
Ha a gyerekek kérdéseket tesznek fel az ábrázolás tartalmára, érdemes semleges válasszal arra biztatni őket, hogy mindent tegyenek úgy, ahogyan ők saját maguk gondolják.

Az elképzelt családrajzot érdemes összehasonlítani a valódi családrajz eredményével.

Elemzési szempontok lehetnek:
Milyen hasonlóság és különbség fedezhető fel a két rajz között?

- Kik szerepelnek a rajzon?
- Kik maradtak le a rajzról?
- Milyen további elemek szerepelnek a rajzon?
- Milyen az alakok közötti viszony?
- A rajzoló saját magát kihez rajzolja közelebb?
- A szülők közötti viszony miként jelenik meg?
- Miként jelenik meg a testvérek közötti kapcsolat?
- Megjelennek-e rokonszenvi vagy ellenszenvi érzések?
- Milyen hangulatot sugároz a rajz?

14. Befejezés

Az ember fejlődésében több befolyásoló tényező is szerephez jut. A biológiai és testi, valamint lelki és érzelmi fejlődésünk együttesen eredményezik a személyiség harmonikus alakulását. Az örökletes adottságokon túl legalább annyira fontosak a környezeti tényezők és az egyéni kezdeményezésekkel, választásokkal átélt tapasztalatok. Nyilván ezeknek a hatásrendszere ugyancsak nem bontható szét, sőt ezek a hatótényezők folyamatosan egymást át- meg átszőve eredményezhetik az egészséges személyiség integrált és folyamatos fejlődését, működését. Az egész életen át tartó fejlődés során a gyermekkorban szerzett tapasztalatok tekinthetők a legmeghatározóbb jelentőségűnek. A gyermeknevelés eredményessége pedig mindenekelőtt a szülők, gondozók, nevelők és pedagógusok aktuális tudásán, magatartásán múlik. Ezekben a folyamatokban a pszichológiai és pedagógiai ismereteknek is jelentősége van. Ezért az elmondottak alapján azt gondolhatjuk, hogy fontos ráirányítani az intézményes nevelés–oktatás területén dolgozó szakemberek figyelmét a szociális környezet szerepére, a személyes kapcsolatokban átélt élmények jelentőségére. E tényezőknek a figyelembevétele kihagyhatatlan a különböző befolyásoló összetevők hatásrendszerének elemzésében, illetve a kiegyensúlyozott személyiség működésének értelmezésében.

Ebben a jegyzetben a társas kapcsolatok személyiségformáló kitüntetett jelentősége mellett érveltünk. Áttekintettük a korai személyiségfejlődés szociális komponenseit, az intézményes színterek társas kapcsolatrendszerét, a fiatal felnőttkor fontosabb kötődési jellemzőit, és végül érintettük a gyermekvédelmi intézmények szociális világát. Alapvetően neveléspszichológiai aspektusból igyekeztünk mindezt megtenni, az elméleti ismeretek gyakorlatban történő alkalmazását támogatva. Ezért például a jegyzet második részében olyan konkrét személyiség megismerési módszereket is összegyűjtöttünk és felsoroltunk, amelyek lehetőséget adnak arra, hogy még közelebb kerüljünk a fejlődő gyerekek társas viszonyulásainak megismeréséhez és megértéséhez.

A gyakorlati alkalmazás mellett mindenekelőtt azoknak a releváns elméleti információknak a közvetítését szolgálja ez a jegyzet – a bevezetőben megfogalmazott célkitűzésnek is megfelelően –, amelyek hozzájárulhatnak a pedagógusképzésben tanuló hallgatók eredményesebb pszichológiai, nevelés-lélektani felkészüléséhez.

Köszönetnyilvánítás

A könyv elkészítésében indirekt módon nagyon sokan segítségemre voltak. Illene felsorolni mindenkinek a nevét, de ez lehetetlen vállalkozásnak tűnik. Ezért csak azok szerepelhetnek itt, akik közvetlenebbül nyújtottak támogatást.

Sokat köszönhetek a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Pszichológiai Intézet Pszichológiai Doktori Iskola tanárainak, munkatársainak. Különösen Prof. Dr. Perjés Istvánnak, akihez bátran fordulhattam kéréseimmel, mindig önzetlenül segített.

A gyermekvédelemben szerzett szakmai tapasztalataimat a soproni Doborjáni Ferenc Nevelési és Oktatási Központ pedagógusainak és diákjainak is köszönhetem.

A rajzokat a következő soproni intézményekbe járó gyerekek készítették: a Kurucdombi Óvoda Piros Csoportja, az Aranykapu Gyakorló Óvoda Ciróka Csoportja, a Deák Téri Általános Iskola 3/a osztálya, a VM DASZK SZKI Lippai János Kertészeti Szakközépiskola és Kollégium 1/t osztálya, valamint kedves munkatársam Lilla nevű kislánya, illetve családunk egyik baráti házaspárjának Dorottya nevű kislánya, és nem utolsósorban két saját kislányom: Erna és Ida. Lelkesedésüket köszönöm.

A könyv szerkesztéséért, és ehhez kapcsolódó tanácsaiért Prof. Dr. Kulcsár Lászlónak tartozom őszinte hálával.

Felhasznált irodalom

- A Bölcsődei Nevelés Országos Alapprogramja (2008). Tervezet. Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet, Bp.
- Az 1997. évi XXXI. Törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról.
- Ainsworth, M. D. S. – Blehar, M. C. – Waters, E. – Wall, S. (1978): Patterns of attachment. A psychological study of strange situation. Hillsdale, NJ, Lawrence Erlbaum.
- Adler, A. (1990): Emberismeret. Göncöl kiadó, Bp.
- Allport, G. W. (1997): A személyiség alakulása. Kairosz Kiadó, Bp.
- Badinter, E. (1999) A szerető anya. Az anyai érzés története a 17–20. században. Csokonai Kiadó, Debrecen.
- Bagdy E. (1977): Családi szocializáció és személyiségzavarok. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp.
- Bartholomew, K. – Horowitz, L. (1991): Attachment styles among young adults: A test of a four-category model. In: Journal of Personality and Social Psychology, 61. 226-244.
- Belle, D. (ed.) (1989): Children's Social Networks and Social Supports. John Wiley & Sons, Inc.
- Berne, E. (1984/2002): Emberi játszmák. Háttér Kiadó, Bp.
- Berne, E, (1997): Sorskönyv. Háttérkiadó, Bp.
- Bettelheim, B. (1994): Az elég jó szülő. Könyv a gyermeknevelésről. Gondolat Kiadó, Bp.
- Blumenfeldné M. J. – Volentics A. (1992): Nevelőotthoni nevelés I. Tankönyvkiadó, Bp.
- Bowlby, J. (1969/1982): Attachment and Loss I. Attachment. Basic Books, Inc., New York.
- Bowlby, J. (1973): Attachment and Loss II. Separation. Anxiety and Anger. Basic Books, Inc.,New York.
- Buda B. (1986): A személyiségfejlődés és a nevelés szociálpszichológiája. Tankönyvkiadó, Bp.
- Büki P. (2009): A gyermek védelme. A gyermekvédelem elméleti alapvetése. PONT Kiadó, Bp.
- Czigler I. (1994): Figyelem. Scientia Humana Társulat
- C. Molnár E. (1996): A születés előtti élet és a terhesség pszichológiája. In: C. Molnár E.: Az anyaság pszichológiája, Akadémiai Kiadó, Bp. 55-83.

- Cole, M. – Cole, S. R. (1998): Fejlődéslélektan. Osiris Kiadó, Bp.
- Crowell, J. A. – Treboux, D. (1995): A Review of adult attachment measures: Implications for theory and research. In: Social Development, 4. 294-327.
- Csányi V. (1999): Az emberi természet. Vince Kiadó, Bp.
- Csányi V. (2007): Az emberi viselkedés. Sanoma Kiadó, Bp.
- Csapó, B. (2004): Knowledge and competencies. In: Letschert, J. (ed.): The Integrated Person. CIDREE. 35-50.
- Csóka Sz. – Szabó G. – Sáfrány E. – Rochlitz R. – Bódizs R. (2007): Kísérlet a felnőttkori kötődés mérésére – A Kapcsolati Kérdőív (Relationship Scale Questionaire) Magyar változata. In: Pszichológia, 2007/ 4. 333-355.
- Domszky A. (1999a): Gyermek és ifjúságvédelem. Államigazgatási Főiskola, Bp.
- Domszky A. (1999b): Módszertani levél: A gyermekotthonok működésének szabályairól és követelményeiről. Országos Család- és Gyermekvédelmi Intézet, Bp.
- Domszky A. (2006): Gondolatkísérlet egy intellektuális gyermekvédelem-elmélet megalapozásához. In: Fejlesztő Pedagógia, 2006/1. 5-10.
- Dornes, M. (2002): A kompetens csecsemő. PONT Kiadó, Bp.
- DSM–IV diagnosztikai kritériumai (1995). Animula, Bp.
- Dúll A. (1995): Az otthon környezetpszichológiai aspektusai. In: Magyar Pszichológiai Szemle, 1995/5-6. 345-377.
- Dúll A. (1996): A helyidentitásról. In: Magyar Pszichológiai Szemle, 1996/4-6. 363-391.
- Elkonyin D. B. (1964): Gyermeklélektan. Tankönyvkiadó, Bp.
- Erikson, E. H.(2002): Gyermekkor és társadalom. Osiris Kiadó, Bp.
- Ferincz N. (2007): Az óvodáskorú gyermekek társas kapcsolatai. Kézirat. Szakdolgozat. NyME BEPK, Sopron.
- Feuer M. (1988): A testvérkapcsolatok jelentősége. In: Család, gyermek, ifjúság, 1988/2. 30-33.
- Feuer M. (2000): A gyermekrajzok fejlődéslélektana. Akadémiai Kiadó, Bp.
- Feyerabend, P. (2002): A módszer ellen. Atlantisz Könyvkiadó, Bp.
- Fonagy, P. – Target, M. (2005): Pszichoanalitikus elméletek a fejlődési pszichopatológia tükrében. Gondolat Kiadó, Bp.
- Forgács J. (1997): A társas érintkezés pszichológiája. Kairosz Kiadó.
- Fromm, E. (1984): A szeretet művészete. Helikon Kiadó, Bp.

- Furman, W.(1989): The Development of Children's Social Networks. In: Deborah B. (ed): Children's Social Networks and Social Supports. John Wiley & Sons, Inc. 151-173.
- Gervai J. (1997): A korai kötődés jelentősége a gyermek fejlődésében. In: Hidas Gy.: A megtermékenyítéstől a társadalomig. Dinasztia Kiadó, Bp. 29-38.
- Goleman, D. (1997): Érzelmi intelligencia. Háttér Kiadó, Bp.
- Goleman, D. (2002): Érzelmi intelligencia a munkahelyen. SHL Hungary Kiadó, Bp.
- Harsányi I. (1971): A tanulók megismerése. Tankönyvkiadó, Bp.
- Hazan, C. – Shaver, P. R. (1987): Romantic love conceptualized as an attachment process. Journal of Personality and Social Psychology, 52. 2. 511-524.
- Herczog M. (1997): A gyermekvédelem dilemmái. PONT Kiadó, Bp.
- Herczog M. (2001): Gyermekvédelmi kézikönyv. KJK-KERSZÖV Kiadó, Bp.
- Hermann A.(1982): Emberré nevelés. Tankönyvkiadó, Bp.
- Hidas Gy. – Raffai J. – Vollner J. (2002): Lelki köldökzsinór. Beszélgetek a kisbabámmal. Válasz Könyvkiadó, Bp.
- Howe, D. – Fearnly, S. (2003): Disorders of Attachment in Adopted and Fostered Children: Recognition and Treatment. In: Clinical Child Psychology and Psychiatry. Vol. 8.(3) 369-387.
- Inántsy-P. J. – Máth J. (2004): A szülőkhöz való kötődés és az óvodai társas kapcsolatok. In: Magyar Pszichológiai Szemle, 2004/2. 215-229.
- Inántsy-P. J. (2010): Megosztás és társas kapcsolatok gyermekkorban. In: Magyar Pszichológiai Szemle, 2010/1. 85-102.
- Jávorszky E. (2009): Fejlődéspszichológia. NyME BEPK, Sopron.
- Kelemen L. (1988): Pedagógiai pszichológia. Tankönyvkiadó, Bp.
- Kósáné O.V. – Porkolábné B. K. – Ritoók Pálné (1984): Neveléslélektani vizsgálatok. Tankönyvkiadó, Bp.
- Kósáné O.V. (1998): A mi iskolánk. Neveléspszichológiai módszerek az iskola belső értékelésében. Erfapress Kft.
- Kósáné O.V. (2001): A mi óvodánk. Neveléspszichológiai módszerek az óvodában. OKKER Kiadó.
- Kron, F.(1997): Pedagógia. Osiris Kiadó, Bp.
- Kulcsár Zs. (1992): Korai személyiségfejlődés és énfunkciók. Tankönyvkiadó, Bp.

- Láng A. (2008): A kötődéselmélet alkalmazhatósága a nevelési-oktatási folyamatban. In: Képzés és Gyakorlat, 2008.1. 16-28.
- Letschert, J. (ed.) (2004): The integrated person. How curriculum development relates to new competencies. CIDREE/SLO, Enschede.
- Maccoby, E. – Martin, J. (1983): Socialisation int he context of the family. Parent-child interaction. In: Mussen, P.H.: Handbook of child psychology. Vol.4. New York.
- Main, M. – Solomon, J. (1986): Discovery of a disorganized/disoriented attachment pattern. In: Brazelton, M.W. (ed.): Affective development in infancy. Norwood, NJ, Ablex, 95-124.
- Major Zs. B. – Mészáros K. (2007): "Fotel vagy karfa" Gyakorlat- és eszközközpontú nevelés-módszertani kézikönyv gyermekvédelemben, gyerek- és lakásotthonokban dolgozók számára. FORRÁS KLUB Tudományos Informatikai és Média Fórum Közhasznú Egyesület, Szeged.
- Maslow, A. (2003): A lét pszichológiája felé. Ursus Libris Bt., Bp.
- Mérei F. (1967): Az együttes élmény. In: Pataki F. (szerk.): Csoportlélektan. Gondolat Könyvkiadó, Bp. 346-365.
- Mérei F. (1971): Közösségek rejtett hálózata. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp.
- Mérei F. (1989): A társkapcsolatok megszilárdulása. Csoportlélektani vizsgálatok óvodában. In: Mérei F.: Társ és csoport. Tanulmányok a genetikus szociálpszichológia köréből. Akadémiai Kiadó, Bp.56-79.
- Mérei F. – V. Binét Á. (1993): Gyermeklélektan. Gondolat kiadó, Bp.
- Mönks, F. J. – Knoers, A. M. R.(1998): Fejlődéslélektan. FITT IMAGE – Ego School, Szentendre.
- Nagy J. (1997): Kötődési háló és nevelés. In: Iskolakultúra, 1997/9. 61-71.
- Nagy J. (2000): XXI. század és nevelés. Osiris Kiadó, Bp.
- N. Kollár K. – Szabó É. (szerk.) (2004): Pszichológia pedagógusoknak. Osiris Kiadó, Bp.
- Az Óvodai Nevelés Országos Alapprogramja. 137/1996. (VIII. 28.) Kormány rendelet.
- Piaget, J. (1993): Az értelem pszichológiája. Gondolat Kiadó, Bp.
- Porkolábné B. K. – Gergencsik E. (1987): Pedagógiai-pszichológia. Kézirat. Tankönyvkiadó, Bp.
- Ranschburg J. (1998): Az érzelem és a jellem lélektanából. Okker Kiadó, Bp.
- Ranschburg J. (2003): Az én és a másik. OKKER Kiadó, Bp.

- Raffai J. (1997): Anya–magzat kapcsolatanalízis. In: Hidas Gy.: A megtermékenyítéstől a társadalomig. Dinasztia Kiadó, Bp. 75-80.
- Raffai J. (2000): Megfogantam, tehát vagyok. Párbeszéd a babával az anyaméhben. Press Publica Kiadó, Bp.
- Rogers, C. R. (1983): A személyes kapcsolat, mint a tanulás serkentője. In: Balogh L. – Tóth L. (szerk.) (2000): Fejezetek a pedagógiai pszichológia köréből II. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen. 223-236.
- Rutter, M. (1989): Attachment és társas kapcsolatok fejlődése. In: Pszichológia, 1989/3. 407-435.
- Ryche, D. S. – Salganik, L. H. (eds.) (2001): Defining and Selecting Key Competencies. Hogrefe-Hubert Publishers.
- Sallay H. – Perge J. (1988): A szociometriai módszer alkalmazása alsó- és középfokú oktatási intézményekben. Iskolapszichológia 12. 45-91.
- Stern, D. N. (2006): Anya születik. Animula Kiadó, Bp.
- Stocker A. – Hargitai R. (2007): Az anya-magzat kötődés narratív pszichológiai vizsgálata. In: Pszichológia 2007/3. 239-259.
- Szöllősi G. (1996): Az Európa Tanács ajánlásai a gyermekeknek nyújtott helyettesítő gondozásról. In: Család, gyermek, ifjúság, 1996/1. 12-15.
- Tóth L. (2000a): Pszichológia a tanításban. Pedellus Tankönyvkiadó. Debrecen.
- Tóth L. (2000b): Pszichológiai módszerek a tanulók megismeréséhez. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen. 125-130.
- Tóth L. (2004): Pszichológiai vizsgálati módszerek a tanulók megismeréséhez. Pedellus Tankönyvkiadó, Debrecen.
- Urbán R. (1996): Felnőttkötődés és intim kapcsolatok. In: Magyar Pszichológiai Szemle, 1996/ 4-6. 347-361.
- Vajda Zs. (1999): A gyermek pszichológiai fejlődése. Helikon Kiadó, Bp.
- Vajda Zs. (2002): A társas kapcsolatok és viselkedés fejlődése kisiskolás kortól serdülőkorig. In: Mészáros A. (szerk.): Az iskola szociálpszichológiai jelenségvilága. ELTE Eötvös Kiadó, Bp. 147-163.
- Vajda Zs. – Kósa É. (2005): Neveléslélektan. Osiris Kiadó, Bp.
- Vass Z. (2003): A rajzvizsgálat pszichológiai alapjai. Flaccus Kiadó, Bp.
- Veczkó J. (2007): Gyermekvédelem pszichológiai és pedagógiai nézőpontból. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp.
- Vekerdy T. (2001): Gyerekek, óvodák, iskolák. Saxum Kft.
- Vikár Gy. (1999): Az ifjúkor válságai. Animula Kiadó, Bp.
- Winnicott, D. W. (1999): Játszás és valóság. Animula Kiadó, Bp.

- Winnicott, D. W. (2004): A kapcsolatban bontakozó lélek. Válogatott tanulmányok. Szerk.: Péley B., Új Mandátum Könyvkiadó, Bp.
- Zajonc, R. (2003): Érzelmek a társas kapcsolatokban és megismerésben. Osiris Kiadó, Bp.
- Zilberstein, K. (2006): Clarifying Core Characteristics of Attachment Disorders: A Review of Current Research and Theory. In: American Journal of Orthopsychiatry, Vol. 76.(1) 55-64.
- Zsolnai A. (1987): A gyermekkori kötődések vizsgálatának egy lehetséges eszköze. Acta Univ. Szeg. de A. J. nom Sectio Paed. et Psych. No. 29. Szeged, 165-180.
- Zsolnai A. (1989): A gyermekkori kötődések vizsgálatának lehetőségei. Pedagógiai Szemle, 1989/ 5. 430-437.
- Zsolnai A. (1998): A szociális kompetencia fejlettsége serdülőkorban. In: Magyar Pedagógia, 1998/3. 187-210
- Zsolnai A.(2001): Kötődés és nevelés. Eötvös József Könyvkiadó, Bp.
- Zsubrits A. (2005): Az óvodapedagógus személyiségének hatása a korai társas kapcsolatok alakulására. Óvodapedagógiai Konferencia. NyME BEPFK, Sopron.
- Zsubrits A.(2006): A tanári kulcskompetenciák és tanulói kompetenciafejlesztés. In: Ollé J. - Perjés I. (szerk.): A katedra árnyékában. Aula Kiadó Kft. Bp. 170-184.
- Zsubrits A. (2007a): A gyermekkori kötődések motívumai. In: Új Pedagógiai Szemle, 2007/ 7-8. 16-23.
- Zsubrits A. (2007b): Gyermekotthonban élő fiatalok személyes kötődésrendszerének jellemzése. Apáczai-napok, Értékőrzés és értékteremtés. Nemzetközi Tudományos Konferencia, Győr.
- Zsubrits A. (2008): Factors affecting the global social networks of children in children's homes. International Conference for Theory and Practice in Education. Fürstenfeld, Austria.

Felhasznált szépirodalmi idézetek

- Lackfi J.: Eltávolítás című verse. Várhely, 1999/4. EDUTECH Kiadó, Sopron.
- Muskát Zs.: A keskeny, görbe úton című verse. Muskát Zsuzsa: Nahát! Móra F. Könyvkiadó, Bp. 2003.
- Nemes Nagy Á.: A tó című verse. Nemes Nagy Ágnes Összegyűjtött versei. Osiris – Századvég Kiadó, Bp. 1995.
- Radnóti M.: Levél a hitveshez című verse. Radnóti Miklós Összes versei és versfordításai. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1987.
- Részlet Egy apokrif János-evangéliumból, idézi és fordította Weöres S.: A teljesség felé. TERICUM Kiadó, Bp. 1995.
- Sjöstrand, I.: A felnőttek furcsák néha című verse. Ami a szívedet nyomja. Mai svéd gyerekversek. Móra F. Könyvkiadó, Bp. 1975.
- Szepesi A.: Ars Amatoria. Tevan Kiadó. 1991.
- Zelk Z.: Este jó, este jó… című verse. Zelk Zoltán: Tollászkodik a tavasz. Móra F. Könyvkiadó, Bp. 1976.

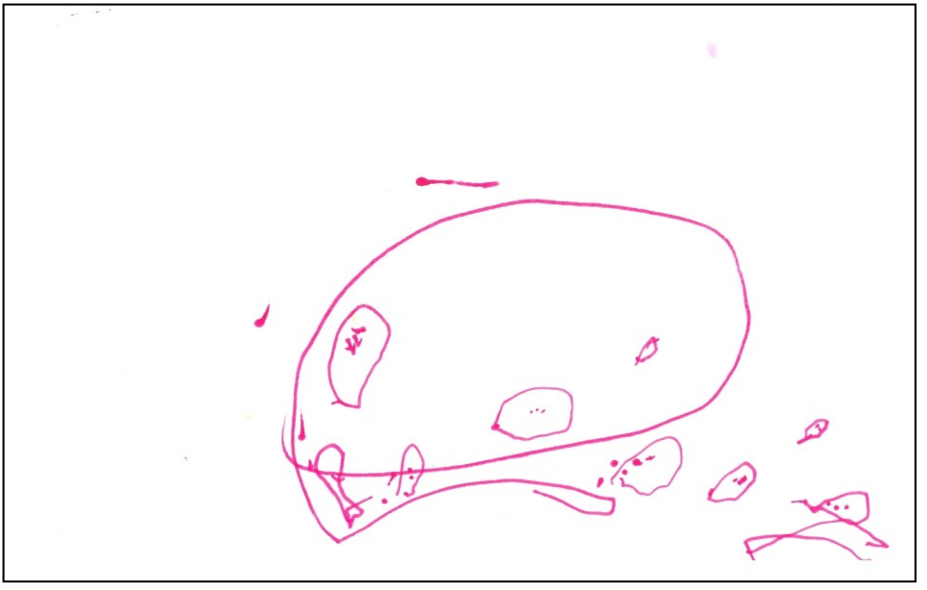
Gyerekrajzok a kötődések témakörében

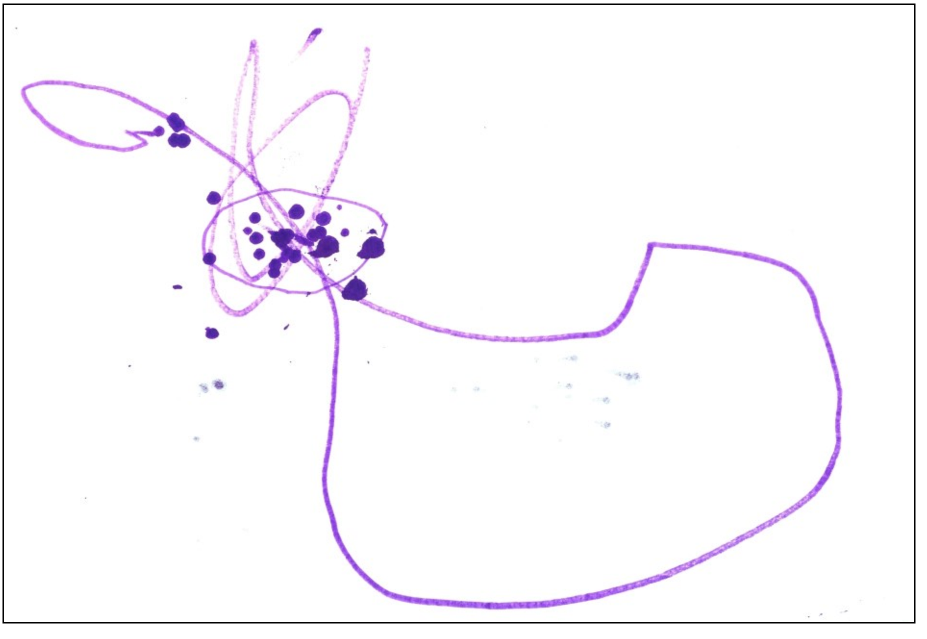

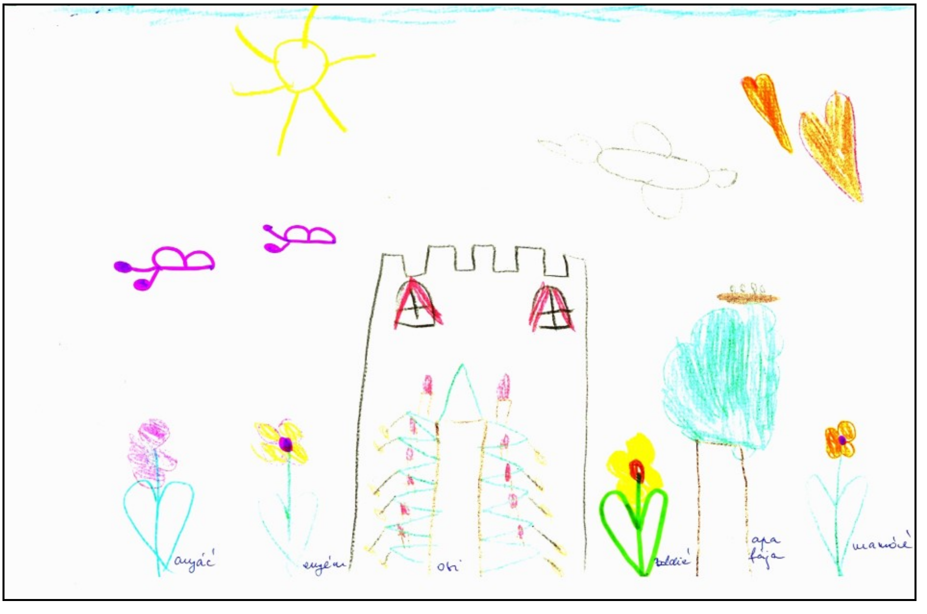

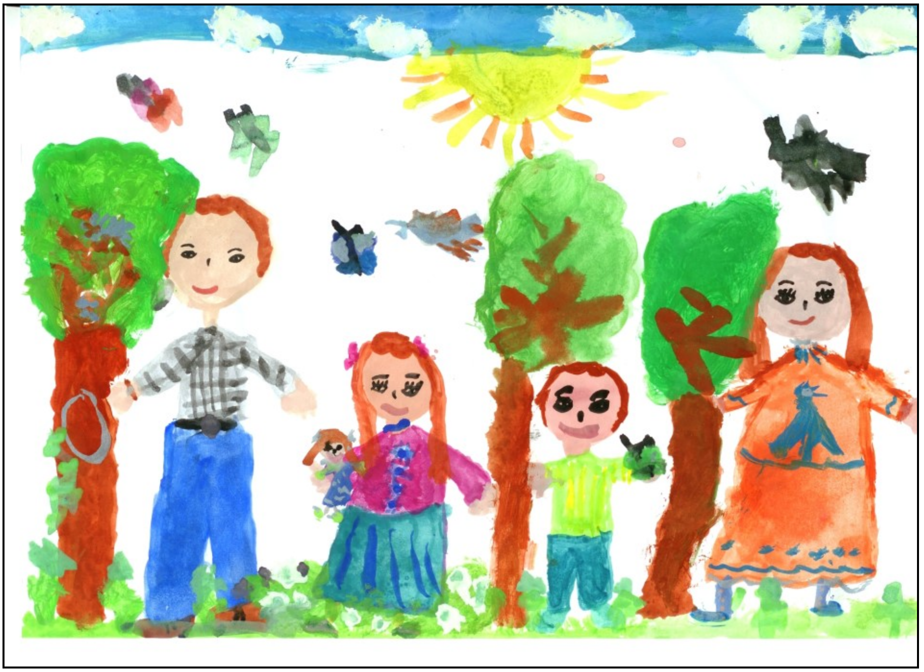

ovi
apa
fája

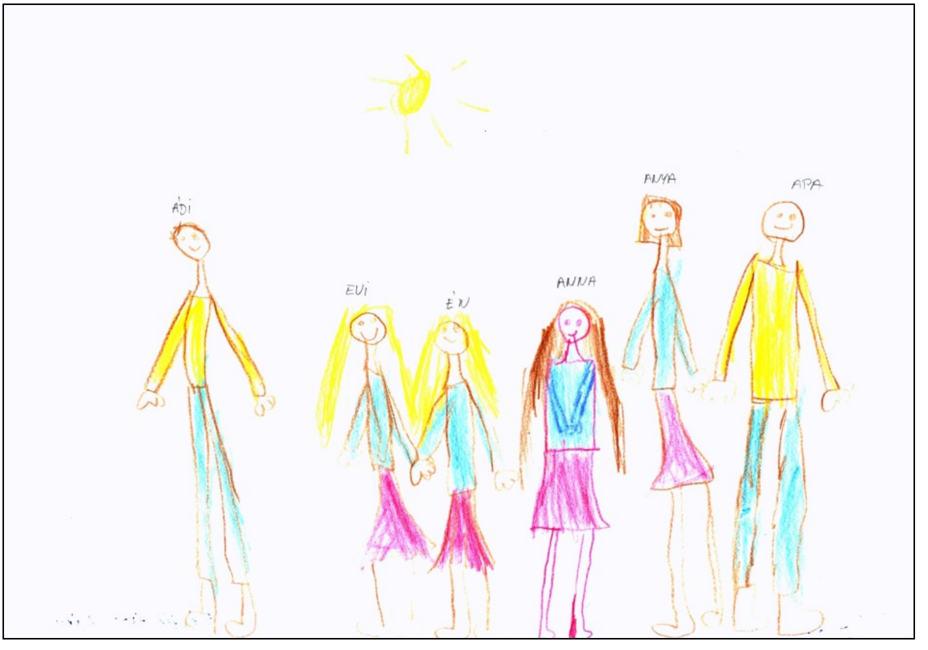

ABC
6·6=36
IGEN
36

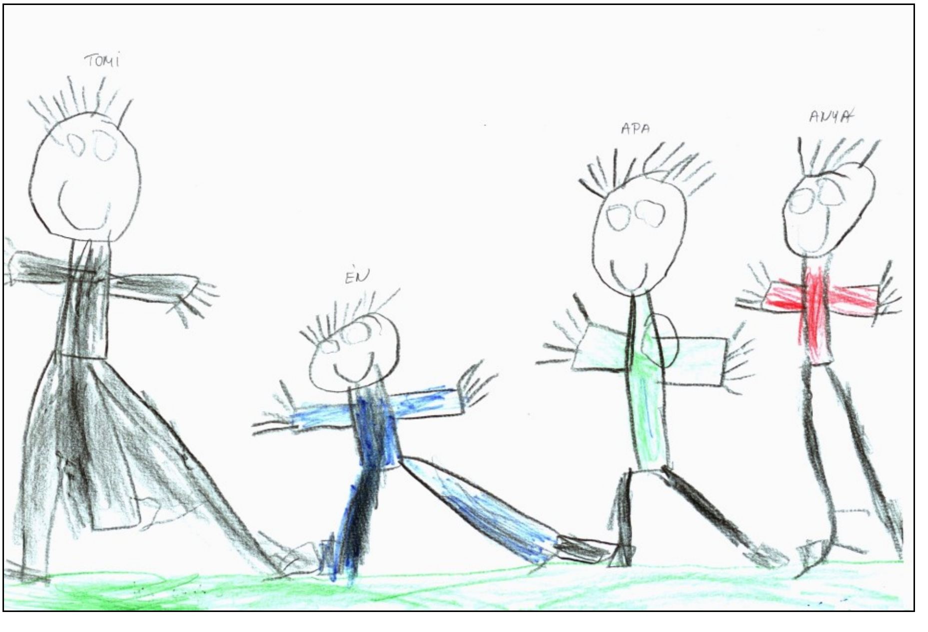

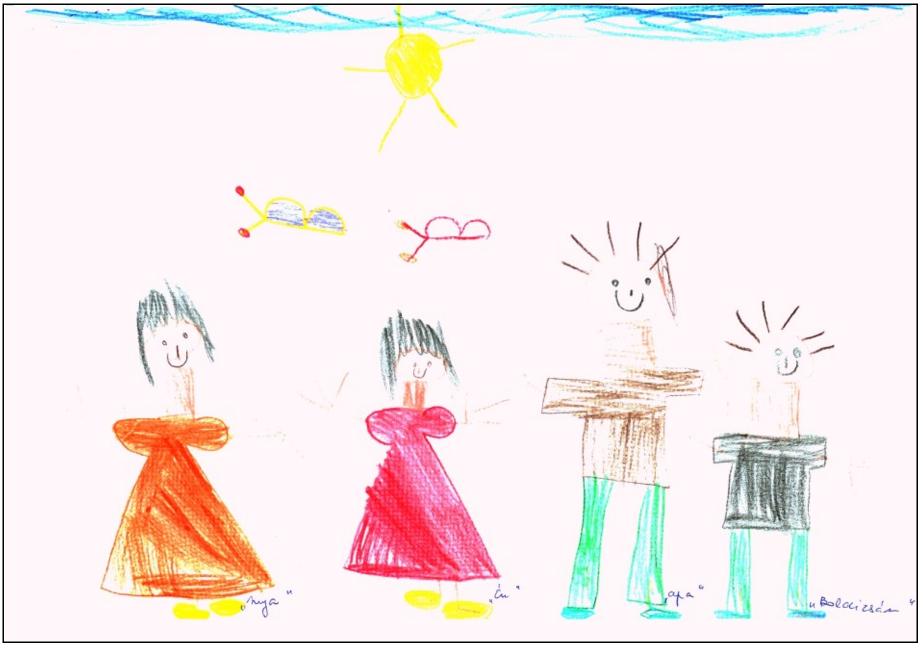

DORINA
KAMILLA
KATA

ÁDI
EVI
ÉN
ANNA
ANYA
APA

TOMI
ÉN
APA
ANYA

„nya"
„Én"
„apa"

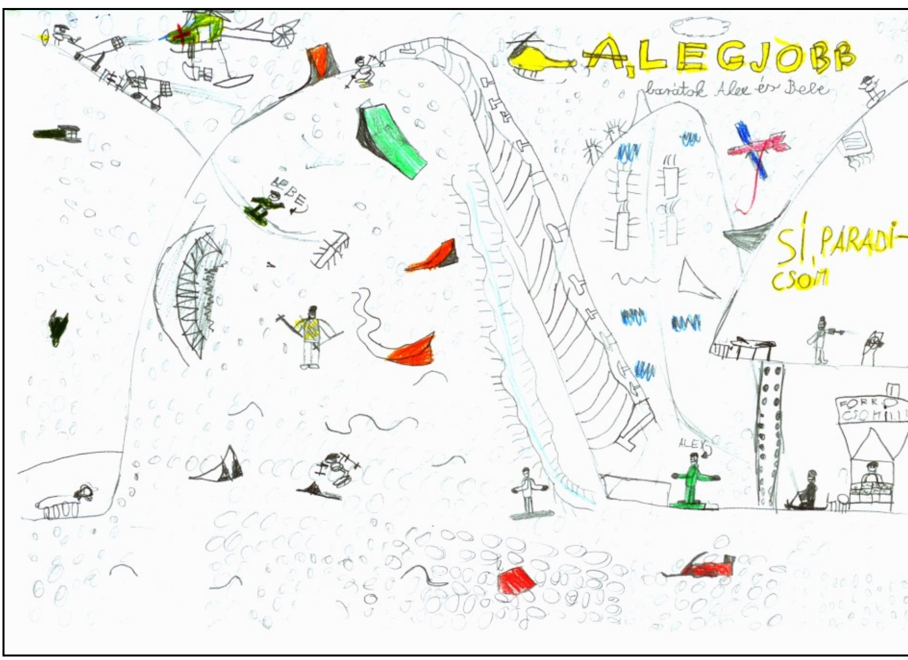

Barátság rajzoló
TAMI
ERNA
ADRI
VIKI
IZA

A LEGJOBB
barátok Alex és Bele
SÍ PARADI-
CSOM
ALEX